TARİH Konuşuyor

CİLT: 6
SAYI: 33
EKİM 1966
250 KURUŞ

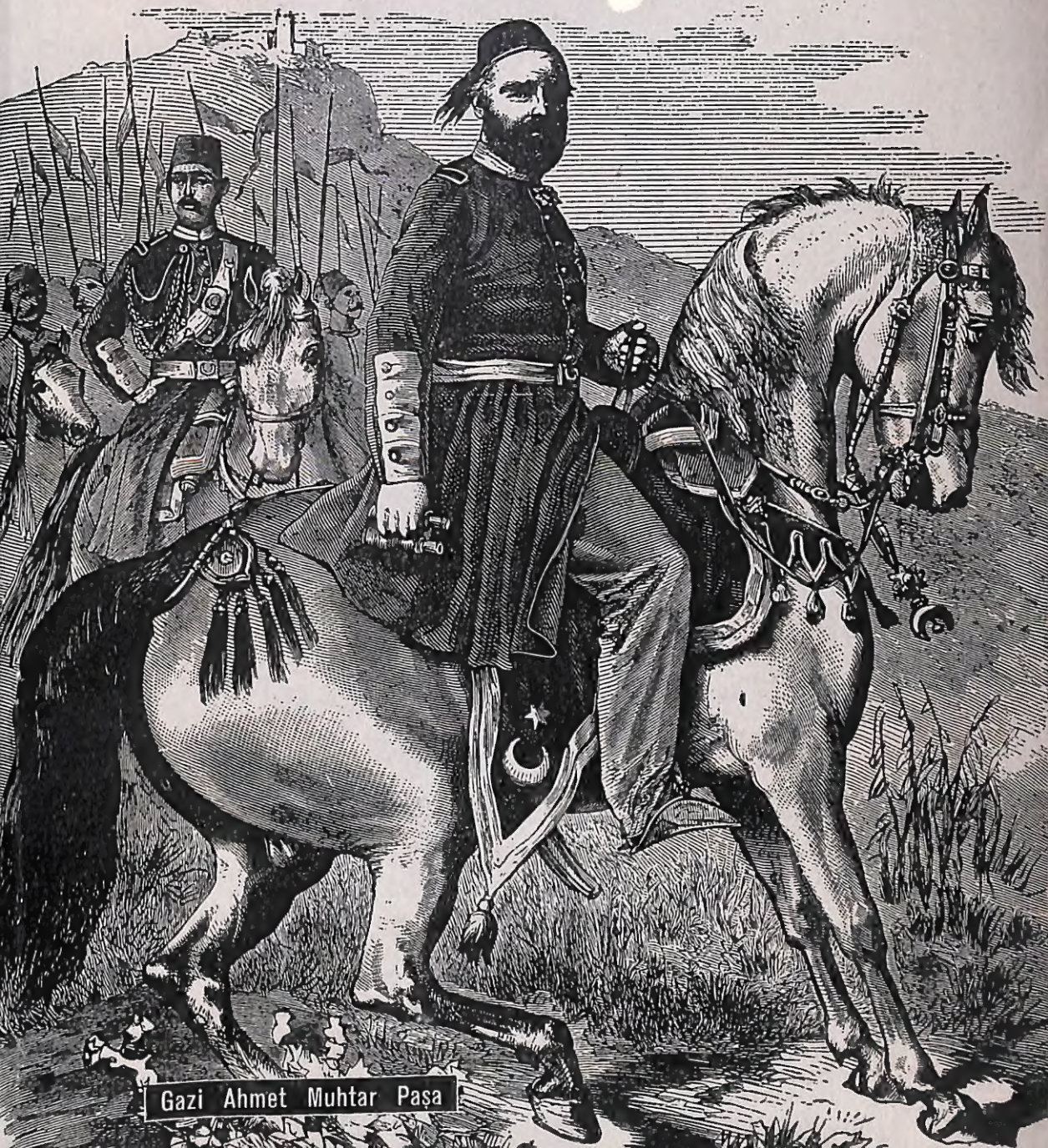

Gazi Ahmet Muhtar Paşa

Cemal Kutay'ın yeni eseri

TARİH Sohbetleri

★ — **Üç ayda bir çıkar. Birinci ve ikinci cildleri çıkmıştır.**
★ — Karton cildli 320 sahifedir.
★ — **Kitapçılarda satış bedeli on beş liradır. Abonelerine 11 lira 40 kuruşa posta ödemeli gönderilir.**
★ — İsteme adresi : Cemal Kutay, Müellif - Muharrir, Posta Kutusu 167, İstanbul'dur.

Birinci cildden bazı yazılar :

★ **Yeni Osmanlılar ve bir imparatorluğa karşı dokuz kişi,**
★ **Doksan yıl sonra BASİRET gazetesinin sütunları,**
★ **İki Rıfat Paşa ve Ahlâk Risâlesi,**
★ **Celâl Bayar'ın yazdığı, yazmadığı, yazamadığı, yazamıyacağı,**
★ **Giridî Ali Aziz Efendinin hayâl âlemindeki ayrı dünyası,**
★ **Mustafa Kemal'in meçhul kalmış bir hasreti,**
★ **Bildiğimizden başka ve söylenmesi yasak Plevne,**
★ **Mehmet Âkif'in Mısır'daki hicran yılları,**
★ **Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve Adnan Menderes,**
★ **Musahip Nadir Ağa ve Sultan Hamid'in sakladığı Jurnaller,**
★ **Nurculuk ve merhum Said Nur'a alt altmış yıllık hâdiseler,**
★ **Tarih-i Cihânküşâ ve Melik Cüveynî'nin maceralı hayatı,**
★ **100 sene önce Sultan Aziz'in Paris'teki on bir günü,**
★ **Eşref'den neşredilmemiş hicivler ve gurbet şiirleri,**
★ **Dört Düvelin paşası, Yunanın mayası ve EFE'nin hikâyesi,**
★ **Türkiye'de gizli - açık Katolik Propagandası,**
★ **Yıl : 1926. Bir muallim intihar etmişti. Ve, Bugün !**
★ **Cariyeliğin son senelerinde Osmanlı evinin harem hayatı,**
★ **Hiç bir yerde çıkmamış gravürler, vesikalar, klişeler,**
★ **Meçhullere terkedilmiş hâdiselerin ibret fıkraları.**

İkinci cildden bazı yazılar :

★ **Osmanlı Meclisinde casus mebuslar,**
★ **Patrona ayaklanması ve İkinci Sultan Mahmud'un dualı hançeri,**
★ **8 Temmuz 1919 karar gecesinden unutulmaz hatıralar : Millet sinesine geçme gününün heyecanlı safhaları,**
★ **Vak'anüvis Ahmet Lûtfi Efendi ve İstanbul Efendiliği,**
★ **1966 Türkiyesinde yerli komünistler ve milliyetçi Atatürkçülüğe karşı girişilen ihanet hareketleri,**
★ **Avrupa'da YENİ OSMANLILAR ve HÜRRİYET'in hazırlığı,**
★ **On İkinci Yüzyılda FEDAÎ DERVİŞLER hareketi, Batınilik, Hasan Sabbah, Şeyh-ül-Cebel'ler saltanatı,**
★ **Tarihin verâset akışı içinde Adalet Partisinin yarını ve Türkiye'de yeni ihtilâl çekirdekleri,**
★ **VUR! FAKAT DİNLE : Heybeli mi, Kıbrıs mı?**
★ **Nurculuk ve merhum Said Nur'un altmış yıl öncesi,**
★ **Sultan Hamid'in Yıldız'daki son gecesi,**
★ **Saracoğlu Şükrü - Molotof kavgasının içyüzü,**
★ **Tepedelenli Ali Paşa'nın ölümü ve sonrası,**
★ **İstiklâl Mahkemelerinin dosyaları,**
★ **Aramızda yaşıyan birisi ve devirlerin hicvi,**
★ **Lozan'a baş kaldıran cesur kişiler,**
★ **Hiç bir yerde çıkmamış gravürler, vesikalar, klişeler,**
★ **Meçhullere terkedilmiş hâdiselerin ibret fıkraları.**

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 6 SAYI : 33 EKİM : 1966 FİATI : 250 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Muhabere ve para gönderme adresi : Posta Kutusu 67 — İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24 lira. Dış Ülkelere iki misilidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

DEĞİŞMEZ KADER

HER ülkede, kökden değişme hareketlerinin başında olanlar, müsbet - menfi aşırı duyguların hedefi olmuşlardır. Son iki yüz yıllık tarihimize bakınız : Ne Nizam-ı Cedîd, ne Tanzimat öncülerini, gerçek tarihin hükmüne bağlamış değiliz!

Ve, sevgilerle nefretler, bu değişme çağındaki şahsî tesirlerin derinliğine göre değişir: Tanzimat'ın son on yılı içinde de Mehmet Emin Âli Paşa, o mütevazı bedeni ve mahçup bakışı içinde dağbaşı gibidir.

1868 de, yâni doksan sekiz yıl önce, Girit adamızda, bugünün Kıbrıs'ına pek benziyen hadiseler olmuştu: Makarios, Grivas, Denisis, sadece bugünün isimleridir. Yüzyıl önce, kafaları ve düşünceleri, aynı Etniki - Eterya'nın, aynı Megalo-İdea'sı ile doldurulmuş asker-sivil kişiler, Türklüğü dertlendirmenin yolu üzerinde idiler. Girid'e, Osmanlı İmparatorluğunda ilk resmî Fransızca gazete La Turquie'yi çıkartan Charle Mismérei de "görgü şâhidi" olarak götüren Âli Paşa, başlarında o meşhur Venizelos' un dedesinin bulunduğu vicdansız ve kalbsiz eşkiya sürüsünün vahşetini gösterdikten sonra demiş ki :

"— Şimdi Siz zannedersiniz ki, Girit'teki karışıklık ve haydutluk sona erdiği zaman bu facia son bulacaktır. Hayır!.. Başkaları çıkacaktır. Yenileriyle uğraşacağız. Biz bugün cihan içinde yegâne müstakil Türk - Müslüman devletiyiz. Biz, Kırım Harbinden sonra Paris muahedesi ile maziyi tamamen bertaraf ettiğimizi ahdî ve hukukî vesikaya bağladık amma, Avrupa, Ehl-i Salîb (Haçlı Seferlerini) unutmak istemiyor. Bir sebep icad edilerek rahat ettirilmemek bizim için değişmez kadere benzer."

★ ★ ★

Daha sonrasını düşünelim :

Âli Paşanın teşhisinden sekiz sene sonra 1876 - 1877 Osmanlı - Moskof savaşı, 1897 Osmanlı - Yunan savaşı, 1908'e kadar çoğu dış tahrikler kaynaşmaları, 1911 Trablus-Garp Savaşı, 1912 Balkan Savaşı, 1914 - 1918 Birinci Cihan Savaşı, 1919-1922 Millî Mücadele...

Ve, bir dış harp imkânı kalmayınca 1950'de hududa yığılan onbinlerce Bulgaryalı Türk, 1955'den günümüze kadar da Kıbrıs!..

Çâre?..

KENDİMİZE GELECEĞİZ!.. 770.000 karekilometre, altı üstü bâkir değerlerle dolu mubarek bir vatan... Çağın medeniyetine sahip YÜZ MİLYON TÜRK olacağız. Sanayii, ziraatı, laboratuvarı ile Batı safında YÜZ MİLYONLUK TÜRKİYE.

Gerisi, ad değiştirmiş kapitülâsyon ve değişen devir şartlarını taşıyan sömürge!..

İDARE EDENlerin kafasına bakınız: Hangisi iktidar koltuğunda bu hazin tablonun bekçisi değil? — K u t a y.

Kanlı bir savaştan
Yirmi iki yıl sonra:

Abidin Sarayında Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Grandük Nikola Nikolayeviç

YAZAN : CEMAL KUTAY

Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1838 - 1918).
(Adından ve kişiliğinden yaşadığı devirde Batı kaynaklarının en çok bahsettiği ve 1876, 1911, 1912, 1914 savaşlarını görmüş kumandan - hükümet reisi.)

1876 - 1877 Osmanlı - Rus savaşında, düşmanı İstanbul önlerine kadar getiren ağır bozgunlar içinde halkın hafızasında şükran duyguları bırakan dört büyük kumandan adı vardı : Şıpka kahramanı Süleyman Paşa, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, Zagra kahramanı Mehmet Ali Paşa, Zivin kahramanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa.

Sultan Hamid, hiç bir tefsir ve müsamahalı görüşün, ağır mes'uliyetini ve memlekete kayıplarını inkâr edemiyeceği vehmi ile, halkın kalbinde yeri olan şöhret sahiplerini bir bir çürütme siyasetine bu dört değerli askeri de mevzu yapmış, ya Mehmet Ali Paşa gibi göz göre göre ölüme sürüklemiş, ya Süleyman Paşa gibi adalet namına hazin mahkeme safhalarından sonra sürgünde ölüme terkettirmiş, ya Gazi Osman Paşa gibi Saray Müşavirliği şatafatlı unvanıyla duvar arasına hapsederek kahrından hunnak illetine müptelâ kılarak vakitsiz yokluğa sürüklemiş, ve en hafifi olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşaya yaptığı gibi, yirmi üç yıl, yani 1908 Meşrutiyet inkılâbıyla hadiselere hükmetme kudretini kaybedinceye kadar vatan dışında bırakmıştır.

Ve, şüphesiz, bu DÖRT MÜŞİR arasında en bahtlısı ve mes'udu, yine Gazi Ahmet Muhtar Paşa idi. 1885 de gönderildiği Mısır Fevkalâde Komiseri vazifesi ile 23 sene Kahire'de kaldı. Değerli şahsiyeti, bilgisi, vekar ve haysiyet şuuru, karşısındakine saygı telkin eden kişiliği ile, o tarihte fiilen elden çıkmış Mısır'da, adetâ, Osmanlı hakimiyetinin

son mümessili oldu. Kendisine Mendûb-u Sâmi denilen İngiliz Komiserinin elindeki nüfuz ve kudrete rağmen, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, başta Mısır Sarayı olarak bütün ülkede, en hatırlı insandı. Paşa, bu adetâ sürgün hayatını, çok sevdiği vatanından uzak ve hicran yılları olarak bırakmamak için kendisini ilme verdi: Milletlerarası rakamları ve takvimin tatbikini ısrarla istedi, bunun için değerli eserler verdi: Takvim Islâhatı, Riyaz-ül Muhtar, Takvim-i Malî adlı eserleri, bu senelerin himmetidir.

İNGİLTERE'YE DAVET

Mısır'ı, artık İngiltere'nin ayrılmaz parçası sayan ve Viktorya devrinin Büyük Britanya İmparatorluğu haşmetini titizlikle muhafaza eden Yirminci Yüzyılın ilk yarısı Anglo - Saksonluğu için Nil kıyılarında böylesine vasfı olan bir Türk kumandanının çeyrek yüzyıla yakın kalması, elbette üzerine eğinilmesi şart hadise idi. Nitekim, aralarında meşhur Lord Kiçner ve Lord Balfur'un da bulunduğu mendûb-u sâmiler, yani Mısır'ın gerçek taçsız kralları, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile yakından meşgul oldular, hatta İntellicens Servis, kendisini adım adım takip ettirdi.

Bu arada, Gazi A. Muhtar Paşa birçok defa, İngiltere'ye davet edildi. Kendisi, "Sergüzeşt-i Hayatım" ın ikinci cildinde bu davetleri şöyle anlatır :

"— Mısır, o tarihlerde, şeklen hâkimiyet-i mahalliyeye tâbi ve Hidivlik müessesesi Saltanat-ı Osmaniyenin tasdikine vâbeste makam, fakat aslında tamamen İngiltere'nin idaresinde bulunan muhtar iyâlet halinde idi. Sultan Hamid merhum, Hilâfet Makamının bütün İslâm âleminin manevî mercii olmasını isterken, ortaya bir Akabe meselesi çıkmıştı. İngilizler, Hindistan yolunun selâmetini diğer bütün meselelerin üstünde tuttuklarından, Padişahın bu arzusuna müsamahakâr vaziyet almışlardı. Süveyş kanalının açılışının yıldönümü dolayısiyle 1898 senesinde Londra'da büyük bir merasim yapılacaktı. Lord Balfur, bu merasimde benim de bulunmamı ısrarla talep ediyordu. Bu daveti, hem sadrazam Halil Rıfat Paşa hazretlerine bildirdim, hem de Mabeyn-i Hümâyuna arzederek zat-ı şâhanenin müsaadesini niyâz ettim. Bu teşebbüslerimin müsbet netice vermiyeceğini bilmekle beraber senelerdenberi vatandan uzak yaşamanın şahsım için nereden ve ne sebeple teşekkül ettiğini asla anlıyamıyacağım tereddüt ve endişelerin zail olduğunu ümid ederek, eğer İngiltere'ye seyahatime müsaade edilirse, İstanbul'a da gelmek için ümid besliyor idim. Bu sebeple müracaatıma cevabı merakla bekliyordum. O sırada Serasker Rıza Paşanın kayın biraderi Miralay Hulki Bey Kahireye gelmiş ve Paşadan bana mahrem bir haber getirmişti ki, bu haberle beraber bütün ümidim kırıldı: Sultan Hamid, dördüncü defadır ki, İngiltere'ye seyahatime muvafakat etmiyordu. Bana da, nazikâne davete sudan bir bahane bulabilmek düşüyordu."

LORD BALFUR'un İKAZI

"— Ne kadar ibret ve dikkatle tetkike değer hadisedir ki, bana, Rıza Paşanın, ancak kayınbiraderi ile ve namusuma tevdian bildirdiği haberi, benden evvel, İngiltere'nin Mısır'daki mendûb-u sâmi'*si, yani devlet komiseri Lord Balfur haber almıştı. Haftada bir, her komiserlik bir toplantı yapardı. Aralarından en kıdemlisi ben olduğum ve hepsi ile de dost bulunduğum için daima davet edilir ve artık Osmanlı Saltanatının Mısır üzerinde fiilî iddiası da kalmamış olduğundan şeklen mahrem meseleleri bile açıkça görüşürdük. Lord Balfur bana samimiyetine inandığım bir teessürle dedi ki :*

"— Sizi ikaz etmek isterdim. Siz, hem kıymetli bir asker, hem de riyaziyeci ve tarihçisiniz. Bilirsiniz ki, Rusya Osmanlı devletini çeyrek asırdan fazla zaman rahat ve huzurda bırakmak istemez. Muharebe için sebep bulur. Hiç olmazsa dahilî öyle meseleler çıkartır ki, bunlar neticede bir harp kadar memleketinizi huzursuz eder ve yorgun düşürür. Böyle anlarda müttefik bulabilmeniz, mevcudiyetinizin muhafazası için şarttır. Peki.. Bu ittifakları nasıl başaracaksınız? Ancak, devlet ve siyaset adamlarınızı Garb'in büyük merkezlerinde tanıtmak, onlara dostlar temin etmek suretiyle... Bakınız, şimdi ben sizi hakika-

Kapağımızdaki Klişe

Gazi Ahmet Muhtar Paşa

Seksen senelik hayatı içinde, askerlik ve politika sahasında adı ve himmetleri geçebilmiş Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1838 de Bursa'da doğdu. Ailesi, Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllardan beri bilinen Katırcıoğlu sülâlesidir. Babası Hacı Halil Efendi oğlunu küçük yaşında İstanbul'da olan amcasının yanına gönderdi, rüştiyeden başlıyarak askerlik tahsilini 1860'da, Harbiyeden birincilikle ve Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak çıkmak suretiyle tamamladı. 1860 - 1875 arasında imparatorluğun çeşitli yerlerinde başarılı hizmetler gördü, bu arada Yemen isyanını kısa zamanda bastırarak bu geniş sahayı merkeze bağladı ve Sultan Aziz'in şahsî iradesiyle rütbesi Müşirliğe (mareşalliğe) yükseltildi. 1876'da, Bosna - Hersek, Karadağ ve Sırbistan isyanlarını tenkil etti. 1876 - 1877 Osmanlı - Rus muharebesinde Anadolu Cephesi Umum Kumandanı idi. Zivin'de Ruslar'ı büyük bir mağlûbiyete uğrattı, Kars ve Erzurum'un müdafaasında Sultan Hamid'le anlaşmazlığa düştü, Saraya verilen bir Jurnal üzerine, emrindeki askerle İstanbula yürüyeceği bildirildiğinden (ki, kendisi hatıratında şöyle diyor : "— Jurnali vererek asla yerine getirilmiyecek bir iftiranın sahibine mi, onu okurken haritaya bak ma ihtiyacını duymıyanlara mı, kime teessüf etmeli, bilinmez...") *İstanbul'a geri çağırıldı, altın kılıçla ve GAZİ unvanıyla taltif edilerek, hemen Mısır'a, fevkalâde komiser memuriyeti ile gönderildi, İstanbuldan uzaklaştırıldı ve yirmi üç sene, İkinci Meşrutiyete kadar bu vazifede kaldı.*

1908'den sonra Ayan Azası, Ayan Reis Vekili ve daha sonra reisi, Balkan Harbinin en felâketli günlerinde sadrazam oldu. Hükümet Reisliği başarılıdır denilemez. Fakat namus ve iffeti, vatanseverliği ile elinden geleni yapmıya çalıştı. Hizmetleri arasında Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyeyi ve dolayısiyle Darüşşafakayı kurmak da vardır. Riyaziyesi çok kuvvetli idi. Telif ve tercüme birçok eseri vardır. Milâdî Takvim'in kabulünü ilk istiyen şahsiyettir. Hatta bu sebeble kendisi Frenk Hayranlığı ile ittiham edilmişti.

1918'de, seksen yaşında iken öldü, Fatih camii avlusundaki mezarlığa gömüldü.

★ ★ ★

ten takdir ediyorum, hürmetim var. Londra'da Süveyş kanalının açılışının yıl dönümü dolayısiyle yapılacak büyük merasimde dünyanın her tarafından gelmiş heyetlerle temas edebilecektiniz. Sizin için Lord Askit'le de hususi konuşma imkânları hazırlamıştım. Ne yazık ki, bütün bu imkânlar kayboluyor. Ben zannediyorum ki, memleketiniz en çok önümüzdeki on beş sene içinde, Rusya'nın sebep olacağı yeni bir harb felâketi ile karşılaşacaktır. Şahsiyeti bilinen devlet adamları yerine gayrı malum kimselerin müdafaa edeceği davalarınızın muvaffakiyeti bahsinde nasıl ümitli olabiliyorsunuz?"

GRANDÜK NİKOLA VE GENERAL SKOBELEF İLE

Gazi Ahmet Paşa o yıl, Londra'ya gidemedi ve Süveyş'in açılışı yirmi ikinci senesi özel töreninde bulunamadı. Osmanlı devletini, büyükelçi Musurus Paşa temsil etti. Fakat giden heyetler, dönüşte, Mısır'a da uğrayınca ve kapanış merasimi Kahirede yapılınca, Londra'da karşılaşacağı şahsiyet ve heyet-

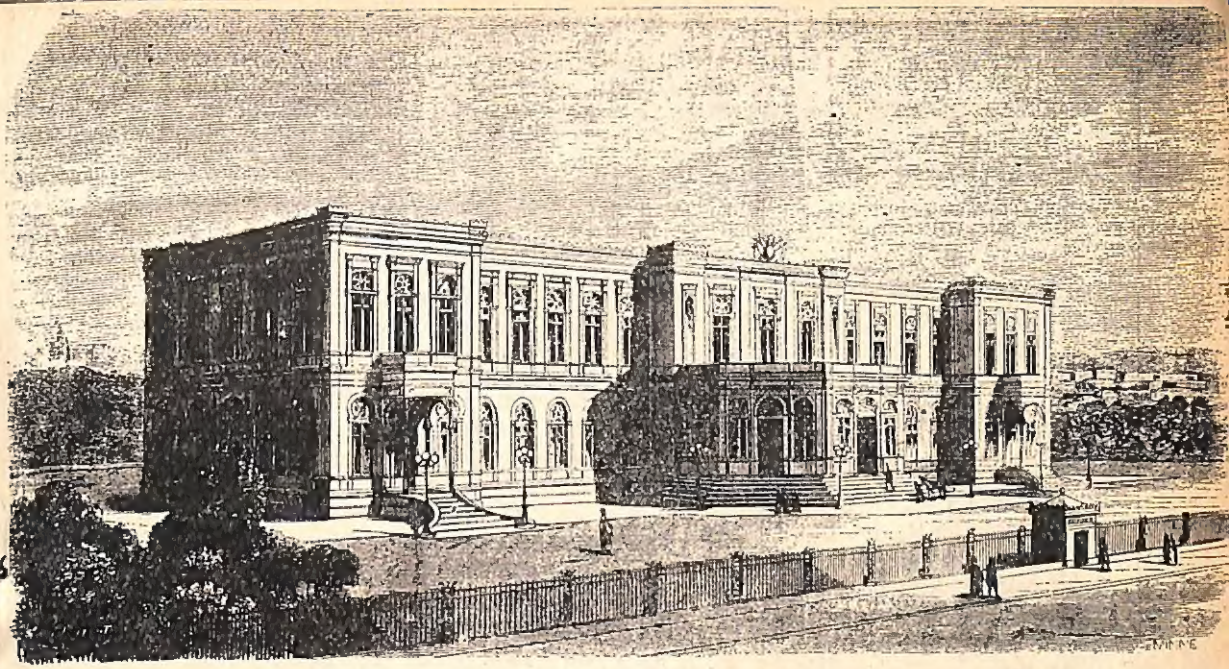

İbrahim, İsmail, Abbas, Halim Paşaların hidivlikleri devrinde, yabancı davetlilere tahsis edilen Abidin sarayı.

lerle, Kubbe ve Âbidin Saraylarının muhteşem salonlarında karşı karşıya geldi.

Ve, bu karşılaşmanın dikkatdeğer taraflarından birisi de, Rus heyetine başkanlık eden Grandük Nikola Nikolayeeviç'le, General Skobelef'i, savaştan yirmi iki sene sonra görmesi oldu...

Bir zamanlar, birbirlerinin canına, ülkelerinin varlığına, zafer için karşısındakilerin bozgununa çevrilmiş olan çetin mücadelenin tarafları arasındaki karşılaşma, Kahire'de toplanan on yedi millet heyetinin alâka ile takip ettiği sahneler oldu. Önce Anadolu cephesindeki Rus ordularına kumanda eden ve Zivin'de, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından ağır bir bozguna uğratılan Grandük Nikola Nikolayeviç, daha sonra Rusların Rumeli sahasındaki ordularına kumanda etmişti. Skobelef de Gurko ile beraber önceleri Şark cephesinde bulunmuş, Yahniler savaşında Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile dövüşmüştü. Ruslar, Ayastefanos (Yeşilköy) önlerine gelip, Sultan Hamid ne bahasına ve ne şekilde olursa olsun mütareke için Hariciye Nazırı Saffet Paşaya şahsen kat'î emir verdiği gün, askerî murahhas olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşanın da gitmesini istemiş, fakat Muhtar Paşa, bu gidişten asla müsbet netice alınamıyacağını, Rusların, savaş devresinde en büyük mağlûbiyetleri dolayısiyle kendisini ister istemez hatırlıyacaklarını Padişaha arzetmiş, sadrazam Ahmet Vefik Paşa da aynı fikri müdafaa edince, Server Paşa gönderilmişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa hatıratında diyor ki :

"— Aradan yirmi iki sene geçtikten sonra Kahire'de Grandük ile karşılaştığımız sırada, bana yarı sitemli ve yarı afâkî şunları söyledi :

"— Biz Sizinle harpten sonra bir de mütareke sırasında karşılaşacak idik. Padişahınız istedi, Siz mani oldunuz. Eğer o da mümkün olsa idi, harb, mütareke, sulh, üç ayrı devrede karşı karşıya gelmiş olacak idik. Fakat şimdi, harb de ve sulhde buluşmuş oluyoruz. Arada bir halka boş kalıyor."

Ben, Rusya'nın müstakbel Çar'ının bu sözlerine hayret ettim. İki ihtimal hatırıma geldi: Ya düşmanlarımızın istihbaratı Yıldız Sarayına kadar nüfuz etmişti, yahut da, zat-ı şâhane Ayastefanos mütarekesi şerefine Beylerbeyi sarayında verilen ziyafetten sonra kabul ettiği Grandük'e bir münasebetle hadiseden bahsetmişti. Meseleyi aradan bunca zaman geçmiş olmasına ve her taraftan soruşturmuş olmama rağmen hâlâ öğrenmiş değilim.

TÜRK VE MOSKOF ASKERLERİ

Rus heyeti Süveyş merasimi münasebetiyle bir müddet Kahire'de kaldı. Lord Balfur, hususî bir ziyafette, Grandük ve maiyetindekilerle beni aynı masanın etrafına topladı. Ziyafetin sonuna doğru öyle bir hava hakim oldu ki, en nazik mevzulardan bile, mümkün olduğu kadar rahatlıkla bahseder olduk. Mevzu, harb sahnesine ve hatıralarına intikal etti. O zamanın bütün Rus asılzadeleri, Fransızcayı güzel konuşurlar, kendilerine mahsus bir aksan'la telaffuz ederlerdi. Grandük dedi ki :

"— Vakia harbde bizim de teçhizatımız ve silâhlarımız mükemmel değildi. Hatta çok eksiklerimiz vardı. Fakat, insaf ile söylemek icab ederse, Osmanlı askerinin esliha ve malzemesinin kifayetsizliği, bir başka orduda mevzubahis olsa, harbedebilmesi cidden imkânsızdır. Ben, bilhassa Beşgedikler Muharebesinden sonra esirleri gördüğüm zaman bu hakikate tamamen inandım. Muharebe sırasında bir an geliyor ki, Türkler için silâh ve mühimmat tali bir kıymet oluyor. Mümasil hadiseler muvacehesinde ben, bir başka millet ordusunun, hatta bu meyanda kendi askerlerimizin de sahne-i harbe pervasız giremiyeceklerini samimiyetle itiraf ederim."

Ve bana, bu harbe ait bilgilerini söylerken, öyle rakamlar ve hadiseler verdi ki, bunlar dahi, hakikati ifade etmiyordu: Bunlar dahi, bizim kendi efradımıza itimad ve kuvvet olsun diye söylediğimiz mübalağalı mevcudlardı ve biz böylelikle düşmanlarımızı da kuvvetimiz hakkında korkuya ve teyakkuza sevketmek istiyorduk... Grandük'ü dinlerken diyemedim ki, eğer bizim kudret ve kuvvet kifayetsizliğimize rağmen harbe devam, hatta zaferler kazanabildiğimizi makam-ı takdirde söylediği imkâna sahip olabilseydik, ah, evet, olabilsey dik acaba kendileri ne Asya, ne Avrupa kıt'alarındaki topraklarımızda böyle ilerliyebilirler ve İstanbul'un önlerine kadar gelebilirler miydi?"

BİR SUAL VE VERİLMİYEN CEVAP

Gazi Ahmet Muhtar Paşa anlatır ki, bu sohbetler sırasında, iki eski düşman kumandan, birbirine çok sualler sormuşlar ve kafalarının içindeki birçok bilmeceleri çözmüşlerdir. Fakat, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, birçok hakikatleri yine de saklamıya mecbur kalmıştır. Kendisinden dinliyelim :

"— Grandük görüşmelerimiz sırasında bana dedi ki :

"— Size bir şey soracağım. Bizim istihbaratımıza göre, Süleyman Paşa Şıpkada taarruz hazırlıklarını tamamladığı zaman, general Gurko, henüz takviye almamıştı ve Türkleri karşısında bu kadar çabuk göreceğini hiç ümid etmiyordu. Süleyman Paşa kendisini kuşattığı halde neden kat'î hücum için üç gün bekledi? Sonradan öğrendim ki, Padişahdan hücum için müsaade istemiş. Bir harp sahnesinde, Başkumandanın karar için Sarayda oturan bir zattan müsaade alması ne demektir, anlıyamamıştım. İstanbul'da iken bana bu hususu teyit ettiler. Gurko'yu ve ordumuzu belki müthiş bir mağlubiyetten kurtaran bu gecikmeye kendi hesabımıza teşekkür etmekle beraber, çok merak ediyorum, lütfen bana söyler misiniz? Sultan Hamid harbi hakikaten sarayından idare ediyor, taarruz ve ric'at emirlerini kendisi mi veriyordu?"

Bu suale ne cevap verebilirdim, hakikati nasıl itiraf edebilirdim? Yıldız Sarayında zat-ı şâhanenin etrafında toplanmış olan birtakım ümerâ, Padişahın mizâcını her hadiseye tekaddüm eden kıymet olarak kabul etmenin çaresizliği içinde harbin mukadderatı için kararlar veriyorlar, Sultan Hamid de bunları şahsî iradesi olarak ordulara tebliğ ediyordu. Sarahatle bir şey söylemedim, fakat muhatablarım açık bir tekzip yapamamış olmanın havası içinde, zannediyorum hakikatı anladılar."

Tarih cidden tezadlı ve ibretli hadiselerin geçit resmi ile doludur: Sultan Hamid, İmparatorluğumuzun Avrupa'da hayat sahnesinden fiilen çekilişi olan o korkunç 1876 - 1877 savaşını Saray duvarları arkasından idare ederken, halefi olan Beşinci Sultan Mehmed Reşad'ın, aynı devletin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden haberi olmıyacak, her şey olup bittikten sonra emrivâki halinde duyacaktı!..

GARİB TESADÜFLER

Üstad Reşad Ekrem Koçu'nun kendisine hâs dikkatiyle, tarihin akış seyri içinden derleyip sunduğu bu nefis yazısında, adı geçen MUSTAFA'lardan, 1807 ihtilâline adı karışmış ÜÇ MUSTAFAsı: Sabiha Bozcalı'nın kalemiyle ortada Kabakçı Mustafa Çavuş, solda Pazarlı Mustafa, sağda Ofʼlu Mustafa.

1807 İhtilâlinin Mustafaları!

YAZAN : REŞAD EKREM KOÇU

Üçüncü Sultan Selim Nizâm-ı Cedîde karşı Yukarı Boğaz Kalelerinin muhafızları olan Yamakların ayaklanması ile başlayan 1807 İhtilâlinin ilk gününden Ruscuk ayanı Alemdar Mustafa Paşanın İstanbul'da saray baskını ile İkinci Sultan Mahmud'un Osmanlı Tahtına oturtulduğu güne kadar vakalar içinde garip tesadüf eseri olarak bir "Mustafa" adı bolluğu görülür. O devir için başlıca kaynaklardan Cevdet Paşa Vekaayinamesinde de bu husus belirtilmiştir. Biz, o devri yaşamış ve hayatını torununa naklederek kaydettirmiş Pınarhisar ayanı Uzun Ali Ağanın oğlu Hacı Mustafa Ağanın hatıralarından öğrendiğimiz isimlerle 32 Mustafa ismi tesbit ettik.

1 — **Kabakçı Mustafa Çavuş :** İhtilâlci yamakların başbuğu,

2 — **Oflu Mustafa :** Kabakçı Mustafa'nın iki nefer mürahik, çalımlı ve çehreli uşaklarından biri, Kabakçının "Amıcam oğludur" dediği kahve-

cisi ve çubukdarı, ihtilâlden ve Kabakçı'nın Yukarı Boğaz Kaleleri Nazırı tayin edilmesinden sonra Poyraz Kalesi yamaklarına çavuş oldu, Alemdar Paşanın saltanat darbesinde kaçtı, kayboldu.

3 — **Pazarlı Mustafa :** Kabakçı Mustafa'nın iki nefer uşağından diğeri, Kabakçının "Dayım oğludur" dediği bu oğlan gayetle makbulü, vak'a içinde el ulağı olup ihtilâlden sonra İrva Kalesi yamaklarına çavuş tayin edilmişti, Alemdar Paşanın Kabakçı'yı tepeletmesi üzerine ayakdaşı ve adaşı Oflu Mustafa gibi o da kaçtı, kayboldu.

4 — **Hammaloğlu Mustafa Efendi :** İhtilâlin körükçülerinden Şeyhülislâm Topal Atâullah Efendinin Laz yamaklara davalarında ayak diremeleri için yolladığı adam.

5 — **Kazancı Mustafa Ağa :** İhtilâlin körükçülerinden sadaret kaymakamı Köse Musa Paşanın ihtilâlci Laz yamaklara aynı maksatla yolladığı adam.

6 — **Kahveci Mustafa :** Yine Musa Paşanın fitne tahrikçisi olarak Topçulara yolladığı adam.

7 — **Kavas Mustafa :** Musa Paşa tarafından tanzim edilip Üçüncü Sultan Selimden başları istenecek Nizam-ı Cedid ricalinin isimlerini ihtiva eden defteri ihtilâlcilerin başbuğu Kabakçı Mustafa'ya götürüp veren adam.

8 — **Hopalı Mustafa :** İhtilâlci yamaklardan mürahik bir oğlan. İhtilâlden sonra Ağakapısında yapılan bir toplantıya gelen Şeyhülislâm Ataullah Efendinin önüne çıkmış ve o fitneci din ve ilim adamına : "Yazık.. devlet sözünü bizim gibi baldırı çıplakların ağzına düşürdünüz!.." diye hakarette bulunmuştu.

9 — **Dördüncü Sultan Mustafa :** 1807 ihtilâlinin Sultan Selim'in yerine tahta çıkardığı padişah.

10 — **Cennetgülü Mustafa Ağa :** Tahtından çekilmek zorunda kalan Üçüncü Sultan Selim'in yeni padişah Sultan Mustafa'ya tebrik için yolladığı bir hasodalı. Sultan Selim'e çok derin bir sevgi ve hürmetle bağlı olan bu genç, şehid edilmesinden sonra türbesinde ilk türbedarı oldu ve ömrünün sonuna kadar bu vazifede kaldı.

11 — **Çırpanlı Mustafa :** Sultan Selim'in yerine Dördüncü Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması tezkiresini sarayda kızlarağasına götüren vezir karakulağı.

12 — **Çelebi Mustafa Paşa :** İhtilâl sırasında ordu cephede bulunuyordu; orduda da bir askeri ayaklanma oldu ve bu zat asker tarafından sadrazamlık makamına getirildi.

13 — **Filiz Mustafa :** İhtilâlde kaçıp gizlenmiş olan Sultan Selim devri ricalinden Defterdar Ahmed Beyin saklandığı yeri ihtilâlcilere haber veren kaldırım haytası.

14 — **Bartınlı Mustafa :** İhtilâlcilere Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendinin gizlendiği yeri haber veren kayıkçı.

15 — **Kız Mustafa :** Sultan Selim'in en yakın bendelerinden sır kâtibi Ahmed Efendinin sığındığı evin damından atlayarak kaçmak isterken düşüp ağır yaralandığında : "Murdar gitmesin!.." diyerek küstahça bir nümayişten sonra başını kesen acemi oğlanı.

16 — **Hammalbaşı Kürd Mustafa :** Kabakçı Mustafa'nın Aksaray'da

Et Meydanında kurduğu meydan divanında ikinci dilekçeyi veren adam.

17 — Dellâk Samurkaş Mustafa : Aynı divanda üçüncü dilekçeyi veren hamam çıplağı bir oğlan. Beşiktaş'da İskele Hamamı uşaklarındandı, ahlâksızlığından ötürü hamamdan kovulmuştu, ağasını : "O herif Nizâm-ı Cedîdcidir, Nizâm-ı Cedîd askerinden hamam parası, kese sabun akçesi almazdı" diye jurnal etti; biçare hamamcı ağa hemen yerinden alınarak Et Meydanına getirildi ve öldürüldü.

18 — Bindallı Mustafakızı : Aynı divanda dördüncü dilekçeyi veren bir körpe fahişe; Kabakçı Mustafa'nın avamî yiğitlik damarlarını tahrik ederek ve tövbekâr olacağını söyliyerek sevgilisi kalyon neferlerinden Tersane tazısı Benli Mustafa ile evlendirilmesini istemişti.

19 — Kalyoncu Tersane tazısı Benli Mustafa.

20 — Çorbacı Mustafa Beşeoğlu : Kabakçı'nın meydan divanında beşinci dilekçeyi veren bir mecnundu, hemen zincire vurulup timarhaneye yollandı.

21 — Kara Mustafa : Boğaz yamaklarından bir delikanlı, Marşan adında bir Fransızın büyük kızının mâşuku olmuş ve Beşiktaş'ta Çırağan Sarayı önünde çıkan bir kanlı kavgada yaralı olarak yakalanıp Rumeli Hisarı Kalesinde idam edilmiştir.

22 — Katırcıoğlu Mustafa : Boğaz yamaklarından bir delikanlı, Marşan adındaki Fransızın küçük kızının mâşuku; müslüman olarak Nigâr Hanım adını alan bu Fransız kızı ile uzun, mesud bir ömür sürmüştür.

23 — Harâbat Mustafa : Cephede bulunan ordudaki yeniçeri ayaklanmasında yeniçeri Ağası Pehlivan Paşanın başını kesen meczub Bektaşi dervişi. İdam edildi.

24 — Maçkalı Mustafa : İhtilâlden sonraki anarşide Fatih Camiinde büyük ve kanlı bir vakanın kahramanı, hayatı bir roman konusudur.

25 — Yangıncı Mustafa : İhtilâlden sonraki anarşi devrinde Narlıkapı Kahvehanesinde büyük şehirde derin akisler uyandırmış şenî bir tecavüzün pis faillerinden acemi oğlanı bir tulumbacı.

26 — Hülühülü Mustafa : Aynı vakada diğer acemi oğlanı tulumbacı.

27 — Tulumbacı Mustafa : Aynı vakada üçüncü acemi oğlanı tulumbacı.

28 — Bülbül Mustafa : Cephede bulunan ordunun padişahın dur emrine rağmen İstanbul'a doğru yoluna devam ettiğini Dördüncü Sultan Mustafa'ya haber veren Edirneli bir aracabı.

29 — Hacı Mustafa Ağa : Kabakçı Mustafa ve o devrin vekaayii üzerine en geniş malumatı veren bir zat. Pınarhisar ayanı Uzun Ali Ağanın oğlu ve Üsküdarlı halk şairi Âşık Râzinin dedesi, 1807 - 1808 arasında 18 yaşında bir gençti, 1826 dan sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adı ile yeni ordu teşkilâtı kurulduğunda binbaşılıkla orduya girdi.

30 — Alemdar Mustafa Paşa.

31 — Zeybek Mustafa : Rumeli Kavağı Hisarındaki evinde gece Kabakçı Mustafa'nın başını kesen adam; Kabakçı o gün evlenmişti ve zifaf döşeğinde uyurken basılmış, başı da gelin kızın gözleri önünde kesilmişti.

32 — Nefer Mustafa : Çorlu sahrasında Kabakçı Mustafa'nın başının gömüldüğü çukuru kazan adam.

1917 yılının ekim ayında yapılan bir ihtilâlle Lenin, iktidarı Kerenski'den almış ve Rusya'yı idareye başlamıştı. Bu bakımdan kendisi, modern dünyanın kaderi üzerinde büyük bir etki yapmış bulunmaktadır. Lenin böylece bütün Rusya'nın tek hakimi olmuştu ama, iktidara geçmesi hiç de kolay olmamıştı. O zaman Çarlık Rusyası ile savaş halinde olan Almanya'yı mühürlü bir vagon içinde aşıp yurduna döndükten sonra kendi taraftarlarıyla da mücadele zorunda kalmış; bir ara giriştiği teşebbüs suya düşer gibi olmuştu. Böyle olsaydı, dünyanın çehresi de değişecekti. J. JACOBY aşağıdaki yazısında, Lenin'in iktidarı nasıl ele geçirdiğini anlatıyor.

LENİN'İN RUSYA'DA İKTİDARA GEÇİŞİ

ÇEVİREN : SAMİH TİRYAKİOĞLU

Rusya'da 1917 de kurulan komünist rejimin ilk Halk Komiserleri Kurulu Başkanı Vladimir İlîç Ulyanov LENİN.

Lenin Çarlığı ilkin propaganda ile, sonra ayaklanma ile devirmeğe uğraşmış, fakat başaramamıştı.

Bir tek çıkar yol kalıyordu: Savaş. Öyle bir savaş ki, Rusya bundan yenilmiş, küçülmüş ve umutsuzluğun bütün yollarını denemeğe hazır bir halde çıkacaktı. Daha 1914 yılının başında her yanda savaş sözü dolaşıyordu. Lenin de savaşın çıkacağını zaten bilmekteydi. Haziran ayında Berlin'e gitti, Harbiye Bakanlığına başvurarak hizmet teklifinde bulundu.

O andan başlıyarak da Lenin, Karl Marx'ın ilkelerine değil, Alman Genelkurmayının talimatına uyarak çalışmağa başladı.

Bizzat Lenin bunda kötü bir taraf görmüyordu. Çok defa vatan hainliği ile suçlanmış, fakat bu konuda tartışmalara girişmeğe tenezzül etmemişti. Çocukça ve gülünç geliyordu bu suçlama ona. Nitekim kendisi ekim 1918 de bir konuşmasında bu konuya değinerek şöyle demişti :

"— Çoğu zaman ihtilâlimizi Alman parasıyla yaptığımı söyliyerek beni suçlıyanlar olmuştur. Bunu hiç bir zaman inkâr etmiş değilim, şimdi de inkâr etmiyorum. Ama buna karşılık ben, aynı ihtilâli Almanya'da Rus parasıyla yapacağım."

28 haziran 1914 te Prinçip adlı genç bir Sırp öğrencisi, Saraybosna sokaklarında Habsburg hanedanından Franz - Ferdinand ile eşini öldürmüştü. Ondan

sonra ufuk karardıkça karardı. Avusturya Sırbistan'a ültimatum yolladı, Rusya seferberlik ilân etti ve nihayet harp patlak verdi.

KIZIL PROPAGANDA MEYVESİNİ VERİYOR

Lenin o sırada Alman toprağında bulunduğundan, bir Rus vatandaşı olarak savaşın sonuna kadar göz altında tutulması gerekiyordu. Buna göre Lenin Rusya'ya 1917 nisanında değil de 1918 de gelmiş olsaydı belki ihtilâl olmıyacak binlerce insan ölümden kurtulacaktı.

Her ne hal ise, Lenin'in tevkif edilmekten filân korktuğu yoktu. Başına böyle bir iş gelirse dostlarının kendisini kurtaracaklarını biliyordu. Nitekim Savaş başlayıp düşman uyruklarının gözaltı edilmesine de hız verilince, Alman sosyalist lideri Friedrich Adler hemen İçişleri bakanlığına koştu :

"— Lenin müttefiklerin düşmanıdır, serbest kalması Almanya'nın yararınadır," dedi ve Lenin'i de kimse rahatsız etmedi.

Bunun üzerine Lenin hemen İsviçre'ye geçerek orada harıl harıl çalışmağa başladı. Çok da çalışkan adamdı doğrusu: Aldığı parayı hak ediyordu. "Komünist" adlı bir gazete çıkarıyor, broşürler yayınlıyor, açık oturumlarda tartışmalar yapıyor, Rusya'daki ajanlarını idare ediyor, Almanya ve Avusturya'daki Rus savaş esirleri arasında bozguncu propaganda yapıyordu.

Bir başka ajan daha vardı ki adı Troçki idi. Lenin kadar olmamakla beraber o da aynı amaç uğrunda çalışıyordu. Bu propaganda kampanyası meyve vermekte gecikmedi. O sırada Fransa'daki Toulon'da bulunan Rus kruvazörü "Askod"un mürettebatı isyan etti. Marsilya'da da Rus yardımcı kuvvetlerinin askerleri, kumandanları olan albayı öldürdüler.

BURJUVA SINIFIN YAPTIĞI İHTİLAL

1917 yılı martında bir sabah her yanda "Petersburg'da ihtilâl patlak verdi" diye haberler dolaşmağa başladı. Lenin hemen sokağa fırladı, bir gazete idarehanesinin kapısında, son gelen şu haberlerin asılı olduğunu gördü :

"Rusya'da ihtilâl patlak verdi. Duma'nın (Rus parlâmentosunun) bir komitesi iktidarı ele geçirdi. Bütün bakanlar hapse atıldı."

Lenin ilkin ne olduğunu anlıyamadı ama işin içyüzü şu idi :

Kendisi, savaşın başından beri muhalefete geçmiş olan idareci sınıfların önemini küçümsemişti. Asillerle sanayi erbabı, tacirlerle aydınlar ve seçkinler... Bunların hepsi bir rejim değişikliği istiyorlardı.

1917 yılının başında Duma'nın başkanını, birçok milletvekillerini, Çar'ın genel kurmay başkanını, ordu kumandanlarını ve ticaret ve sanayi âlemine mensup çeşitli şahsiyetleri içine alan geniş bir komplo hareketi hazırlanmıştı: Amacı Çar'ı tahttan indirmekti.

Bunun için şöyle bir plân hazırlanmıştı: Hükümdar cepheden başkente dönsün diye kargaşalıklar çıkarılacaktı. Yolda Çar II. Nikola'nın treni durdurulacak ve kendisini tahttan indirmek için lâzım gelen şey yapılacaktı.

Bu plân noktası noktasına uygulandı. Çar 15 mart 1917 de tahttan feragat ettiğini bildiren belgeyi imzaladı. Lenin için en uygun an gelip çatmıştı. Onun yapamadığını burjuva sınıfı yapmış, Çarlık rejimini devirme işini başarmıştı. Şimdi onun yapacağı iş, iktidarı ele alan bu adamları oradan uzaklaştırmaktı. Bunlar daha iktidara geçer geçmez onu muhafazadan aciz olduklarını göstermişlerdi çünkü.

MÜHÜRLÜ VAGONLAR İÇİNDE YOLCULUK

Zaten Alman Genel Karargâhı Lenin yola çıksın diye ayak diriyordu. Stockholm'da Lenin'i para ve talimat beklemekteydi.

Fakat işe koyulmak için Rusya'ya ulaşabilmek gerekiyordu. Lenin Almanya üzerinden kolayca ve çabucak Rusya'ya gidebilirdi şüphesiz ama Almanya böyle bir izni verirse bu, Lenin'in Alman Casusluk Teşkilâtı ile sıkı temasta olduğu yolundaki söylentileri doğrulamış olacaktı.

Onun için Lenin'in Müttefik Devletler topraklarından geçerek Rusya'ya gitmesi için çareler araştırıldı, fakat Fransız ve İngiliz hükümetleri bu istenmiyen,

tehlikeli kimsenin kendi topraklarından geçmesine izin vermediler.

Lenin sabırsızlıktan kıvranmaktaydı. Eline geçen tek fırsatın böylece kaçışına şahit olmaktaydı.

Nihayet Almanya'dan geçme şıkkından başkasının kalmadığına kanaat getirildi. Bu iş için de iki İsviçreli sosyalist resmi müzakerelere giriştiler.

Alman hükümeti yolcuların pasaportlarını kontrol etmemeği ve yol boyunca vagonlara kimseyi sokmamayı taahhüt ediyordu.

9 mart günü on dokuzu Lenin taraftarı ve bolşevik olan otuz iki mülteci, kendilerini memleketlerine götürecek olan ünlü "kurşun mühürlü vagonlar" a bindiler.

Stockholm'a gelince Lenin Alman Genelkurmayının temsilcileriyle görüştü. Sonra cepleri para dolu olduğu halde bir özel trene bindi ve 16 nisan günü Petersburg'a geldi.

HÜKÜMDARLARA LÂYIK BİR KARŞILANIŞ

Lenin garda geçici hükümet ve Petersburg Sovyeti tarafından hazırlanan törenle bir şef, bir hükümdar, bir diktatör gibi karşılandı. Hayranları onu garın şeref salonuna omuzları üstünde taşıdılar ve ihtilâlin kahramanlarını öven sözlerle dolu bir nutuk çekmesini sabırsızlıkla beklediler.

Lenin kürsüye çıkınca her yanda hayal kırıklığı gösteren bir mırıltı duyuldu. Herkesin Tanrı gibi tapındığı bu adam kısa boylu, tıknaz, basit görünüşlüydü. Çıplak, kocaman alnının altında asık bir yüzü vardı.

Konuşmağa başladı ama bu gırtlaktan gelen ses, yüreklerde hiç bir yankı uyandırmadı. Fakat çok geçmeden herkesin gözleri faltaşı gibi açıldı. Lenin monoton sıkıcı bir sesle konuşuyordu ama çok dehşetli şeyler söylüyordu :

"— Çarlığın o çekilmez boyunduruğunun yerine geçen muvakkat hükümet alaşağı edilmelidir. İhtilâlin o muhteşem çiçeği olan İşçiler Sovyeti, proletaryaya ihanet etmiştir. Petersburg bolşevikleri bile hataya saplanmış bulunmaktadır."

Yani açıkçası, Lenin Çarlığı deviren hareketin başında bulunan kişilerle kurumları yerin dibine batırıyordu. Bunun üzerine her yandan "Yeter!", "Sus be!", "Ayıp yahu!" gibi sesler yükseldi.

Fakat Lenin'in aldırdığı yoktu, başparmaklarını yeleğinin koltuk altlarına sokmuş, çekik gözlerinin bakışlarını bu galeyan halindeki topluluk üzerinde dolaştırıyor, gülüyordu.

NİHAYET BAKLAYI AĞZINDAN ÇIKARIYOR

Sonra birdenbire sesini yükseltti, iri elleriyle de sözlerine kuvvet vererek alnından terler damladığı halde baklayı ağzından çıkardı :

"— Sosyal - Demokrasinin partal elbiselerini çöp tenekesine atmalı ve sırtımıza komünizmin gerçekten ihtilâlci elbiselerini giymeliyiz," diye bağırdı. Sonra konuşmasını şu sözlerle, bir anda bitiriverdi: "İşte size söyliyeceklerim bundan ibaretti."

Dinleyiciler arasında bir öfke ve şaşkınlık havası hüküm sürüyordu. Lenin ertesi gün Sovyet toplantısında konuştuğu zaman da aynı tepkilerle karşılaştı. Duma binası önünde gösteriler yapan askerler, "Alman casuslarının" gelişini protesto ettiler.

Hava fırtınalı bir hal aldı ama Lenin bu dış görünüşlere aldırmıyor, ne istediğini gayet iyi biliyordu. O şu veya bu topluluğu değil, kalabalığı, halkı ele geçirmek niyetindeydi.

Hemen her gün mantar gibi biten gazeteler de : "Kahrolsun savaş! Herkes evine! Yaşasın barış! Bütün topraklar köylünün olacak!" gibi başdöndürücü bolşevik parolalarını cephedeki siperlere varıncıya kadar her yere yaymağa başladılar. Hele bunlardan : "Hırsızların malını çalın!" diyen bir tanesi herkeste yağma ve gasp hareketleri için büyük bir iştah uyandırdı.

Lenin bir konağı bolşevizmin genel karargâhı haline sokmuştu. Bütün bu parolalar o binanın balkonundan her gün gemicilerden, kanlı kaatillerden, asker kaçaklarından meydana gelme bir kalabalığa yem gibi atılıyordu.

İKTİDAR İÇİN SAVAŞ HIZLANIYOR

Kurşun mühürlü vagonun gelişinden beri daha bir ay olmamıştı ki, Lenin'in

1917 de komünist rejimin Rusya'da kuruluşu sırasında Lenin bir açıkhava toplantısında konuşuyor.

emrinde on altı gazete, bir yayınevi, ken disine körükörüne boyun eğen bir ekip ve ihtilâlin en seçme partizanlarından mürekkep bir ordu vardı.

Bu kuvvetlerle Lenin zemini yoklamak tehlikesini göze alabilirdi. 3 mayısta bolşevikler Newsky üzerinde silâhlı bir gösteri düzenlediler. O sırada hükümeti tutanlarla bir çatışma oldu, birkaç kişi öldü.

Sovyet meclisi hemen bir bildiri yayınladı, iki gün süre ile her türlü gösteriyi yasak etti ama fazla ileri gidemedi. Kışlık Saraya sığınmış, tir tir titriyen hayalet halindeki hükümet ise susuyordu. Kimsenin ona aldırdığı yoktu zaten. İşte, iktidara geçmek için başlıyan savaş bundan böyle karşı karşıya kalan iki kuvvet, İşçiler ve askerler Sovyeti ile Bolşevik Merkez Komitesi arasında cereyan etti.

Sovyet henüz kuvvetli, epiy kuvvetliydi hem. 16 haziranda toplanan Rusya Sovyetleri genel kongresinde başka partilerden olan bin doksan temsilciye karşı Bolşeviklerin ancak yüz beş temsilcileri vardı.

Fakat ne çıkar? Lenin kongre kürsüsünü kendi propagandası için kullanıyordu. Kongrenin çalışmaları sırasında başkentin sokaklarında büyük bir askeri gösteri düzenledi ve kendi adamlarından otuz dördü ile birlikte Sovyetler Merkez Komitesine üye seçildi. Fakat komitenin iki yüz kırk yedi üyesi bulunduğunu belirtmek de yerinde olur.

ÜÇ TOP ATIŞIYLA BASTIRILAN İSYAN

Lenin'in gayet iyi bildiği şey şuydu : Zaman ve iktidardaki adamların çılgınlığı kendi lehine çalışmaktaydı. İktidardakilerin gözleri kördü, uçuruma doğru

koşmaktan yana da birbirleriyle yarış halindeydiler sanki.

Bolşevikler iktidarın olgun bir meyve gibi avuçları içine düşmesini bekliyebilirlerdi. Fakat bir tehlike vardı : Anarşiden usanmış olan memleket silkinebilir, askeri bir diktatörlük kurulabilirdi.

Beri yandan Alman Genelkurmayı da sabırsızlanıyordu: Parayı esirgemiyordu ama verdiği paranın faizini istiyordu : Bu ise, bolşeviklerin de söz verdikleri gibi, Rus cephesinin çökmesiydi.

15 temmuz günü hava çok gergînleşmiş, bakanlardan dördü istifa etmiş, bolşeviklerden yana olan askeri kıtalar ayaklanmışlar, Sovyetler Komitesi ile geçici hükümet çok güç durumda kalmış, fakat ayaklanma top ateşiyle bastırılmıştı: Üçüncü mermi de patladıktan sonra, ortalık süt - liman olmuş, isyancıların herbiri bir deliğe kaçmıştı.

Fakat silâhla bastırılan bu ayaklanma, eskisinden daha güçlü bir tarzda yine başlıyabilirdi. Şu halde isyanı mânevi bakımdan yıkmak gerekiyordu. Geçici hükümet de bolşeviklerin düşman parasıyla çalışıp yurda ihanet ettiklerini gösteren bütün vesikalara, bunlara ödenen çeklerin numaralarına varıncıya kadar, sahip bulunmaktaydı.

İLERİ GELENLERDEN 20 KIZIL TEVKİF EDİLİYOR

Buna göre, Lenin ve hempâlarını hemen tevkif ettirebilirler, böylece de bolşevizme, bir daha altından hiç kalkamıyacak olduğu bir darbe indirebilirlerdi.

Fakat Harbiye bakanı olmak dolayısiyle fiilen hükümetin şefi olan Kerenski, Alman altınlarının yalnız Lenin'in ceplerine akmadığını iyi biliyordu. Mart ayındaki "burjuva" ihtilâlinin önderleri de bu nimetten yararlanmışlardı. Kerenski bolşeviklere karşı böyle bir suçlamada bulunursa, bu silâh hemencecik kendisine karşı dönebilirdi.

Zaten Kerenski daha ilk kargaşalıklar başlayınca cephede bir teftiş gezisine çıkmak ihtiyatsızlığını işlemişti. Adalet Bakanı bunu fırsat bilerek iki gazeteciye elindeki dosyaları gösterdi. Bunlar dosyalarda okuduklarına dayanarak bolşeviklerin ileri gelenlerini vatana ihanetle suçladılar. Lenin'in safına geçmiş olan alaylar, hainlerin üzerine yürümeğe hazır olduklarını bildirdiler. Bolşeviklerin genel karargâhı hiç bir mukavemetle karşılaşılmadan işgal edildi, ayaklananlar silâhlarını teslim ettiler, birkaç elebaşı da bizzat askerler tarafından tevkif edildi.

Cepheden alelâcele dönen Kerenski Adalet Bakanıyla Askeri Valiye çıkıştı, fakat bu akıma karşı koymağa cesaret edemedi, bolşeviklerin ileri gelenlerinden yirmi kişi tevkif edildi, ama bunları el altından adaletin pençesine düşmekten kurtardı.

"SAMAN ALTINDAN SU YÜRÜTEREK..."

4 ağustos tarihinde adalet makamları bir bildiri yayınlıyarak Lenin, Zinovyef, Bn. Kolontay, Kozlovski, Parvus, Ganetski ve Raskolnikov'la üç asteğmenin, halen Rusya ile savaş halinde bulunan ülkeler yararına vatana ihanet suçu işlemekten sanık olduklarını haber veriyorlardı.

Lenin'le hempâlarından kurtulmak için çok elverişli bir an gelip çatmıştı. Halk efkârı tarafından desteklenen hükümetin, azıcık irade göstermesi buna kâfi idi. Nitekim Lenin sonradan sakin bir eda ile bunları anlatırken: "Bu fırsattan faydalanıp bizi kurşuna dizebilirlerdi," demişti. Onların yerinde kendisi olsa bunu yapmaktan geri durmazdı.

Lenin'le Zinovyef bir arkadaşlarının evine sığınmışlardı. Birkaç gün sonra buradan işçi kılığında, başlarında kasketlerle çıktılar ve trene binerek Finlandiya sınırı yakınındaki Rasliv istasyonuna gittiler. Orada, içi boşaltılıp mesken haline sokulmuş bir saman yığınının içine yerleşerek çalışmağa başladılar.

Lenin partisinin işlerini buradan idareye başladı. Habercileriyle burada görüştü, onlara buradan talimat verdi.

Hükümet kendisini araştırır gibi yaparken Lenin dinleniyor, broşürler yazıyor, matbaa provalarını düzeltiyor ve vakit, saat gelsin diye bekliyordu. Şimdi sürgün, sığıntı, kanun dışı olmakla beraber Lenin partiyi kazandığını hissediyordu. Eylülde başbakan olacağından emindi.

YÜREĞE İŞLEYEN PARLAK LÂFLAR

Fakat saman yığını çok rahatsız bir yer olduğundan Lenin, sosyalistlerin iktidarda oldukları Finlandiya'ya geçti ve orada da Helsingfors emniyet müdürünün evine yerleşti.

Petersburg'da ise Geçici Hükümet acz içinde çırpınmaktaydı. Ortalık tam bir anarşi içindeydi. Sokaklar aylak aylak gezen büyük bir kalabalıkla doluydu. Bunlar meydanlarda, dörtyol ağızlarında duruyor, bolşevik hatipleri dinliyorlardı.

Cephede askerler subaylarını öldürüyorlar, yığın halinde kaçıyorlardı. Artık işin sonunun geldiği, herşeyin batağa saplanmakta olduğu apaçık belliydi.

O sırada Kerenski kendini başkumandan ilân etti. Eskiden işsiz güçsüz bir avukatken altı ayda adalet bakanı, harbiye bakanı, başbakan ve nihayet kara ve deniz kuvvetleri başkumandanı olmuştu. Yani bütün yetkiler elindeydi, Çardı o şimdi. Roma imparatorları gibi kendini Tanrı ilân edecekti nerdeyse.

Fakat Kerenski ne kadar ilerlerse ilerlesin, Lenin onu yine geçiyordu. Şimdi bolşevikler Sovyetler Merkez Komitesinde çoğunluktaydılar, Troçki de Komitenin başkanı olmuştu.

Halk üç yıl süren harpten yorgun düşmüştü. Altı aydır sürüp giden kargaşalık ve anarşi yüzünden maneviyatı kırıktı. Lenin bu halka, içine işliyecek tek sözü söyledi: "Vakit kaybetmeden barışı imzalamalıyız! Bütün iktidar Sovyetlere geçmeli! Üretimi işçiler denetlemeli! Bütün topraklar köylülere dağıtılmalı!"

ATEŞE SÜRÜLEN KADIN VE ÇOCUKLAR

Beri yandan Troçki de Sovyet Komitesinin Geçici Hükümetle ilişkilerini kesmesi için çalışıyordu. Tamamen sovyetleşmiş yeni bir iktidar kurmak gerekti.

Fakat icra komitesi çekinmekteydi. Kendisini Kerenski'ye bağlıyan ittifakı inkâr etmek, mart ihtilâlini inkâr etmek, dolayısiyle de meçhule doğru ilerlemek demekti.

Bunun üzerine Bolşevikler işleri hızlandırmağa karar verdiler. Partinin Mer

1917'de Rusya'da hükümet darbesini yapan Savaş Komitesinin Başkanı Troçki.

kez Komitesinin ekim ayı başında yaptığı bir toplantıda, bir hükümet darbesi yapılması kararlaştırıldı. Lenin'in elinden dövüşmek, çarpışmaları yönetmek gibi işler gelmediğinden, darbeyi başarma işini Troçki'ye bırakıp bir kenara çekildi.

Partinin Merkez Komitesi ayaklanmayı yönetmekle görevli bir politik komite, gerçekleştirmekle görevli bir de savaş komitesi kurmuştu. Nitekim Troçki'nin başkanlığındaki bu savaş komitesi tek başına büyük bir enerjiyle işe başladı.

5 kasım günü savaş komitesi Petersburg sokaklarına afişler astırarak kendi komiserlerinin haklarını teyid etti. Aynı gün Pteropavlovsk kalesinin garnizonu, bolşeviklerden yana olduğunu ilân etti.

O zaman Kerenski'nin âciz hükümeti uykusundan uyanır gibi oldu, ayaklanmayı bastırmak için elinde asker olmadığından askerî okullar öğrencileriyle ihtilâl sırasında kurulan kadınlar taburunu harekete geçirdi.

6 kasım gecesi kesin bir dönüm noktası olacağa benziyordu. Bir mucize olmazsa 7 kasım sabahı güneş, bolşeviklerin zaferini aydınlatacaktı. O geceyi

Troçki bolşevik genel karargâhı haline getirilen Smolny Kız Enstitüsünde tek başına geçirdi. Telefonlar durmadan çalıyordu. Troçki bu saatleri savaşın humması, bekleyişin ateşi içinde geçirmekteydi. Lenin dahil bütün öbür şefler ortadan kaybolmuşlardı.

Ertesi sabah bolşevik kıtalar şehri işgal ettiler, savaş komitesi halka bir bildiri yayınlıyarak Kerenski hükümetinin devrildiğini haber verdi.

KERENSKİ KADIN KILIĞINA GİRİYOR!

Bakanlar Kışlık Saraya sığınmışlardı. Meydanda birkaç tane askerî öğrenci ile kadınlar nöbet beklemekteydiler. Kerenski'ye sadık kalanlar bunlardan ibaretti.

Zaten ihtilâlin bu genç Tanrısı da daha tanyeri ağarırken ortadan kaybolmuş, otomobile atladığı gibi Kazak kıtaları kumandanı General Krasnov'un yanına, yardım istemeğe koşmuş, fakat yüz bulamamıştı.

Bunun üzerine kurtuluşu kadın kılığına girmekte bulmuştu: Hastabakıcı elbisesi giyerek kendi yaktığı yangından kaçmak imkânını bulmuş, ordunun askerleri de başkumandanlarını son defa bu acaip kılıkta görmüşlerdi!

Kışlık Saray ayaklanan kıtaların baskısı ve Neva nehrine demirlemiş bulunan "Şafak" kruvazörünün toplarının tehdidi altında uzun süre mukavemet edemezdi. Askeri okulların öğrencileri yiğitçe savaştılar ama sayı üstünlüğü karşısında gerilemek zorunda kaldılar.

Gecenin saat ikisinde bir bolşevik devriyesi Kışlık Sarayı dolaştı. Geçici Hükümetin on altı mensubunu rehine olarak alıp Petropavlovsk kalesine hapsetti. Tam sekiz ay, bu rehineler de Çarlık rejimine hizmet edenleri oraya göndermişlerdi.

Kerenski hükümetinin emriyle hareket eden genç askeri okul öğrencilerinin hepsi bolşevikler tarafından hunharca öldürüldü, süngülerle delik - deşik edilmiş cesetleri nehrin kanallarına atıldı. Kadınlar taburunun mensupları olan genç kızlar ise Pavlovsk alayının kışlalarına götürülerek uzun bir işkenceye tabi tutuldular ve sonunda çoğu bu yüzden öldü.

KOMÜNİST REJİMİN İŞ BAŞINA GEÇİŞİ

Bütün bunlar olup biter, bolşevikler zafer çanlarını çaldırabilecek duruma gelirken Lenin acaip bir utangaçlık, bir cesaretsizlik içinde kıvranmaktaydı. Troçki'ye: "Kerenski bizi ezecek, enerjik davranalım," diyordu. Halbuki o sırada Kerenski, o acaip hastabakıcı kılığında kaçmakla meşguldu.

Bununla birlikte memlekete aşağı yukarı kanuni şekilde yeni bir hükümet vermek de gerekiyordu. Bolşevikler bunu da göz önünde tutarak, hükümet darbesini yapmazdan çok önce Rusya Sovyetlerinin bir federal kongresini toplantıya çağırmışlardı. İlk toplantısını top sesleri arasında yapan bu kongre, bir olup bitti karşısında kaldı: Kerenski düşmüştü.

Birçok temsilciler bolşeviklerin tutumuna kızdılar ve bu yüzden kapıları çarparak toplantı salonundan ayrıldılar.

Lenin bu konuşmalarda hazır bulunmuyordu: Bitkin, kararsız, sinirli halde olduğundan gidip Smolny Kız Enstitüsünün üçra bir odasına sığınmış, orada döşemeye yaydığı bir pardesünün üzerine uzanarak biraz dinlenmeğe çalışıyordu.

Troçki de gelip onun yanına uzandı. O ne yorgundu, ne şaşkındı, sadece şefin bu çöküş anlarından yararlanıp kendi istediklerini kabul ettirmek istiyordu.

Lenin şöyle söyleniyordu : "Kuracağımız hükümetin adı ne olacak? Aman, içinde bakan olmasın sakın! İğrenç bir unvan bu, çok müptezelleşti."

Troçki : "Komiser diyebiliriz," dedi. "Ama daha şimdiden ortalıkta o kadar çok komiser var ki! "Halk Komiseri" desek?.."

"— Halk Komiseri mi? Vallaha, fena da değil hani... Hükümetin hepsine ne diyeceğiz peki?"

"— Halk Komiserleri Kurulu desek nasıl olur acaba?"

Lenin : "Mükemmel," dedi, "üstelik ihtilâl kokusu da var bunda..."

Ve böylece Sovyetler Kongresi en yüksek yeni iktidar mercii sıfatiyle, Lenin'in başkanlığında ilk Halk Komiserleri Kurulunun teşekkülünü onayladı ve Rusya'da komünist rejim işbaşına gelmiş oldu.

Millî Mücadelenin Çözülmemiş sırrı:

ANADOLU'YA Geçmek isteyen

ENVER PAŞA

NE YAPACAKTI, NE YAPABİLİRDİ, NE YAPMAK İSTİYORDU?

— 2 —

YAZAN: FERİDUN KANDEMİR

Enver Paşa tarafından Trabzon'a gönderilen ve "Koca Serdar" ı Anadolu'ya geçirmek için hazırlıklar yaparken tevkif edilerek hudut dışı edilen İttihat ve Terakki erkânından eski komiteci Küçük Talât.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa 23 ekim 1921 günü, yanına çağırttığı Kars Mutasarrıf Vekili ve Altıncı Süvari Tümeni Kumandanı Albay Sami Sabit (Karaman) Beye :

"— Sami Bey diyor, Enver işi azıttı. Ankara şimdi benden de şüphe eder gibi görünüyor. Senden başka güvenecek arkadaşım yok. Bu sebeple, seni Enver'le uğraşmak üzere, Trabzondaki Onüçüncü Tümen Kumandanlığına tayin etmek istiyorum, gider misin?" derken bir de kâğıt uzattı.

Bu kâğıt, Batum'a geldiği anlaşılan Enver Paşa tarafından, Trabzon'un meşhur kayıkçılar kâhyası Yahya'ya yazılmış bir mektuptu. Sami Sabit Bey mektubu aldı ve okudu.

Enver Paşa mektubunda, Yahya Kâhyanın son zamanlarda mahalli hükümetin âciz vaziyetinden faydalanarak serbest bıraktırdığı azılı mahkûmlarla, asker kaçaklarından kurmuş olduğu bin küsur kişilik taburu ima ederek, kendisinin de "Ali" takma adile, bu taburun başına geçerek Topal Osman Ağa gibi - Millî Mücadeleye katılmak bahanesile Ankara'ya

gidip - "deli" lâkabile anılan meşhur Halit Paşa ile birlikte, Mustafa Kemal Paşayı devirmek suretile hükümeti ele alacağını bildiriyordu.

Mektubu okuduktan sonra Sami Sabit Beyin cevabı kısaca şu oldu :

"— Paşam, arzunuzu emir telâkki ediyorum. Yarın Trabzon'a müteveccihen yola çıkacağımı arzederim."

KARABEKİR, MİLLÎ MÜCADELE TRABZON'UNU ANLATIYOR...

Bu cevaptan memnun olan Kâzım Karabekir Paşa, artık Trabzon Tümeni Kumandanı gözile baktığı karşısındaki boylu boslu, yakışıklı, ve halile insana güvenç veren genç albayı, yabancısı olarak gideceği Trabzon hakkında biraz aydınlatmak istediğini belirten bir ifade ile dedi ki :

"— Şimdiye kadar pek parlak olan Trabzon tarihini yazık ki, gölgelendirmeye yeltenen bir takım türediler peyda oldu. Bu güzel şehrin, deniz kıyısında oluşu dolayısile dış tesirlere maruz kalması yüzünden, birlik ve beraberliği sarsılmakta, huzur ve sükûnu bozulmaktadır. Trabzonda doğrudan doğruya Milli Mücadeleyi temsil eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Trabzon mebuslarının dahi Millî Mücadelecilere muhalefet yaptıklarını kime söylesem, elbette inanmaz ama maalesef gerçektir. Cihet-i askeriyenin bu muhalefetten dolayı çektiği zorluklar, muharebe meydanlarında uğranılan müşkülâttan az değildir.

Size misaller arzedeyim :

16 mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine, Ankara'da kurulan millî idarenin teklifi ile her tarafta yeni millet vekilleri seçilirken, bazı Trabzonluların teşvikile orada seçime yanaşılmamış ve bu suretle daha o zaman Ankara'nın meşrû millî hükümeti tanınmamak istenmişti.

Ondan sonra, İstanbul'un âsi saydığı "Anadolu mücahitlerinin katilleri caizdir" diye çıkardığı fetvaya karşı, Anadolu ülemasının çıkardığı fetvayı Trabzon müftüsü imzalamaktan çekinmişti.

Mütareke iptidalarında İngilizler Trabzon depolarındaki mühimmatı istedikleri zaman, bu gibi istekleri her yerde halkın da yardımile reddettiğimiz halde, bazı Trabzonlular bombardımandan korkarak "teslim edin" diye bizi sıkıştırmışlardır. İşte bu gibi hadiseler yüzünden 1920 Ermeni harekâtına iştirâk ettirilmesi icap eden Trabzondaki Üçüncü Tümen, olduğu yerde bırakılarak seferberliğe katılmamıştır.

Puntosçuların propagandalarile, Yunanlıların Trabzon'u işgal edeceklerini zanneden bazı Trabzonlular, derhal Puntos Rumlarile birbirlerini koruyacaklarına yeminlerle anlaşmaya koyulmuşlardır.

En son vak'alardan olmak üzere Yahya Kâhyanın aracılığile Enver'i Trabzon'a getirtmek için kurulan dolapların bütün vesikaları elimize geçmiştir."

ŞAHSÎ EMELLER PEŞİNDE KOŞANLAR

"Bütün bunlar, memleketi kurtarmaktan başka birşey düşünmediğimiz bu buhranlı günlerde, yazık bizim gibi düşünmeleri lâzım gelirken, şahsî emeller peşinde ortaya atılan ve daha sonra Müdafaa-i Hukuk kisvesine bürünen bir takımlarının masum halkı aldatmalarından ileri gelmiştir.

Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya...

(Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin biri Küçük Talât olmak üzere iki müşavir âzasından biri idi. Cemiyete yaslanarak hükümetin bütün nüfuzunu ele geçirmiş, âdeta kendisine göre bir "iskele hükümeti" kurmuştu. İhracattan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına vergi almağa başlamış ve mahallî hükümetin aczinden istifade ederek, tahliye ettirdiği mahkûmlarla asker kaçaklarından büyük bir tabur teşkil etmişti. Enver Paşa Trabzon'a gelerek "Ali" takma adile bu taburun başına geçecek, güya Millî Mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya gidecek ve Deli Halit Paşa fırkasına dayanarak Mustafa Kemal'in yerine geçecekti. Ama olmadı...)

Trabzon'u bu hale getirenlerle iş birliği yapan Enver de oraya evvelâ - eski komiteci arkadaşı - Küçük Talât'ı, arkasından amcası Halil Paşayı göndermiş, bunlar da Enver'den aldıkları direktif ve talimat dairesinde, Yahya Kâhya'nın hazırladığı zemin ve kuvvetten faydalanarak, liderleri "Koca Serdar" ı Anadolu'ya geçirip, başımıza belâ etmenin yolunu aramıya koyulmuşlardı. Bu maksatla Küçük Talât, Trabzon Mebuslarından Ali Şükrü ve Hafız Mehmet Bey gibilerle de anlaşarak, taraftar edindiği Doktor Raik, Yomra İmamı Rahmi vesaire ile fiilen harekete geçip, Trabzon'da mahalli hükümeti devirip, ele almak maksadile "Bozuk Parti" diye bir gizli cemiyet de kurmuş... Bunlar, Kâhya ile birlikte Trabzon'da idareyi fiilen ele aldıktan sonra, Enver'in de peşindekilerle "Mustafa Kemal Paşa'ya yardıma geliyorum..." diye âlây-ı vâlâ ile Anadolu'ya geçmesini artık önliyebilecek hiç bir kuvvet bulunamıyacağını zannediyorlardı. Çünkü, Büyük Millet Meclisinde kırk kadar taraftar mebusları bulunduğu gibi, Anadolu'nun her tarafında birçok eski İttihatçıların, derhal harekete geçerek kendilerini destekliyeceklerine de inanıyorlardı.

Fakat ele geçirdiğimiz vesikalardan vaziyetin bu merkezde olduğunu anlayınca, evvelâ Halil Paşayı, kemal-i nezaketle Trabzondan çıkıp gitmiye mecbur ettik; arkasından küçük Talât Beyi, tevkif ile hudut dışına sevkettik. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında da tahkikata girişildi. Bunu görerek artık çaresiz kaldığını anlayan Yahya Kâhya da, bir tarafa çekilip, şimdilik sinmiştir. Fakat buna rağmen Yahya Kâhya'nın Trabzon'da ötedenberi hükümetin aczinden de istifade ederek kabadayılıkla kayıkçılar, mavnacılar gibi bir takım esnaf ve dolayısile halk arasında edinmiş olduğu nüfuzu kaybetmemek için fırsat kolladığı da muhakkaktır."

YAHYA KÂHYA'NIN GÖNÜLLÜ TABURU NASIL DAĞITILDI ?

Kâzım Karabekir Paşadan aldığı bu bilgi ile yeteri kadar aydınlanan

Sami Sabit Bey, hemen ertesi gün yaverile beraber yola çıktı ve bu uzun - hatta Trabzon'dan hâlâ esen Enverciler havasile netameli - yolu, çeşitli vasıtalar değiştirerek yirmi günde aşıp, 15 Kasım 1921 de Trabzon'a vardı. Ve, daha evvel Kâzım Karabekir Paşa tarafından emirle, pek parlak bir askerî törenle karşılandı. Âdeta debdebeli denebilecek bu - gözdağı verici - karşılama töreni, Trabzondaki Yahya Kâhyacılarla Enverciler fena halde kuşkulandırmış olmalıydı ki, o andan itibaren Yahya Kâhya gönüllü taburu efradı da Trabzon sokaklarında, çarşı ve pazarlarında, tepeden tırnağa silâhlı bir vaziyette, takım takım dolaşarak gösteriler yapmaya başladıkları görüldü. Bununla da yetinmiyen bu hapishane kaçkınları, bir gece, Sami Sabit Beyin karargâhının önünden, ellerinde alev alev meş' aleler ve "— Yaşasın Serdar Enver Paşa..." çığlıklarile ortaklığı velveleye vere vere geçmek cesaretini de gösterdiler.

Sami Sabit Bey, bu çılgınca nümayişi görmemiş, duymamış gibi davranmakla beraber, ertesi günden itibaren Yahya Kâhyayı tevkif için tertibat almış, fakat onun gizlendiğini anlayınca, nümayişin belli başlı tertipçilerinden olduğunu tespit ettiği Kâhyanın kardeşi ile yardakçılarından birçoğunu yakalatmış ve böylece kâhyanın fedailer taburunu teşkil eden şakileri tekrar hapishaneye tıktırırken, asker kaçaklarını da bir vapura bindirerek cepheye gönderilmek üzere İnebolu'ya sevketmişti.

HİLMİ BEYİN MAKSATLI MOSKOVA YOLCULUĞU

Bu esnada, Ardahan Mebusu eski İttihatçılardan Hilmi Bey de, Moskova'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmişti. Elinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova Büyük Elçimiz Ali Fuat Paşa'ya yazılmış bir tavsiye mektubu da bulunan Hilmi Bey, Trabzon'da Sami Sabit Beyi ziyaretle, nasılsa boş bulunup, Moskovaya asıl ne maksatla gittiğini açıklayıverince, Sami Sabit Beyle aralarında şu konuşma geçmişti :

"— Hilmi Bey, bütün bu anlattıklarınızdan sonra, ben sizin Moskova'da Enver Paşa ile buluşmanıza muvafakat etmiyeceğim. Enver, bu memleketin başında on yıl süren hayır ve şerlerinden sonra tarihe karışmıştır. O, buradan ancak benim cenazeme basarak geçebilir!"

"— Demekki siz, kendi şefiniz Mustafa Kemale de baş eğmiyorsunuz, öyle mi?"

"— O, benim bileceğim iştir!"

Konuşmanın bu şekilde bitişi üzerine, soğuk bir selâmla S. Sabit Beyin yanından ayrılan Hilmi Bey, soluğu Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Barutçu Zade Ahmet Beyin odasında alıyor. Ahmet Bey de, oğlu - sonraları Cumhuriyet Halk Partisi saflarında Devlet Bakanlığına kadar yükselen - Faik Ahmet Barutçu da, bütün Müdafaa-i Hukukçular gibi Enverci, yani Mustafa Kemal aleyhtarı, hatta düşmanı idiler. Tabiî açığa vurulmıyan bir düşmanlık...

Hilmi Bey, bunları da kışkırtarak, Mustafa Kemal Paşaya ve Büyük Millet Meclisine birkaç koldan, Sami Sabit Bey aleyhinde şikâyet telgrafları yağdırıyor. Bu şikâyetler üzerine durumu dört bir taraftan tahkik ile,

Sami Sabit Beyin haklı olduğunu anlıyan Mustafa Kemal Paşa, derhal Hilmi Beye bir telgraf çekerek "Fuat Paşaya verilmek üzere elinde bulunan mektubu Trabzon Tümen Kumandanı Sami Sabit Beye tevdi etmesini" rica ediyor. Pek tabiî olarak, Hilmi Beyin artık Moskovaya gitmesi de kat'î şekilde men olunuyor.

TAHRİKÂT DEVAM EDİYOR

Hilmi Bey, bu sefer de "Bir millet vekilini nasıl yolundan çevirebilirsiniz? Bu, Millet Meclisine tecavüz, hatta hakarettir" diye kıyametler koparark, Ankara'daki taraftar arkadaşlarını tahrik ederek, Kâzım Karabekir Paşa aleyhine şikâyetler yağdırıyordu. Müşkül vaziyete giren Kâzım Karabekir Paşa, durumu Sami Sabit Beyden sorunca, o da Trabzon'un o günkü halini gözlerde canlandıran bir ifade ile şu cevabı veriyor :

"— Hakkımdaki şikâyetlerden bahseden emirnamenizi okudum. Şikâyetçilerden biri olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Barutçu zade Hacı Ahmet Efendi, yarı resmî bir maske altında, Yahya Kâhyanın ikinci cildidir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Küçük Talât'tan aldığı derslerin henüz tesiri altındadır denilebilir. Bu kaynaktan gelecek haberlere, hatta şikâyetlere iltifat buyurulmamasını istirham ederim. Vilâyetle pek sıkı temastayım. Ancak, Vali Ebubekir Hazım Bey, bizzat emrindeki polis müdürüne bile itimadı olmadığını söylüyor ki, pek haklıdır.

Burada polis de, jandarma da Yahya Kâhya'nın esiri, hele gümrük idaresi, haraç yeri idi. Bugün yarın ele geçireceğimden emin olduğum Kâhya'nın bu suretle tezlili ve avenesinin tevkifi, valinin de arzusuna tamamile uygundur. Kâhya ve İmam Rahmi'nin firar halinde oldukları ve polis, jandarma ile askerlerin bunları yakalamakla mükellef bulundukları, vilâyet makamınca bütün mülhakata tamim edilmiştir. Bu dürüst muamele üzerine, Trabzonda şimdiye kadar polis ve jandarmaya yemlik olarak kalan Hıristiyanlardan, altı gün içinde 390 küsuru, kendiliklerinden askerlik şubesine müracaat etmiş ve sevkolunmuşlardır. Kâhya ve avenesinin takip edilmesi, herkesi sevindirmiştir. Şakilerle, onları himaye edenlerden başka hiç kimsenin benden şikâyetçi olamıyacağına eminim."

ÜMİT KALMAYINCA...

Bu takipler devam ederken, nasıl olsa izinin bulunacağını anlayan Kâhya da, gelip teslim olmuş ve muhafaza altında İnebolu yolu ile Sivas'a gönderilmiş ise de, - Kâzım Karabekir Paşa'nın dediği gibi - anlaşılmaz bir hikmet-i hükümet ile bura mahkemesinden beraat kararı alıp, tekrar Trabzon'a dönmüştür. Lâkin Trabzon artık o eski Trabzon değildi. Ne kapılarına kadar sokulmuş olan Enver Paşa, ne onu içeriye almak hazırlıkları yapan Küçük Talâtlarla Barutçu zadeler, ne yolunu gözliyen anlı şanlı mebuslar, ne de "Yaşasın Büyük Serdar!" nidalarile sokaklara dökülen şakilerle asker kaçakları kalmıştı. Koca Serdar, şimdi envai türlü oyunlarla kapısını zorlamaktan bir şey çıkamıyacağını anladığı Trabzonu da, Anadoluyu da unutmuş, bir başka macera peşinde, Türkistan yolunu tutmuştu...

Sultan Hamid devrinin devamlı akisler yapan hadisesi, Damad Mahmut Paşanın, iki oğlu Prens Sabahattin ve Lutfullah Beyleri de yanına alarak Avrupa'ya gizlice gitmesi ve Hürriyet mücadelesine başlaması idi.

Sultan Hamid'in öz hemşiresi Seniha Sultanın kocası, yâni Padişahın eniştesi olan Damad Mahmut Paşa, ölümüne kadar istibdadla şiddetli bir mücadeleye girişmiş ve gurbette vefat etmişti. Aşağıdaki yazı Mahmut Paşanın kayınbiraderi padişaha gönderdiği mektupları ve akislerini anlatıyor.

YILDIZ SARAYINI SARSAN HADİSE:

Damad Mahmut Paşanın Avrupaya Geçişi ve Sultan Hamide Karşı Rejim Mücadelesi

YAZAN : TEVFİK NEVZAT ÇAĞDAŞ

Abdülhamid'in hemşiresi Seniha Sultanın kocası Damad Mahmut Paşa, kültür sahibi, kıymetli ve şair bir adamdı; Osmanlı İmparatorluğuna yararlı hizmetlerde bulunmuş olan Damad Halil Paşanın oğludur.

Abdülhamid, Murat Efendiden inhilâl eden saltanat makamına yerleştikten, tabiat ve mizacı, ileride kendisine karşı gelebileceğini tahmin ve tahayyül ettiği kimseleri, meselâ Mithat Paşayı, Damad Mahmut Celâleddin Paşayı vesaireyi, Yıldızda tesis ettiği hususi mahkemede Taif'e nefyettirdikten ve orada Hicaz valisi Topal Osman Nuri Paşa namındaki bir canavara boğdurduktan sonra, diktatörlüğünü kurmuştu.

O sırada memleket içinde hürriyet, hakikat, insaniyet ve medeniyet mefhumları üzerinde neşriyatta bulunmak değil, ağız açmak bile mümkün değildi. Menfaatları namına memleketlerinin, vatandaşlarının hayatını, haysiyetini ve ailelerin huzurunu hiçe sayan hafiyeler güruhu, Yıldız Sarayına yaranmak ve midelerini tıkındırmak için yüzde doksan dokuzu yalan ve iftiradan ibaret jur-

Avrupa'ya geçişi yıllarında Damad Mahmut Paşa.

nallerle müstebidi kamçılıyor ve fazilet sahibi yurttaşları nihayetsiz bir keder ve ıstırap içinde bırakıyorlardı.

Memleket içinde söz söylenemiyeceğini anlıyan ve durumun vehametine tahammül edemiyen bir takım seçkin hürriyet taraftarı gençler, hür bir diyara gidip orada neşriyatta bulunmak suretile vatandaşları tenvir etmekte ve böylece istibdad aleyhinde bir fikir cereyanı uyandırmak mümkün olabileceği düşüncesile Avrupaya firar etmişlerdi. Meselâ tarihçi Murad Bey, Ahmet Rıza Bey, Emrullah Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Nazım ve Ali Şefkatî Beyler hep bu maksatla öz vatanlarından, bütün sevdiklerinden ayrılarak kendi kendilerini nefyetmişlerdi.

FİRARLAR ve YILDIZ

Her firar hadisesi Yıldız Sarayını fena halde sarsıyor ve Osmanlı sefirlerine şifreli telgraflar yağdırılarak bu "vatan hainleri" nin ya memlekete döndürülmesi, yahut bulundukları memleketlerden tardedilmesi için teşebbüse geçilmesi şiddetle ve ısrarla ferman ediliyordu. Firar edenlere hırsız, serseri gibi sıfatlar isnat ve izafesi de tabi ihmal edilmiyordu. Fakat bizzat padişahın damadı ve Adliye Nazırı olan Mahmut Paşanın iki oğlu ile beraber firarı, hakiki bir bomba tesiri yarattı.

Bütün Avrupa'nın dikkatini çeken ve bütün medeni ülkeler matbuatında sütun sütun ve aylarca neşriyata sebep olan bu firar hadisesi padişahı çok düşündürüyordu, uykusunu kaçırıyordu.

Mahmut Paşanın tekrar memlekete avdeti için ne kadar çalışıldı, çabalandı ise de, hepsinden ret cevabı alındı. Onun üzerine paşanın bir dolandırıcı, bir hırsız ve asıl garibi bir Türk olmayıp Hıristiyan olduğu bilvasıta işe olundu, bu sırada Damat Mahmut Paşa Londra'da bulunuyordu. Çünkü Fransa'da hayatından emin olamıyacak bir durum husule gelmişti. Lonra'da çıkan "Deyli Kronikl" gazetesi muharrirlerinden birisi paşa ile mülâkatta bulunmuş ve beyanatını büyük puntolu harflerle neşretmişti. Londra sefiri Kostaki Paşa, bu mülâkatı havi gazeteyi mahremane bir tahkikatla bildirdi. Ve, gazetede çıkan makale tercümesini aynen hariciyeye takdim etti. Hariciye nazırı da aşağıdaki tezkere ile Mabeyn'e gönderdi :

Daire-i Hariciye
Hususi - No. 145

Mahmut Paşa ile "Deyli Kronikl" gazetesi muharrirlerinden birisi arasında vaki olan mülâkat keyfiyetine dair Londra sefaretinden alınan 18 haziran 1900 tarihli ve 195 numaralı mahremane tahrirat ile mezkûr makalenin tercümesi ilişik olarak arz ve takdim olunur. Olbabta...

3 Rebiülevvel 1318 - 17 haziran 1316
Hariciye Nazırı Tevfik

"DEYLİ KRONİKL" GAZETESİNİN MAHMUT PAŞA İLE MÜLÂKAATI

"Deyli Kronikl" gazetesinin 15 haziran 1900 tarihli nüshasında çıkan makalenin tam tercümesi :

"Mahmut Paşa, fikren değilse de, şeklen Türk'tür. Orta boylu, şişmanca, az saçlı, kara gözlü, beyzi çehreli ve çok belâgatle, hatibane konuşan bir zat olup Osmanlı neslinin şahsî bir timsalidir. Kendisi, padişahın damadı olduğu halde ansızın firar etmiş ve hükümeti ıslâh vazifesine vücudunu vakfeylemiştir. Kendisini Londra'nın "Sesil" otelinde mükellef bir dairede ziyaret ettim. Bu otel Taymis nehrine nazır olduğundan ihtimalki müşarünileyhe, Boğaziçini hatırlatıyor. Kendisi ile muhaveremiz şöyle geçti :

"— Saf semadan ve sıcak iklimden hoşlanırım diyorsunuz. O halde mizacınıza, dumanı, sisi ve yağmuru bol olan İngiltere'den ziyade Fransa daha hoş gelmiştir."

"— Evet orası öyle; fakat Fransa'da bile şahsî hürriyetimi ve hayatımı tehlikede görmeye başlamıştım. İkamet ettiğim otel, hafiyelerle dolmuştu; bunların memuriyetlerine, tecessüsten başka kaatillik vazifesi de ilâve edilmiş olması muhtemeldi. Abdülhamid'in beni hapsettirerek İstanbul'a gönderilmem için geceli gündüzlü çalışıldığını biliyorum. Nihayet bu teşebbüsünde muvaffak olamıyacağını nasıl bilirdim? Çünkü, şimdi Fransa hükümeti, siyasî ve

iktisadî bazı menfaatları uğruna padişaha kur yapmakta ve Babıâliye fazla mümaşaat göstermektedir."

"— Hiç bir suçunuz, cinayetiniz olmadığı halde Sizi nasıl Türkiye'ye iade edebilirler?"

"— Padişaha doğruyu söylemekten, memleketin harabiye, milletin fakrü zaruretin son derecesine gelmiş olduğunu ve bu gidişin müthiş bir sukuta doğru sürüklendiğini anlatmaktan başka hiç bir harekette bulunmadım. Padişah ise, güya kendisine suikast tertip ettiğimi ve hemşiresi olan zevcem Seniha Sultanın mücevheratını çaldığımı, henüz küçük olan iki çocuğumu gasbettiğimi, yani açıkçası hem cani, hem hırsız olduğumu iaşe ederek ve daha bir sürü isnat ve iftiralarla beni itham ederek tevkif ettirilmemi sefirlerine emretti."

Bu sırada Mahmut Paşa içeri odaya girerek iki çocuğunu getirdi, bunların ikisi de sabi değil, rüştlerini idrak etmiş çağda idiler. Onlara çekilip gitmelerini işaret ettikten sonra sözüne devam etti :

"— Niçin firar ettim, anlatayım: Kendisine asla müdahenede bulunmadan, siyasi ve içtimai sahada ıslahat yapmasını açıkça ihtar ediyordum. Bu yoldaki telkinatım kendisini çılgına çeviriyordu. Garaz ve nefrete maruz kaldım, hayatımı kurtarmak ve memleket dışında neşriyatta bulunmak için kaçtım. Abdülhamid, İstanbul'daki bütün emlâkimi zapt ve müsadere ve zevcemle diğer evlâdımı Yıldız'da hapsettirdi.

Anadolu demiryolunun Ankara'dan Bağdat'a temdidi için İngiliz ve Almanlardan mürekkep bir sendikanın imtiyaz almak için müracaatları vardı. Padişah bunu reddetti; çünkü İngilizlerden nefret ediyordu; ben ise, İstanbul'da, İngiltere'nin kuvvetli bir taraftarıyım; memleketimizin kalkınmasına ve ilerlemesine vasıta olacak böyle bir işe, bunların da iştirakini ısrarla talep ettim; bütün ricalarımı reddetti; bu cihetle, canilerin vebalini masumlar çekmiş oldular."

İSTANBUL ve BAHŞİŞ

"— Sakın bu İngiliz - Alman sendikası işinde bahşiş keyfiyeti bahis mevzu olmasın?"

"— İstanbul'da bahşiş geçer akçe gibidir; padişah muazzam varidatının kısmı âzamını hafiyelere verir. İrili ufaklı dalkavuklara keseler dolusu altınlar yağ dırarak israf eder; Alman İmparatorunun İstanbul'u ilk ziyaretinde, padişahtan hediye olarak ne aldığını biliyor musunuz? En az iki yüz elli bin Osmanlı altını (!) Yani bir milyon İngiliz lirasının dörtte biri (!) Kendisinin yıllık varidatı üç milyon dört yüz bin liradır. Bunun iki milyon iki yüz bin lirası, yekûnu esasen on dört milyondan ibaret olan devlet varidatından ifraz olunur; bir milyon iki yüz bin lirası da kendisine emlâk ve araziden gelir. Bu parayı nasıl sarfettiğini düşünelim: "Ak akça kara gün içindir" diye bankaya her sene beş yüz bin lira yatırır; üç milyon lirayı saraydaki ahçılarına, dalkavuklarına ve istibdadına alet olan mürtekip, şerir, edepsiz yüzlerce kepazeye dağıtır. Gerek ecnebi memleketlerde, ve gerek vatanımızda kendisine isnat olunan sözüm ona diplomatlık, siyasette maharet, kendisini fırıldak gibi çeviren bazı yakınlarının marifetleri ve açıkgözlülükleridir. Padişahın yakınları o kadar fena, o kadar mürtekip adamlardır ki, bunlardan daha fenası tasavvur olunamaz."

"— Bu kötülüklerin imhası çaresi nedir?"

"— Çaresi, bu dalkavukları atıp yerine iffet ve terbiye sahiplerini getirmek, rüşvetin, adaletsizliğin defterini dürmektir."

"— Fakat Diyojen'in aradığı gibi, böylelerini bulmak da biraz zor olsa gerek... Acaba padişahın etrafında en çok sözü geçen kimlerdir?"

"— Evvelâ birinci sualinize cevap vereyim: Memleketimizde namuslu, dirayetli adamlar eksik değildir; tarihimizin birçok devirlerinde bunun misalleri görülmüştür; fakat tabi bunlar, iş başına yanaştırılmak istenmiyor. Padişah üzerinde en çok müessir olanlara gelince: Birinci derecede Ebülhüda'dır; sonra Arap İzzet Beydir (sonra paşa olan). Hele Ebülhüda yıkılmaz bir kale gibidir; çünkü bir takım büyüler, dualar vesaire gibi safsatalarla Abdülhamid'i avucu içine almıştır. Siz artık hurafata inanan adamdan memleket idaresi bekleyiniz..."

nallerle müstebidi kamçılıyor ve fazilet sahibi yurttaşları nihayetsiz bir keder ve ıstırap içinde bırakıyorlardı.

Memleket içinde söz söylenemiyeceğini anlıyan ve durumun vehametine tahammül edemiyen bir takım seçkin hürriyet taraftarı gençler, hür bir diyara gidip orada neşriyatta bulunmak suretile vatandaşları tenvir etmekte ve böylece istibdad aleyhinde bir fikir cereyanı uyandırmak mümkün olabileceği düşüncesile Avrupaya firar etmişlerdi. Meselâ tarihçi Murad Bey, Ahmet Rıza Bey, Emrullah Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Nazım ve Ali Şefkatî Beyler hep bu maksatla öz vatanlarından, bütün sevdiklerinden ayrılarak kendi kendilerini nefyetmişlerdi.

FİRARLAR ve YILDIZ

Her firar hadisesi Yıldız Sarayını fena halde sarsıyor ve Osmanlı sefirlerine şifreli telgraflar yağdırılarak bu "vatan hainleri" nin ya memlekete döndürülmesi, yahut bulundukları memleketlerden tardedilmesi için teşebbüse geçilmesi şiddetle ve ısrarla ferman ediliyordu. Firar edenlere hırsız, serseri gibi sıfatlar isnat ve izafesi de tabi ihmal edilmiyordu. Fakat bizzat padişahın damadı ve Adliye Nazırı olan Mahmut Paşanın iki oğlu ile beraber firarı, hakiki bir bomba tesiri yarattı.

Bütün Avrupa'nın dikkatini çeken ve bütün medeni ülkeler matbuatında sütun sütun ve aylarca neşriyata sebep olan bu firar hadisesi padişahı çok düşündürüyordu, uykusunu kaçırıyordu.

Mahmut Paşanın tekrar memlekete avdeti için ne kadar çalışıldı, çabalandı ise de, hepsinden ret cevabı alındı. Onun üzerine paşanın bir dolandırıcı, bir hırsız ve asıl garibi bir Türk olmayıp Hıristiyan olduğu bilvasıta iaşe olundu, bu sırada Damat Mahmut Paşa Londra'da bulunuyordu. Çünkü Fransa'da hayatından emin olamıyacak bir durum husule gelmişti. Lonra'da çıkan "Deyli Kronikl" gazetesi muharrirlerinden birisi paşa ile mülâkatta bulunmuş ve beyanatını büyük puntolu harflerle neşretmişti. Londra sefiri Kostaki Paşa, bu mülâkatı havi gazeteyi mahremane bir tahkikatla bildirdi. Ve, gazetede çıkan makale tercümesini aynen hariciyeye takdim etti. Hariciye nazırı da aşağıdaki tezkere ile Mabeyn'e gönderdi :

Daire-i Hariciye
Hususi - No. 145

Mahmut Paşa ile "Deyli Kronikl" gazetesi muharrirlerinden birisi arasında vaki olan mülâkat keyfiyetine dair Londra sefaretinden alınan 18 haziran 1900 tarihli ve 195 numaralı mahremane tahrirat ile mezkûr makalenin tercümesi ilişik olarak arz ve takdim olunur. Olbabta...

3 Rebiülevvel 1318 - 17 haziran 1316
Hariciye Nazırı Tevfik

"DEYLİ KRONİKL" GAZETESİNİN MAHMUT PAŞA İLE MÜLÂKAATI

"Deyli Kronikl" gazetesinin 15 haziran 1900 tarihli nüshasında çıkan makalenin tam tercümesi :

"Mahmut Paşa, fikren değilse de, şeklen Türk'tür. Orta boylu, şişmanca, az saçlı, kara gözlü, beyzi çehreli ve çok belâgatle, hatibane konuşan bir zat olup Osmanlı neslinin şahsî bir timsalidir. Kendisi, padişahın damadı olduğu halde ansızın firar etmiş ve hükümeti ıslâh vazifesine vücudunu vakfeylemiştir. Kendisini Londra'nın "Sesil" otelinde mükellef bir dairede ziyaret ettim. Bu otel Taymis nehrine nazır olduğundan ihtimalki müşarünileyhe, Boğaziçini hatırlatıyor. Kendisi ile muhaveremiz şöyle geçti :

"— Saf semadan ve sıcak iklimden hoşlanırım diyorsunuz. O halde mizacınıza, dumanı, sisi ve yağmuru bol olan İngiltere'den ziyade Fransa daha hoş gelmiştir."

"— Evet orası öyle; fakat Fransa'da bile şahsî hürriyetimi ve hayatımı tehlikede görmeye başlamıştım. İkamet ettiğim otel, hafiyelerle dolmuştu; bunların memuriyetlerine, tecessüsten başka kaatillik vazifesi de ilâve edilmiş olması muhtemeldi. Abdülhamid'in beni hapsettirerek İstanbul'a gönderilmem için geceli gündüzlü çalışıldığını biliyorum. Nihayet bu teşebbüsünde muvaffak olamıyacağını nasıl bilirdim? Çünkü, şimdi Fransa hükümeti, siyasî ve

Damad Mahmut Paşa, Brüksel'de ölüm döşeğinde

ABDÜLHAMİD'İN ŞEHZADELERİ

"— Abdülhamid'in hal'i lâzım gelse halefi kim olabilir?"

"— Reşat Efendi; müşarünileyh senelerden beri mahpustur. Daima tecessüs altında bulundurulmaktadır. Kendisi ile kimse görüşememektedir. Bunun ismini anmak yasaktır; Abdülhamid, sülâlesinin ahval ve evsafını hükümdarlara mahsus bir şekilde ıslah için hiç bir şey yapmamıştır. Şehzadelerin, mükemmel bir terbiye görmeleri, kültür sahibi olmaları için asla akıl yormamış, bu hususta en küçük bir teşebbüste bile bulunmamıştır. Kendisi ile olan münakaşa ve muarazalarımızın mühim sebeplerinden birisi de budur."

"— Şimdiki halde, Türkiye'de büyük devletlerden hangisi daha nüfuzludur?"

"— Başta Fransa olmak üzere ikinci derecede Rusya ve sonra Almanya'dır. İngiltere'nin nüfuzu düşüktür; çünkü padişah kendi aleyhinde Avrupa ittifakını hazırlayan devletin İngiltere olduğu zannındadır. Fransızlar, İngiltere'nin nüfuzunu kırmak için bilhassa, Mısır'ı tahliye için İngiltere aleyhine yalanlar uyduruyor. Bu cihetle bu yüzden padişahın sempatisini kazanmış ve nüfuzu artmıştır. Padişah bir gün Fransa ile Rusya'nın birleşerek İngiltere'yi Nil vadisinden çıkaracaklarını ümid ediyor."

"— Bu hükümetler, Sultan Hamid'in hatırı için böyle tehlikeli bir teşebbüse girerler mi dersiniz?"

Kahkaha ile gülerek :

"— Fransa ve Rusya padişahın Mısırda nüfuzunun yükselmesi için hatta parmaklarını bile oynatmazlar. Fransa İngilterenin yerine geçmek, Rusya ise Ana doluda bazı yerleri elde etmek ister. Bundan başka Rusya çarı, gerek ecnebi devletler tarafından yapılacak bir taarruz ve gerek memleket içinde padişaha karşı çıkacak bir isyan karşısında yardım etmeyi vaadeylemiştir. Bu sebepten padişah Rusya çarına meftundur. Abdülhamid çok egoisttir; nefsinden başka hiç bir şey düşünmez. Geçende kendisine yazdığım bir mektupta "nefsinizden başka birşey düşünmüyorsunuz; bütün insanî hisleri çiğniyorsunuz; yir-

mi dört milyon nüfusu nefsi nefisinize kurban ediyorsunuz" demiştim."

DAMAT MAHMUT PAŞANIN ABDÜLHAMİD'e BİR MEKTUBU

Damat Mahmut Paşa, Abdülhamid idaresi ile mücadele etmek için iki oğlunu beraberine alarak Avrupaya kaçtıktan sonra da padişahı memleket idaresindeki tutumundan vazgeçirmek için çok uğraşmıştı. Firarını müteakip, Avrupadan gönderdiği 27 ağustos 1900 tarihli mektubunda aynen şöyle demektedir :

"Şark tarih yazarları hükümdarların, vezirlerin, askeri kumandanların şahıslarından, hareket tarzlarından, muharebelerde zafer hasıl olursa sevkulceyşde, yani askerin harpte nerelere, nasıl ve ne zaman ikame edileceği hususunda gösterilen dirayetten bahsetmeyi adet haline getirmişler, bir ülke halkının içtimaî, iktisadî durumuna, saadette mi, sefalette mi yaşadıklarına hiç ehemmiyet vermemişlerdir. Hükümdarların meşrebini, askerlerin kahramanlığını, suvari atlarının debdebesini, zabitlerin, memurların giydikleri elbiseleri, gözdelere bağışlanan hil'atları, para ihsanlarını o kadar mubalâğa ile tavsif ederler ki, o milletin cehalet veya medeniyet sahasında ne dereke ve derecede bulunduğunu tarih sahifelerinden anlamak kabil olmaz. Nihayet, cemiyetlerin terakki ve sukutları sebeplerini incelemek istiyen kimseler, bu eserleri okudukları zaman yaka silkip kitabı yere fırlatırlar.

Ondokuzuncu asır içinde, şarkın başından geçen mühim siyasi hadiselere sathice olsun temas etmek, bunların zuhuruna sebep olan vak'aları kısaca anlatmak icap ederse, müslüman diyarlarına hükmeden başların, saltanat ve sultan mefhumlarile bunlara ait teferruatın başta geldiğini anlarız.

Müslüman dinine göre "saltanat", Ulu Tanrının, halkın tenviri, kitle ahlâkının, karakterinin tanzim ve tezhibi için emrettiği hükümleri yerine getirmek demektir. Ruhani ve cismani kuvvetleri bir elde bulunduracak olan başkana bazen İmam ve Halife namı verilmiştir ki, bu da Peygamberin vekili demektir. Buna göre Sultan, İmam veya Halife denen zatın Hakkın istediği yolda iş görebilecek yüce, temiz ve âlim bir şahsiyet olması icap edecektir."

AYRI GÖRÜŞLER

"Siz ki, Halifelik sıfatını takınmış bunuyorsunuz, evvelâ bu bahiste müslümanlar arasındaki ihtilâfa işaret edelim: Bugün Umman, Zengibar taraflarında yaşayan kabileler, doğru yolda, şeriat ahkâmı dairesinde yürümek herkesin boynunun borcu, yapmağa mecbur olduğu bir farz bulunduğu cihetle, Halifenin vücuduna lüzum olmadığı kanaatindedirler.

Şiiler, imametin kıyamete kadar Hazreti Ali evlâdına münhasır kalması itikadındadırlar. Yemen taraflarında bulunan Zeydiye taifesi Halifenin mutlaka Hazreti Ali'nin oğlu, Hüseyin'in mahdumu, Ali'nin evlâdı Zeyd neslinden gelmesi şart olduğu fikrindedirler. Necran ve Hind havalisi sakinleri, İsmailiye fırkası da Hilâfetin Hazreti Ali ahfadından İsmail bin Cafer-üs Sadık sülâlesine münhasır bilirler. Fırka-i isna aşeriyye (Hilâfetin on iki kişiye hasrı kanaatinde olanlar) Hilâfeti Musa ibn-i Cafer evlâdına hasrederler ki bu on ikinin birincisi Hazreti Ali ve on ikincisi de dünyayı zulüm ve şer tamamen istilâ ettikten sonra yer yüzünde adalet ve hakkaniyeti kurmak üzere Allah tarafından memuren gönderilecek olan "Muhammed-ül Mehdi" olarak kabul etmektedirler.

Ehli sünnete gelince: Halifenin mutlaka Kureyş kabilesinden âlim, fâdıl, siyaset ve idareye kadir bir zatın ulema, hükema ve erbab-ı haysiyet ve itibarın reylerile Hilâfet makamını işgal edebileceği mutalâa ve kararındadırlar.

Müslümanların başına geçen bir Halifede bu sıfat ve şartlardan birisi bile noksan olsa ona Halife değil, mütegallibe denir. Şimdi huzur-u şahanenize arzediyorum :

Zat-ı Şâhaneleri taşıdığınız Hilâfetin yer yüzündeki bütün müslümanlara şamil olduğu itikadındasınız. Halbuki "Tezkere-i Ulema" nam eserden iktibas ettiğim yukarıdaki fıkralar, zalim ve gaddar bir sultanın Hilâfeti haiz olamıyacağını izah etmektedir.

Zat-ı Şâhaneleri doğru söyliyen, dalkavukluk etmiyen müslüman vatandaş-

ları haps, nefy ve katl, mallarını müsadere, hane ve hanümanlarını tarümar ettiriyor, halka tahammüllerinin fevkinde vergiler tarhettiğiniz gibi, devlet varidatını da israf, donanmayı mahv, ahalinin hürriyetini selb, yalanı icat ve daha buna benzer birçok zulüm ve seyyiatı irtikâp ediyorsunuz."

BİR KAÇ SUAL

"Bunların hepsinden sarfınazarla yalnız çülûs tarihinize tesadüf eden mahut günde eski Hıristiyan kıralları gibi şenlikler icra etmek ve şu yirmi beşinci sene-i devriyenizde daha ziyade muhteşem tekellüfler ve sefihane ayinler iltizam etmek suretile adalet ve hakkaniyetten (Halifelik sıfatınız bakımından) bütün bütün inhiraf ediyorsunuz. Binaenaleyh size bir kaç sual irad edeceğim:

Evvelâ, bu kadar şatafatlardan sonra nasıl olur da Halifelik iddiasına cüret ediyorsunuz?

Saniyen, hiç manası olmıyan bu Hilâfet davasından utanmıyor musunuz?

Salisen, acaba hangi hareketiniz meşru sayılır?

Lütfen bir tanesini gösteriniz, bu hususta olsa olsa cuma selâmlığını söyliyebilirsiniz değil mi? Rica ederim böyle Mecusilere yakışır bir ayin ile namaza mı gidilir? Siz namazda iken, binlerce asker bu dini vazifeden mahrum bırakılıyor, Siz Allaha ibadet edeceğiniz sırada bile halkı kendinize ibadet ettiriyorsunuz. Mademki Avrupanın usullerine meyil ve muhabbetiniz var, bari Avrupanın salim mesleğine sulûk etseniz, meselâ Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya gibi medeni bir hükümet tesisine, hiç olmazsa Rusya devlet-i müstebidesi gibi, makul bir istibdad sistemi kurulmasına himmet etseniz..."

ONLAR ve BİZ

"Geçende İngilizler de, kraliçelerinin ellinci, altmışıncı sene-i devriyeleri için şenlikler yaptılar; fakat onların şenlik yapmaya hakları vardır. Bizim için ne hakkımız olabilir? Biz, mahza Sizin seyyiatınız yüzünden uğradığımız bunca felâketler için mi şenlik yapacağız? Bizler şenlik yerine matem tutsak yerinde

Prens Mehmet Sabahattin (sağda) ve Prens Lutfullah (solda) babalarıyla Avrupa'ya kaçmalarından evvel.

olur. Bir taraftan rıhtımlar satılıp istikraza çalışmak, diğer taraftan çocuk gibi fenerler, kandiller yapmak, fişenkler atmak, ziyafetler çekmek gülünç olmuyor mu?

Bakınız dedeniz merhum Sultan Mahmut, yeniçerileri nasıl kaldırdı ve Avrupa harb-i fen ve usulünü ülkemize nasıl soktu? İşte Siz de bu istibdad idaresini ortadan kaldırıp yerine Avrupa medeniyet usulünü ikameye çalışmalısınız. İşte o zaman şenlik etmiye, ettirmiye azdan çoktan selâhiyetiniz tahakkuk etmiş olur; hatta o vakit bile mesele yine itirazdan salim olamaz. Zira meşru vazifenizi yapmış olacaksınız. Her meşru vazifenin icrasında şenlik etmek mi lâzım gelir? Fakat o vakit halk kendiliğinden şenlik eder ki, işte şenlik de ona derler. Zat-ı Şâhaneleri mateessüf yalnız mizac-ı sefihaneye hoş gelen cahilane ayinleri kabul, hoş gelmeyen alimane, makul hareketleri reddediyorsunuz."

27 Ağustos 1900
Damat Mahmut

Mehmet Zeyrek Efendi camiinin bugünkü hali.

Fatih Sultan Mehmet Han
ve
Molla Mehmet Zeyrek Efendi

YAZAN : MİTHAT SERTOĞLU

Fatih Sultan Mehmet Hanın huzurunda geçen ilmî bir münakaşa, devrin büyük âlimlerinden birisinin yıldızının büsbütün parlayıp ön safa geçmesine, öbürünün ise gözden düşerek bir tarafa çekilmesine sebep olmuştur.

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, bazı kiliseleri camiye çevirtip medreseler kurarak yüksek tahsilin yeni devlet merkezinde derhal başlamasını sağlamıştı. Bir taraftan da gerek Osmanlı memleketlerinde, gerek diğer İslâm ülkelerinde meşhur olan âlimleri İstanbul'a davet etti. Bu arada bugün Zeyrek camii diye anılan Bizans manastırı da cami ve medrese oldu. Müderrisliğine de Mehmet Zeyrek Efendi tayin edildi. Esasen bu camiye ve Zeyrek yokuşuna adını veren de bu zattır.

Mehmet Zeyrek Efendi, gençliğinde Hacı Bayram-ı Veli'den ders okuyup yetişmişti. Meşhur Mevlânâ Hızır Şah da ona hocalık etmiştir. İstanbul'a davet edildiği zaman Bursa'da Sultan Murad Medresesinde müderristi. Fatih, kendisini günde elli akçe yevmiyeye bağladı. Molla Zeyrek, bunun yirmi akçesini şahsî masrafı için harcar, geri kalanını Hacı Bayram Tekkesinin dervişlerine gönderirdi. Kendisi ilimle olduğu kadar ibadetle meşgul, sofu ve derviş bir Allah adamı idi. Fatih, onu sık sık huzuruna çağırtıp ilmî konuşmalardan zevk alırdı.

Bu sohbetler arasında bir gün Molla Zeyrek, Seyyit Gürcanî'den bahsederken kendisinin de meziyetçe ondan aşağı olmadığını söyledi. Bu, kibirden gelen bir kendini övme değildi. Belki duygu ve düşüncelerini daima hiç riyasız ifade etmesinin sonucu idi. Lâkin, Fatih gücendi ve bir ilmî münakaşa tertipliyerek onu bundan yenik çıkarmayı, böylece de mahçup etmeyi tasarladı. İstanbul'da mevcut âlimlerin bir kısmının ona üstün gelemiyeceği kanaatinde olduğu, bir kısmı da böyle münakaşalara karışmak istemediği için o sırada Bursa'da Sultan Medresesi müderrisi bulunan Hoca Zade Mustafa Muslihiddin Efendiyi çağırttı ve huzurunda Molla Zeyrek tarafından tevhid, yani Allah'ın mutlak birliği hakkındaki deliller hususunda evvelce söylemiş olduğu bazı sözler üzerinde münakaşada bulunmalarını emretti.

Münakaşa, bütün gün devam etti. Lâkin, sonunda bu iki âlimden hiç biri mağlûbiyeti kabul etmiyerek kendilerinin haklı olduklarını iddiadan vazgeçmediler. Mecliste Sadrazam Mahmut Paşa ayakta durup münakaşayı takip ediyordu. Sonunda hükümdarın da tereddüde düştüğünü görünce, onun itimadını kazanmış büyük âlim Molla Hüsrev'in bu konuda hakem seçilmesi düşüncesinde bulundu. Fatih, bunu derhal kabul etti. Ertesi günü münakaşa Molla Hüsrev'in de hazır bulunduğu mecliste yeniden başladı.

İki âlimden biri ne söylese, öbürü en ilmî delillerle bunu reddedip kendi iddiasını ortaya sürüyor, öbürü de aynı şeyi yaparak yeni delillerle fikrini müdafaa ediyordu. Bu hal, bir hafta müddetle böyle sürdü. Hangisinin haklı olduğuna dair düşüncesini münakaşanın sonuna bırakmış olan Molla Hüsrev ise, sadece iki tarafı dinlemekle yetiniyordu.

PADİŞAHIN BULDUĞU ÇARE

Fatih, bu işin nihayetlenmiyeceğini sezmişti. İki âlimden hiç biri karşı tarafı susturacak güçte değildi. Nihayet son günü, iki tarafın düşüncelerini yazılı olarak birbirlerine vermelerini, bunları okuyup son sözlerini yazarak Molla Hüsrev'e tevdi etmelerini, onun da bunları okuyup bir karara varmasını bildirdi. Molla Zeyrek :

"— Yazdıklarım müsvedde halinde olup bir tek nüshadır. Bu ise bana lâzımdır, kimseye veremem." dedi.

Hoca Zade atıldı :

"— Benim müsveddelerim iki nüshadır. Birini kendilerine vereyim, öbürünün arkasına sizin müsveddenizi hemen burada istinsah edeyim." dedi. Bu kabul edildiğinden hemen yazmağa başladı. Bu sırada Fatih :

"— Dikkat edin, sakın yanlış yazmayın" diye ihtarda bulununca, gayet hazır cevap bir zat olan Hoca Zade espriyi kaçırmadı :

"— Hünkârım, ne kadar yanlış yazsam, yine aslında olan hatadan ziyade olmaz."

Padişah, bu lâtifeye çok güldü. Molla Zeyrek sesini çıkarmadı. Ancak, onun karşı tarafı tuttuğunu sezmişti. Meclis dağıldı. Ertesi günü ikisi de yazdıklarını Molla Hüsrev'e takdim ettiler. O da bunları okuduktan sonra neticede Hoca Zadeyi haklı buldu.

Fatih, bu karar üzerine Molla Zeyrek'i azledip medresesini Hoca Za-

deye verdi. Huzurdan çıktıkları zaman dostları etrafını alarak Molla Zeyrek'i teselli etmek istediler. Lâkin, onun katiyen müteessir olmadığını gördüler. Sakin bir sesle :

"— Hoca Zade padişah meclisinde Tevhidi inkâr edip doğru yoldan saptı. Ben ona doğruyu kabul ettirinceye kadar başına başına vurdum. Bu arada ne o kendi başına vurulmaktan kurtulmağa muvaffak oldu, ne de Molla Hüsrev onu elimden alabildi" dedi.

Zeyrek Efendi, bu olay üzerine Bursa'ya döndü. Hayranlarından Hoca Hasan Efendi adında birisi ona başvurdu :

"— Sizin masrafınıza günde ne kadar lâzım, tayin edin de biz verelim."

Molla Zeyrek :

"— Yirmi akçe!" deyince, bu zat kendi cebinden ölümüne kadar bu parayı ona ödedi.

Fatih, bir müddet sonra yaptığına pişman oldu. Ne olursa olsun böyle bir âlimi ve Allah adamını gücendirmenin doğru olmadığını düşünerek Bursa'ya haber gönderdi :

"— Gelsin, kendilerine yüksek mevkiler verelim."

Lâkin Molla Zeyrek, Fatih'in güç belâ hazmettiği bir cevapla bu teklifi reddetti :

"— Hoca Hasan sağolsun. Benim padişahım bu kişidir."

Molla Zeyrek, ömrünün kalan kısmını Bursa'da geçirmiş, burada vefat etmiş ve Pınarbaşı mevkiinde gömülmüştür.

Nur içinde yatsın...

(Basın : 16011 — A — 8093)

Tarih — 184

ATATÜRK'ÜN HAYATTA KALAN SON YAVERİ SAYIN ŞÜKRÜ TEZER'İN AŞAĞIDA DİKKATDEĞER BİR HATIRASINI BULACAKSINIZ. BU HATIRA, BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SONUNA AİT BÂKİR HADİSELERİ AÇIKLARKEN, KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİNİN ATMOSFERİNİ DE TESBİT EDİYOR.

YILDIRIM ORDUSU KUMANDANLIĞI ve İSTANBULDAN AYRILMA GAYRETLERİ

YAZAN : ŞÜKRÜ TEZER

Sene 1916.., Yaz ayları içindeyiz. Ruslar, Şark cephesinde kesin netice almak istiyorlar ve bu maksatla da ellerinde bulunan cephenin muhtelif yerlerinden nümayiş taarruzları yapıyorlardı.

Rusların asıl maksadı şuydu: Nümayiş taarruzu yaptıkları yerlerden toplayabildikleri bütün kuvvetlerini, sağ kanadı Van gölüne dayanan, sol kanadı - Kiği kasabası dahil - Erzincan hududuna kadar uzanan İkinci Ordu Bölgesi merkez kısmına yığarak, buradan harekete geçmek. Nitekim; ağustos sonlarına doğru Üçüncü Kolordu cephesinde, Çapakçur mıntakasında, hayli geniş bir sahada taarruza başladılar.

Civarda birkaç kolordumuz bulunduğu halde, harekâtın idaresi vazifesi, karargâhı Silvan'da bulunan 16. Kolordu Kumandanlığına verilmişti. Bu kolordunun kumandanı da Mustafa Kemal Paşa idi.

İkinci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'dan bu hususta gelen şifreli emri alan Mustafa Kemal, Erkânı Harbiyesinden Binbaşı Şemsettin (Şener) ve Yüzbaşı Neşet (Bora) ile Yaver ve iki Emir Subayı (Cevat Abbas, Şükrü ve Hayati) den ibaret maiyetiyle derhal hareket ederek 36 saatlik cebri yürüyüşten sonra, Çapakçur mıntakasında Yedinci Fırka'nın bulunduğu "Bugan Gediği" ne varmış ve iki gece bir gün devam eden yolculuk yorgunluğuna rağmen, hemen Fırka gözetleme yerine giderek muharebeyi idare etmeye başlamıştı.

Lâkin, Paşa'nın yolda geçirdiği son gece içinde, Ruslar'ın yaptığı muhtelif teşebbüs ve hareketler, sonradan anlaşıldığına göre, maalesef cephedeki birliklerimiz tarafından lâyıkiyle izlenememiş ve karanlıktan istifade eden düşman, cepheye yaklaşıp "Zaviye-i Meyyite", yani ölü zaviye dahiline kadar sokulmağa muvaffak olmuştu.

ÇAPAKÇUR MUHAREBESİ

İşte bu vaziyetten faydalanan ve gündüzü burada geçiren Ruslar, Mustafa Kemal tarassut yerinde iken geç vakit âni bir hücumla pek yakında bulunan bir tepeyi de işgal etmişlerdi. Düşmanın beklenmeyen bu hareketine şiddetle mukabele edilmiş ve ateş bütün cep-

heye sirayet ederek endişe verici bir hal meydana gelmişti. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, herhangi bir bozguna meydan vermemek için bir taraftan cepheye sevkettiği ihtiyat kuvvetleriyle düşman taarruzuna karşı koyarken, diğer taraftan da ric'at emrini vererek birliklerini geriye çekmek suretiyle cepheyi boşaltmıştı.

Mustafa Kemal, geriye çektiği birliklerini yeni ve sağlam bir cepheye yerleştirmiş ve kendisi de o tarihlerde "Eşek Meydanı", şimdi ise "Şeref Meydanı" denilen bir düzlükte (Muş - Bingöl yolu üzerindedir) karargâhını kurarak harekâtı idareye devam etmiştir.

Muharebe icabı olarak paşanın verdiği ric'at kararı, İkinci Ordu Kumandanlığınca ağır şekilde tenkide uğramış, bu halden pek fazla üzüntü duyan Mustafa Kemal de, muharebe yerine geldiği zaman cepheyi nasıl bulduğunu açıkça belirten bir raporu, muharebe safahatını yakınen müşahade etmiş bulunan Erkân-ı Harbiyesinden merhum Neşet Beye vererek ordu karargâhına göndermişti.

Bu suretle rapordan ayrı olarak Neşet Beyin vermiş olduğu şifahî izahat üzerine vaziyeti anlıyan Ordu Kumandanlığı, Mustafa Kemal'in muharebeyi sevk ve idaredeki başarısı ile tam zamanında tatbik ettiği ric'at kararındaki isabeti takdirle karşılamıştı.

Bu muharebede düşmanın hedefi, Şark cephesini ortadan ikiye ayırarak güneye doğru ilerlemek, bizim hedefimiz de müdafaada kalmak ve bulunduğu yerde ne pahasına olursa olsun düşmanın ilerlemesine fırsat vermemekti.

Çapakçur muharebesinde vaziyet icabı birliklerimizin ric'attan sonra tutundukları savunma hattı, o zaman pek gayrı müsait bulunan imkân ve şartlara rağmen harp sonuna kadar muhafaza edilmiştir.

Bu sayede, Ruslar'ın bizim için sonu tehlikeli ve büyük kayıplara sebep olabilecek gayelerinin tahakkukuna fırsat ve imkân verilmemiş, gerek Çapakçur muharebesi ve gerekse aynı ağustos ayının ilk günlerinde cereyan eden muharebeler sonunda Bitlis ve Muş'un bir gün ara ile düşman işgalinden kurtarılmış olması, eşsiz kumandan Mustafa Kemal'in, elli yıl önce ve Millî Mücadelenin 30 Ağustos şanlı zaferinden evvele ait başarılarından birini teşkil eder.

KUMANDANLIĞA NASIL GELDİ ?

Çapakçurda Rus taarruzunu durduran kuvvetlerimizin cepheye ait her türlü emniyet tedbirlerini sağladıktan sonra Silvan'daki karargâhına avdet eden Mustafa Kemal, Hicaz Kuvve-i Seferriyesi Kumandanlığına tayin emrini almış ve yola çıkmıştı.

Şamda durumu inceledikten sonra esarete mahkûm bir cephe kumandanlığını kabul edemeyeceğini, mucip sebepleriyle Başkumandanlık Vekâletine bildiren paşa'nın bu müracaatı üzerine Enver Paşa derhal Şam'a gelmiş ve durumu beraberce tetkik ederek Mustafa Kemal'i nokta-i nazarında haklı bulmuştu.

Bu vaziyet üzerine Paşa, tekrar Diyarbakır'a (Ahmet İzzet Paşa'nın Kafkas Orduları Gurubu kumandanlığına tâyini dolayısıyla inhilâl eden) İkinci Ordu Kumandanı sıfatıyla avdet eylemiş, bundan sonra da Yedinci Yıldırım Ordusu Kumandanlığına tâyin olunmuştur.

Çok meraklı ve enteresan safhalar geçiren bu tâyin münasebetiyle İstanbul'a davet olunan Mustafa Kemal, burada karargâhını teşkil eyledikten sonra Halep'e giderek ordunun başına geçmiştir.

Şimdi bu günleri takip eden 1917 yılı ağustos ayı içindeyiz.

Bu ay sonlarına doğru Mustafa Kemal'i, Gurup Kumandanı Mareşal Falkenhayn'le Halep'te karşı karşıya görüyoruz. Bu tarih, Paşanın, Falkenhayn'le olan çetin mücadelesinin nazik safhaya girdiği zamana tesadüf eder.

NİÇİN ANLAŞAMIYORLARDI ?

Gurup Kumandanı Von Falkenhayn, Halep'e geldikten bir müddet sonra kendi karargâhına mensup Alman subaylarını, Ordu Kumandanlığı emrinde bulunan aşiret reislerine göndermek suretiyle onlarla yakınen ve doğrudan doğruya temasta bulunmağa başlamıştı.

Mustafa Kemal ise, bu hareketin as-

la doğru olamıyacağı, şayet, Gurup Kumandanının yapılacak herhangi bir emri varsa bunun, ancak Ordu Kumandanlığı kanalıyla yerine getirilmesi lâzımgeldiği ve bunun dışında Gurubun, Ordu birliklerine hiç bir suretle müdahale hak ve selâhiyetinde bulunmadığı nokta-i nazarını savunarak bu hususta azami hassasiyet gösteriyordu.

Mustafa Kemal, düşüncelerinde tamamen haklı olmakla beraber bu hususta Gurup Kumandanlığı nezdinde yapmış olduğu teşebbüslerden hiç bir netice alamamış, nihayet memleketimiz için çok zararlı olduğuna inandığı durum hakkında yüksek makamlara müracaatı millî ve vicdanî bir vazife saymıştı. Bu maksatla kaleme alarak Sadaret makamına ve Başkumandanlık Vekâleti'ne şifreli telle göndermiş olduğu çok mühim ve tarihî raporu beklediği alâkayı görmeyince bunu bir izzeti nefis meselesi sayarak yine şifreli telle Başkumandanlık Vekâletine istifasını bildirdi.

Mustafa Kemal'in, bu kat'î hareketinden sonra meselenin nezaket ve ciddiyetini anlamış olan Başkumandanlık Vekâleti'nden, yani, Enver Paşa'dan şifreli telle gelen cevapta; Ordu ile Gurup Kumandanlığı arasında hasıl olan anlaşmazlık sebeplerinin tetkik ve halline, zamanın Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşanın memur edilmiş olduğu ve bu hususta bütün kabinenin reyini de hâmil bulunduğu ve Halep'e gelinceye kadar istifanın geri bırakılması bildirilmiştir.

CEMAL PAŞA, MUSTAFA KEMAL'İ HAKLI BULUYOR

Cemal Paşa, birkaç gün sonra Halep'e gelince, merasim için garda bulunan Falkenhayn'la birlikte doğruca Gurup Karargâhına giderek evvelâ Mareşal'le görüşmüş, bilâhare hususî ikâmetgâhında kendilerine intizar etmekte olan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek son mülâkatını da burada yapmıştır.

Cemal Paşa, taraflar arasında böylece vukubulan temaslarından sonra ihtilâf konusunda, Mustafa Kemal Paşa'yı haklı görmekle beraber o günün

Yukarıdaki klişe, 20 eylül 1917'de Haleb'de alınmıştır. Yıldırım Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Paşayı yaverleriyle beraber gösteriyor. Soldan sağa: Salih Bozok, Şükrü Tezer, Cevad Abbas Gürer.

icap ve şartları ve bilhassa bazı mühim sebeplerin mevcudiyeti karşısında paşa'nın istifasını kabul etmekten ve durumu şifreli telle Başkumandanlık Vekâletine bildirmekten başka bir şey yapamamıştır.

Merhum Cemal Paşa'nın uzun incelemeler sonunda bu suretle tecellisine âmil olan sebeplerle daha sonra vukubulan hadiseler ise, muhtelif safhalarda başlı başına birer mahiyet arzeder ki, bunlar, ele aldığımız mevzu haricinde kalan olaylardır.

İşte, Mustafa Kemal'in her bakımdan şâmil ve ehemmiyeti derkâr bulunan memleket meselesine ait 1917 yılı ağustos ayında hâd bir şekilde cereyan eden ve bir Alman mareşaliyle vâki ve bizzat şahidi bulunduğum cesurane mücadelesinin iç yüzü, hülâsaten budur.

Bu istifa, Başkumandan Vekâletince, Paşa'nın İkinci Ordu Kumandanlığına tayini suretiyle kabul olunmuştur. Yani bu suretle, Mustafa Kemal - Diyarbakır' da bulunan - eski ordusuna nakledilmiş oluyordu.

Paşa, bu tâyine karşı bir itirazda bulunmamakla beraber Yedinci Yıldırım Ordusu Kumandanlığından ayrılınca - izinli sayılarak - Halep'den doğruca İstanbul'a gelmişti.

Şurasını bilhassa açıklamak isterim ki, Başkumandanlık Vekâletince yapılan bu nakil keyfiyetine Paşa asla uymamış ve uzun müddet İstanbul'dan ayrılmamıştır.

Mustafa Kemal'den sonra merhum Mareşal Fevzi Çakmak kumandasına verilmiş olan Yedinci Yıldırım Ordusu Halep'den Nablüs'e kaldırılmış ve İkinci Ordu'ya Nihat Paşa tâyin olunarak bu ordu merkezi de Diyarbakır'dan Halep'e nakledilmiştir.

Bu suretle, Mustafa Kemal'in uhdesinde bulunmakta olan İkinci Ordu Kumandanlığı sıfatı da kalkmış oluyordu.

Paşa'nın, uzun müddet İstanbul'da kalması, bazı sebepler dolayısıyla Enver Paşa'nın hiç de hoşuna gitmiyordu. Hattâ, bu duruma son vermek için Mustafa Kemal'e bazı vazifeler teklif olunmuşsa da Paşa, bunların hiç birini kabul etmemiştir.

Bu arada Mustafa Kemal, o zaman veliaht bulunan son Padişah Vahidettin'in refakatinde olarak Almanya seyahatini yapmış ve daha sonra tedavi için Karlsbad'a giderek temmuz 1918 sonlarında İstanbul'a dönmüştür.

PADİŞAHIN İRADESİ

Bu tarihten sonra Mustafa Kemal'i, oldukça uzun ayrılıktan sonra tekrar ve ikinci defa Yedinci Yıldırım Ordusu Kumandanı olarak vazife başında görürüz.

Kendilerinden bizzat işitmiş olduğum bu tâyin işi şöyle olmuştur: Paşa, İstanbul'da bulunduğu müddetçe usûl ve mutad gereğince iştirak eylediği cuma selâmlıklarından birinde, Hünkâr Mahfeli'ne davet olunarak padişah tarafından, Yedinci Yıldırım Ordusu Kumandanlığına tâyini iradesi bildirilmiştir ki, kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılması için tertip olunan bu meselede Enver Paşa'nın rolü mühimdir.

Padişah Vahidettin tarafından bizzat ve şifahen tebliğ olunan bu iradeyi Mustafa Kemal, ancak, yakın bir gelecekte kendisine Gurup Kumandanlığı verileceği vaadiyle kabul etmiştir.

Mustafa Kemal'in bu suretle ve doğrudan doğruya zamanın padişahı tarafından bildirilen irade karşısında vazife kabul etmek mecburiyetinde kalışı, 1918 yılı ağustos ayı içinde vaki olmuştur.

İşte bu iradei seniye üzerine ve Birinci Cihan Harbi'nin son ay ve hatta günleri yaklaşmakta olduğunu belirten o buhranlı zamanda Mustafa Kemal, derhal İstanbul'dan hareket ederek bu yolculuğu sırasında yalnız bir gece Halep'de kaldıktan sonra Nablüs'e varmıştır.

Mustafa Kemal, böylece istifa etmek suretile ayrılmış olduğu ordusunun başına tekrar geçmiş ve kumandayı ele aldığının ertesi ayı içinde Suriye'de bütün cephe boyunca İngilizler taarruza geçerek 18 veya 20 eylül 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanlığı'nın Nasıra'daki karargâhını kuşatmışlardır.

Bir hezimet olarak vasıflandırılabilecek olan Suriye muharebelerinde, mağlûbiyete uğrayarak perişan ve dağınık bir duruma düşen Osmanlı Orduları arasında yalnız Mustafa Kemal'in idaresindeki ordu birlikleri intizamını muhafaza ederek çekilmiş ve Halep'de cereyan eden muharebelerden sonra Paşa, Adana'ya gelmiştir.

Falkenhayn'den sonra Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı olan Mareşal Leyman Von Sanders de, hemen hemen bu tarihten önce karargâhıyla birlikte Adana'ya gelmiş bulunuyordu.

HERŞEY BİTTİKTEN SONRA...

İki kumandanın, Yani Mirliva Mustafa Kemal'le Mareşal Leyman Von Sanders'in bu suretle Adana'da buluşmaları hayli enteresan olmuştur.

O Leyman Fon Sanders ki, daha evvelce ve Çanakkale muharebelerinin en nazik ve tehlikeli anında, Mustafa

Kemal'in, tek çare olarak kumandayi kendisine bırakması lüzumunu telefonla kesin olarak ifade eylemesi üzerine "Çok gelmez mi?!" demesine karşı, Paşa'nın "Az gelir!" mukabelesine hedef olmuş ve bu defa da, uhdesinde bulunan Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanlığı'nı asıl sahibine devretmek durumunda kalmıştır.

Ne yazık ki, taraflardan memleketi terke mecbur olan biri, sapasağlam aldığı orduları, maalesef her yönden kıymetini kaybetmiş olarak devir ve teslim etmek gibi bir talihsizlik içinde bulunuyordu.

İşte bu esnada, Mareşal Leyman Von Sanders, büyük bir heyecan içinde hitabettiği Mustafa Kemal'e, muharebe cephelerinde yakınen tanıdığı bir kumandanla karşı karşıya bulunduğunu ve son hâdiselerden duyduğu teessürü izhar ederken uhdesindeki emir ve kumandayı, her bakımdan takdir eylediği bir kumandana devretmiş olmakla teselli bulduğunu, yine büyük bir nezaketle ifade etmiştir.

Mustafa Kemal, bu suretle ve ötedenberi yegâne arzusu olan Gurup Kumandanlığını ele almış bulunuyordu. Ne çare ki, bu kumandanlıkta istediği şekilde faaliyet göstermesine imkân elvermeden mütareke imzalanmış, orduların terhis emri gelmiş ve kendileri de vaki davet üzerine İstanbul'a hareket zorunda kalmışlardı.

Bundan sonra Mustafa Kemal, işgal altında bulunan İstanbul'da çok elemli günler yaşamış, dört köşeden işgale uğrayan vatan ve milletin selâmet ve istiklâlini ancak Anadolu'ya geçmekle sağlayabileceği inancı ile kendisini büyük zafere ulaştıracak olan 19 mayıs 1919 Samsun'a çıkış hazırlıklarına başlamıştır.

Tarihi Konuşturabilme'nin güçlüğünü, üstad Elif Naci'nin aşağıdaki nefis sohbetinde düşündürücü misalleriyle bulacağız. Üstad, derinliğine inebildiği TARİH İLMİ'*nin, hafızalara ve tesbitlere zaman zaman yaptığı azizlikler üzerinde de duruyor ve nesillerimizin* Şah İsmail'in tahtı *olarak, önünde, Çaldıran'a geçit resmi yaptırdığı sanat eserinin gerçek niteliğini hatırlatarak, geride kalanlar için hükümlerimizde ne kadar ihtiyatlı olmamız gerektiğine işaret ediyor.*

Şimdi bizim arzumuz, gerçek tarihin artık tam aydınlığa iterek kesin hükümlere bağladığı hakikatleri, böylesine yetkili kalemlerden Sizlere armağan edebilmek...

ŞAH İSMAİL'in hayâlî TAHT'ı önünde GERÇEK'lerin sorusu:

Tarih nasıl konuşmalı?

YAZAN : ELİF NACİ

Bana ısrarla "yaz" diyorlar. Ne yazayım? Hayatı garip bölmelerle parçalanmış bir garip ademim. Mevsim mevsim, yaprak yaprak değişiveriyorum. An geliyor, durmadan resim yapıyorum. Devir geliyor, okumaya veriyorum kendimi.. Bazan da eski püskü vesikaların içine daldım mı? Kurtulamıyorum. Bir de bakıyorum ki, tarihin lâbirentinde kaybolmuşum.

Gün oluyor ki, hiç, ama hiç bir şey yapmadan sırt üstü yatıyorum, komadayım sanki... İnsanları yeni hamlelere hazırlayan da galiba bu hali olacak. Burnumu küf kokularından çekip terebantine batırdığım bir anda "yazsan a" dediler.

Hadi yazalım, ama ne? Bir tarih dergisi için elbet "tarih" den lâf etmek, tarihten konuşmak yakışık alır. Fakat bu öyle bir şey ki, tarih kitaplarında, ansiklopedilerde dondurulmuş klâsik bir tarih anlayışı var ki ben bunu kendime reva göremiyorum bir türlü. Affedersiniz, bu bana geviş getirmek gibi geliyor. Onun içindir ki, daima "tarih, araştırılması gereken bir konudur." diyorum.

Müzelerde, kütüphanelerde, arşivlerde el değmemiş, güneş görmemiş bakir eserler, vesikalar var. Bunları didiklemek, eski eserlerin duvar diplerinde eşelenmek lâzım bence... Çünkü yeni hakikatler buralardan çıkıyor. Yoksa herkesin bildiği, hangi ansiklopediyi açsa bulabileceği masalları temcit pilâvı yaparak tekrarlamak bence okurlara karşı saygısızlıktır da...

O halde, yapılacak şey ne? Kolları sıvayıp tarih malzemesinin içine dalmak, Aramak, aramak. Arayınca insan buluyor. Hayatımın en tatlı ve verimli yıllarını içinde yaşadığım müzede, bu baş döndürücü araştırmaların içinde geçirdim. Karşılaştığım bazı hakikatleri yazdım da.

YANLIŞ BİLDİKLERİMİZ

Burada hepsini saymak mümkün değil ama, şöyle birkaç örnek verelim:

Meselâ, Şah İsmail tahtı. Hangi tarih kitabını, hangi kamusu kırıştırsak "Yavuz Sultan Selim'in' Çaldıran seferinden getirdiği Şah İsmail'e ait taht" olarak geçtiğini görürüz. Halbuki bunun Nadir Şah tarafından Birinci Mahmud'a hediye olarak gönderildiğini öğrendikten sonra, bizzat tahtı getiren Mehdi-i Esterabadi'nin ağzından dinledikten sonra, Topkapı Sarayında kaybolduğu için senelerce tahkikat konusu olan "Çaldıran ganimet defteri" de bulunup meydana çıkarıldıktan sonra, artık bunun Şah İsmailliği kalır mı? Çok şükür bunun müzede vitrinindeki etiketini kendi elceğizimle değiştirmek bize nasip oldu. Ben tarih çalışmalarını böyle anlarım.

Yine Topkapı Sarayında Veliaht Dairesi diye yanlış tanıdığımız bir odanın şimdiye kadar hiç bilinmeyen, görülmemiş şaheser bir kubbenin meydana çıkarılması gibi... Kuyudan çıkan Murad III divanının murassa' paftası gibi... Hazret-i Osman'ın el yazısı olduğu sanılan Kur'anların, Yakut el Müsta'sıminin ketebesini taşıyan Kur'anların uyandırdığı şüphelerin açıklandığı gibi... Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılının araştırmalarile şu meşhur Damat Makbul İbrahim Paşanın padişah damadı olmadığının isbat edildiği gibi...

Yaaa... işte böyle. Tarih böyledir işte. Her geçen gün, her araştırma sonunda yeni bir şey çıkar ve, allak bullak eder ortalığı. Şimdiye kadar bil-

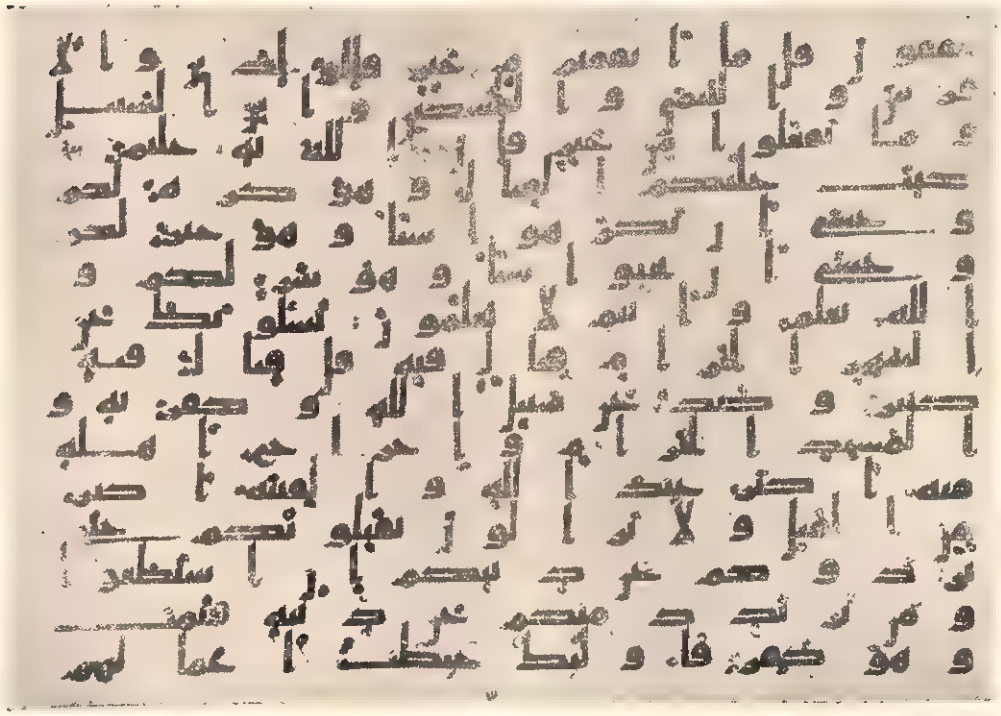

Hazret-i Osmana izafe edilen Kur'an-ı Kerîmlerden birinin bir sahifesi (Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde.)

Solda Topkapı Sarayında Vellahd Dairesi ile Sultan Üçüncü Murad'ın yatak odasının dıştan görüntüşü. Sağda, Topkapı Sarayında yeni bulunan kubbenin açılan tavan kısmı.

diklerimizin yanlış olduğunu anlayıveririz.

Birkaç örnek daha verelim :

Bir Danimarkalı kadınla Hazine dairesini geziyorduk. Vitrine yerleşmiş Yahya'nın eli ile kafatasının önünde durdu, şaşırmış bir halde bana "otantik" olup olmadığını sordu. Çünkü bütün Avrupa'yı dolaşmış, "bu kaçıncı el?" diyordu. Ben de bütün rölikler gibi bunun da uydurma olabileceğini ve macerasını anlattım. Güya fetihte Bizans hazinesi ile birlikte kaçırılmış, Rodos'a götürülmüş, oradan Kıbrıs'a ve sonra da bir emirname ile saraya gelmiş. Yahyanın olduğuna bizi inandırıcı hiç bir belge yok, tarih burada susar. Onun için "Bu, galiba altıncı eli olacak", dedik ve gülüştük.

DİĞER MİSALLER

Ve... Meselâ hazinede hakikî hüviyetlerine yeni kavuşan iki tane hançer var. Biri şu meşhur TOPKAPI filminde görülen ve Bayezid-i Veli'nin olduğu sanılan saatli hançer ki, Birinci Mahmud'un Nadir Şaha hediye olarak göndermek için yaptırdığını öğrendik. Öteki de bütün kayıtlarında Dördüncü Murad'a ait olduğu yazılı hançer ki, bunun da üzerindeki yazıdan Yavuz'un olduğu ancak birkaç sene önce okunabildi.

Şimdi buyurun size dikkat çekici bir misal daha :

Topkapı Sarayı arşivinde Selim II'den Ahmed I'e kadar filori sarfiyatının kaydedildiği 34 No. lu masraf defterini karıştırırsak şaşırtıcı yeni bilgiler kazanabileceğiz. Bakınız nasıl ?

Topkapı Sarayında bir dolap ocağı vardır. Biz şimdiye kadar buradaki su dolabının Sinan tarafından yapıldığını bilirdik. Ama gel gör ki, bu eski defter bu bilgimizi altüst ediyor. Çünkü bu dolabın H. 995 senesinde Davud usta tarafından yapıldığı yazılı. Hatta 50 filori ile Davud Ağa'ya bir kaftan bile in'am olunmuş. Bundan hatta Sinan'ın sağlığında Davud Ağa'nın mimar başılığa getirildiği de çıkamaz mı acaba ?

Velhasıl uzun lâfın kısası, tarih öyle bir nesnedir ki, karıştırdıkça külleri arasında sönmemiş kıvılcımlar bulunabilir. Eğer şu son misali notlarım arasında bulmamış olsaydım bu yazıyı belki de yazmıyacaktım.

Bu kıymetli ve çok enteresan etüt, 1937 yılında Tunçelinde başlayıp bugüne kadar devam eden tam 20 yıllık bir araştırmanın mahsulüdür. Etüt, Türk fütuhat tarihiyle tasavvuf tarihine ait çok ilgi çekici ve birçok eski bilgileri düzeltici mahiyet taşımaktadır. Müslümanlar ve Hıristiyanlar nezdinde çeşitli isimlerle anılan büyük Türk mücahid ve kahramanı Sarı Saltuk'ın tarihi ve tasavvufi şahsiyeti hakkında yerli ve yabancı âlimlerin görüş ve mütalâalarını, kıymetli vesikaları, orijinal resimleri ihtiva eden bu kıymetli etüdü okuyucularımıza sunuyoruz.

SARI SALTUK VE AIYOS SPIRIDON

YAZAN : NAZMİ SEVGEN

Bazen efsanelerin işaretleriyle tarihî vakıa ve hakikatlara ermek kabil olur. Tetkik ve tesbite çalışacağımız mevzu, Türk tasavvuf tarihinin nisbeten karanlık kalmış bir köşesini aydınlatabilecek orijinal bir hadisedir. Efsaneyi hülâsaten nakletmek, hadiseyi tenvir etme bakımından faydalı olacaktır :

"Hacı Bektaş Veli" velâyetnâmesinin 130 - 136 ncı sahifelerini işgal eden "Sarı Saltuk" menkabe veya efsanesine göre, Hacı Bektaş'ı Veli "Megerkim günlerde bir gün Arafat dağında (1) olan çilehaneye varmıştı. Zemzem pınarı Kurbinde" bir çobana tesadüf ediyor, ismini soruyor "Saltuk" cevabını alınca "Yürü imdi seni Rumeline saldık" diyor. Aralarında geçen bir mükâlemeyi müteakip, Hacı Bektaş Veli "Saltığın beline kendi mübarek elile" bir tahta kılıç kuşatıp eline yedi ok, bir yay ve bir seccade, refakatına da Erenlerden "Ulu Abdal" ile "Kiçi Abdal" ı veriyor ve ilâve ediyor : "Saltuğum sakın havf çekme; seni bu hizmete gönderen seninle biledir, hiç gam yeme. Her kande isen biz sana yoldaşız. "Bu işaret üzerine her üçü Sinop civarındaki Harmankaya'ya geliyorlar. Sarı Saltuk, seccadeyi denize seriyor, üçü de üzerine oturarak Gürcistan sahiline varıyorlar. Gürleş denilen Gürcü Beyi, bir kısım maiyetile sahilde avlanmaktadır. Sarı Saltuğu görerek kıyıya geliyor. Seccadedekiler sahile çıkıyorlar. Kiçi Abdal seccadeyi omuzuna alıyor. Gürleş, atından inerek Sarı Saltuğun elini öpüyor, sarayına davetle hürmeten atını takdim ediyor. Sarı Saltuk, "varalım amma bizim yayanca yürümekte sefamız vardır," cevabı ile teklifi kabul etmiyor, yürüyerek beyin sarayına geliyorlar. "Gürleş bir nice gün hizmet gösterip azîm ziyafet eyledi. Sarı Saltuk anları dine davet eyledi. Gürleş muhalefet etmeyip kendi kavmi ile imana gelip Müslüman oldu! Sarı Saltuk Gürleş'e ve kavmine veda edip deniz kenarına geldiler, seccade saldılar ve üslûb-u sabık üzerine çıkıp oturdular. Sarı Saltuk eyitti: "Ey Eren-

(1) **Mekke'deki meşhur dağ değildir. Onu temsilen Hacı Bektaş dergâhında bir yere verilen isimdir.**

ler seccadesi her ne canibe saldılarsa revane ol gel dedi. Ol seccade yine hareket edip Rumeli'nden yana azmeyledi." Dobruca'daki Keligra kalesinin önüne geldiler. Sarı Saltuk, Abdallar'a "Erenlerin bizi bunda saldığın bir hikmeti vardır," diyerek onları arkadan kale kapısına sevkediyor. Kendisi de cephedeki yalçın kayalıklara tırmanarak kale burcuna çıkıyor. Kale, "Laz evlâdından bir kâfir beyinin hükmünde" imiş. Bey ve maiyeti, kaledeki yedi başlı ejderin korkusundan bir diğer kaleye göçmüşler. Sarı Saltuk, burca çıkınca Yedibaşlı Ejder ile karşılaşıyor. Birkaç ok darbesi ile onu öldürüyor. (Bu kısım, efsanede çok uzundur.) Bu muvaffakiyet üzerine kaleye çıkmış olan Ulu Abdal'la Kiçi Abdal Sarı Saltuğun yanına geliyorlar. Sarı Saltuk, yorgun düşmüş ve susamışdır. Abdallar su bulamıyorlar. Eliyle yeri kazarak "lâtif zülâl gibi su" çıkarmak suretile kerametini izhar ediyor. Sarı Saltuğun muvaffakiyetini işiten kale beyi ve tab'ası geliyorlar. Cümlesi Sarı Saltuk Sultanın ayağına yüz sürerek daveti üzerine Müslüman ve erenlerin can ve gönülden muhibbi oluyorlar. "Sarı Saltuk Sultana ol bey derunundan muhabbet idüp asıtâne bünyad eyledi. Ulu ve Kiçi Abdal birle ol kalede karar kılup nice türlü velâyet ve kerametler gösterip ol yerin halkın kendûye muhib eyledi. Bir nice yıldan sonra Sarı Saltuk Sultan Hazret'i Hünkârı ziyarete geldi."

SARI SALTUK'UN VASİYETİ

Efsanenin bundan sonrası, Hacı Bektaş Velinin "dar'ı dünyadan dar'ı bekaya intikal" etmesinden dolayı Sarı Saltuğun ona mülâki olamadığından bahsettikten sonra "Suluca Karacahüyük" de âlî bir meclis kurulduğunu, Sarı Saltuğun menzile gitmek üzere Çelebilerden icazet istediğini, Çelebinin ona sofra, çırağ, çihar'ı alâmet sunup icazet verdiklerini kaydetmektedir. Efsanenin müteakip parçası, mevzuumuzu daha çok alâkadar ettiğinden ve bu kısım tasavvufla meşgul müsteşriklerce de tetkike şayan görülmüş olduğundan Hacı Bektaş Veli velâyetnâmesinden bu kısmını aynen nakle devam ediyoruz :

"Pes Sarı Saltuk Sultan Erzadeyi selâmlayup veda eyledi, geri döndü. Rumelinden yana azmedüp Keligra kalesine revan oldu. Ta kim yine ol kaleye geldi. Saadetle karar kıldı ve nice müddet hayatta oldu. Çok türlü remiz gösterip ve nice türlü velâyet ve keramet izhar eyledi. Eğerki Sarı Saltuk Sultanın Rumelinde gösterdiği velâyet ve keramet zikrolunursa gayetsizdir. İsteyen menakıbinde bulur. Biz yine sözümüze gelelim. Çünkü Sarı Saltuk Sultan dünya sarayından ahrete gitmeli oldukta Hak Taalâ Hazreti birle muvasalat karib olduğın bildikte ol kale sahibi katına okuyup vasiyet eyledi. Şimdiden sonra vade tamam oldu. Biz bu dünyadan gideriz, ahret mülküne sefer ederiz. İmdi gerektir ki, bizim muhiblerimizden kim var ise her biriniz bir tabut düzdürüp getirin. Benim yanımda koyun. Cismim yuyup kefenleyüp namaz kıldıktan sonra çıkın. Siz taşrada muntazır olun. Her kangınızın tabutunda bulunursam alup defnedesiz. Vefatımdan sonra dava ve niza edip cenk ve cidâl etmeyin. Yohsa siz bilirsiz. Gafil olman. Size ziyanım dokunur dedi. Ol kale sahibi eyitti; ya biz sizin kangi tabutta olduğunuzu nice bilelim. Lütfeylen kendinizi bize malûm eyleyin dedi. Sarı Saltuk Sultan eyitti : Sen dahi bir tabut düzdürüp yanımda koyasın. Taşra çıkup canım için okuyasın. Her birisi kenduleri getürdiği tabutu aldıkta biz senin tabutun içinde ve sana elim sunarım. Ol vakit beni andan bilesin dedi. Dahi dünya kelâmın etmeyüp gözlerin yumdu. Hak Taalâ Hazretin emrile teslim oldu. Ahar mülküne nakleyledi. Rahmet - Ullah'ı Aleyh. Pes Sarı Saltık Sultanın vefatın işiden muhibler her canibden geldüler. Gazasın kılup yedi tabut düzdüler, getirdiler yanında koydular. Ol kalenin beyi Sarı Saltuk Sultanın vasiyetin anlara haber verdi. İşüdüp her biri hizmet edüp odun, su getirdiler. Kefenleyüp namazın kılup taşra çıktılar. Muntazır oldular. Pes bir zaman sonra her biri içeri girüp tabutların gördüler ki, Sarı Saltuk ol tabutların cümlesinde göründü. Ve her biri kendi tabutu içinde buldular. Şaduman ve handân oldular. Sevinçle yerli yerine alup gittiler, defneylediler. Andan ol kale beyi içeri girdi. Kendi tabutun açup gördü. Sarı Saltuk Sultan ol kale beyine elini sundu. Bey dahi şad olup

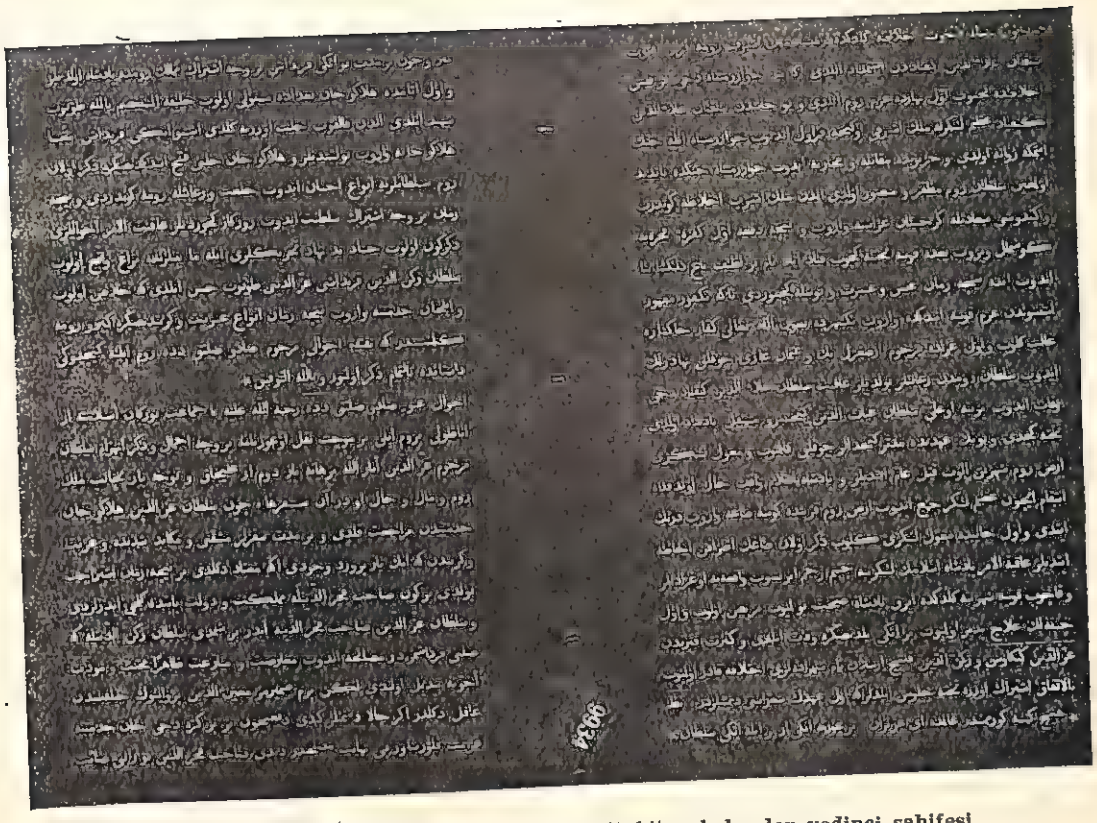

Seyyid Lokman'ın "Oğuzname" sinin Sarı Saltuk'tan bahseden yedinci sahifesi.

kalbi mutmain oldu. Sarı Saltuk Sultanın desti şeriflerin pus idüp anı defneyledi. Hâlâ yedi yerde asıtânesi vardır."

Efsane burada bitiyor. Şimdi efsaneden hakikata intikal ediyoruz :

AVRUPA'NIN TARİHİ VE DİNİ DURUMU

Sarı Saltuk hakkındaki tarihî ve tasavvufî malûmatı izaha başlamadan evvel güney - doğu Avrupa'nın tarihî ve dinî vaziyetini tetkik etmek faydadan hali olmayacaktır :

Osmanlı devletinin kuruluşundan çok evvel, güney - doğu Avrupa'da Türklerin mevcudiyeti tarihî bir vaki'a olduğu gibi, yine İslâmlığın Osmanlılardan önce bu bölgelere yayılmış olduğu keyfiyeti de inkâr olunamaz bir hakikattır.

Avrupaya vaki olan Hun akınlarından sonra, Avarlar da harekete geçmiş ve bu mühim Türk unsuru beraberlerinde Slavları Balkanlara getirmiştir. Slavları askerî bakımdan teşkilâtlandıran da Avarlar olmuştur. Bilindiği gibi, Avarlardan başka, Balkanlarda Kumanlar, Peçenekler, Vardariotlar gibi başka Türk kavimleri de vardı ve Osmanlı fütuhatı başladığı sıralarda bunların bazılarının izleri henüz silinmemiş bulunuyordu. Avrupanın bu bölgesinde bir hayli Türkçe, veya eski Türkleri hatırlatan yer isimlerine hâlâ rastlamaktayız, hatta Balkan kelimesi, bilindiği gibi Türkçedir.

İslâmlığa gelince, Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçişinden birkaç asır önce Müslümanlığın güney - doğu Avrupaya sulhen nüfuz etmiş olduğu muhakkaktır. O zamanki muhtelif İslâm kolonilerinin bazılarının gördükleri bir takım zulüm ve tazyikler sebebiyle bir kaç defa buralardan hicret ettikleri ve hatta bazen Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kaldıkları da malûmdur. Bu Müslümanlardan bazılarının çok kerre hayatlarını bile bu yolda feda ettikleri

görülmüştür. Bütün bu olaylar ayrı ayrı birer mevzu olduğundan, tabiî olarak, bu yazımızın çerçevesi dışında bırakılmıştır.

BALKANLARDAKİ DURUM

Sarı Saltuk'dan önce Balkanlardaki dinî durum şöyle hülâsa edilebilir :

Pagan (müşrik) güney Slavlarının Hıristiyan dinine karşı hoşnutsuzluk ve mukavemet gösterdikleri, bu dinin zorla kendilerine empoze edilmesinden sonra da bu dinden ayrılmak için çareler aradıkları ve bu yolda bir hayli mücadelelere geçdikleri malûmdur. Vaziyetin böyle oluşuna göre, bu ırkın zahiren, yani ancak sathî bir şekilde ve vaziyetlerini kurtarmak maksadiyle Hıristiyanlaşmış oldukları neticesine varmak gayet tabiîdir.

Papalığa, Frank ve Macar memleketlerine yakın bölgelerde yaşıyan kavimler (Sloven ve Hırvatlar gibi), Hıristiyanlığın ezici kuvvetlerine karşı nihayet boyun eğmeye mecbur olduklarından, zamanla tamamen Hıristiyan olmuşlardır. Fakat doğu ve güney mıntakalarında, bilhassa dağlık memleketlerde oturanlar arasında Hıristiyanlığın yayılması çok sathî ve zayıf oldu. Bu hususta Bizans imparatorluğunun dahilî kargaşalıkları ile siyasî zaafının tesiri de küçümsenemez. İşte bu vaziyetler, Anadolu yolile doğudan gelen "Begomilisme" ve ondan sonra da İslâm dininin tutunması için imkân ve kolaylıklar sağlamış, diğer bir tabir ile, müsait bir zemin hazırlamıştır. Evvelce Müslüman olarak gelip de buralarda yerleşen ve türlü tazyikler altında zahiren Hıristiyanlığı kabul etmek mecburiyetinde kalan unsurları da göz önünde bulundurursak, sonraki yüz yıllarda, yani Osmanlı devrinde, İslâmlığın bu memleketlerde bu kadar kolay rağbet görmesinin hiç de hayret verici bir şey olmadığı meydana çıkar. Gerçi bu bölgelerde zuhur eden bu iki dine karşı son derece şiddetli tedbirler alınmıştı. Bulgaristandan zorla çıkarılan Begomilisme, Sırbistanda müsait bir zemin bulmuştu. Zira Çoroviçin de itiraf ettiği gibi, Sveti Sava (öl. 1235) zamanına kadar, yani Sarı Saltuk'un "uburundan" biraz evvel Ortodoksluk Sırbistanda kuvvetli değildi. Büyük Jupan Stevan Nemanya (1167 - 1195) zamanında Raşka'da toplanan ilk Sırp millet meclisinin kararı üzerine Begomilisme kanun dışı edilerek, bu dine mensup olanların mallarının müsaderesine, ileri gelenlerinin dillerinin kesilmesine ve bu dine ait kitapların yakılmasına karar verildi, bu korkunç karardan sonra, Bogomilisme mensuplarının bir çoğunun Bosna'ya kaçmak suretile hayatlarını kurtarabildikleri görülmüştür.

Arnavutluğa gelince, 1308 tarihlerinde bile Hıristiyanlığın bu memlekette ne kadar zayıf olduğunu, o sıralarda yaşayan bir papazın aşağıdaki cümlesile ifade edebiliriz : "Bunlar, ne hakikî Katolik, ve ne de hakikî Şizmatik değildir. "Bu kısa fakat şayanı dikkat cümleyi zikretmek, vaziyeti aydınlatmak için kâfidir.

Bu kısa sözlerden şu neticeye varmak mümkündür : Uzun seneler şiddetli ve devamlı mukavemetten sonra Hıristiyanlığı zahiren kabul eden Bulgarlar, Makedonyalılar, Sırplar, Boşnaklar, bu dinin başlıca esaslarından birçoğunu reddeden Begomilisme dinini seve seve kabul etmiş, bu dinin zorla ortadan kaldırılması yolunda kuvvetli teşebbüsler vaki olunca da bu defa İslâm dinine karşı azamî sempati göstermişlerdir. Bosna ve Hersek Begomillerinin, Osmanlı devrinde, dinlerini değiştirerek İslâmlığı kabul etmeleri keyfiyeti bu sempatinin bariz delillerindedir.

Nitekim güney - doğu Avrupada Sarı Saltuk'un mezar ve türbelerine rastlanan mıntakalarda daha önce Begolisme'in yayılmış bulunduğu mıntakalar arasında tam bir ayniyet mevcut olduğu müşahede edilmektedir (2).

RİVAYETLER ve REALİTELER

Bektaşi tarikatının müessisi olduğu hâlâ şüpheli bulunan Hacı Bektaş Veli' nin ölüm tarihi bir rivayete göre 723 (1322), bir rivayete göre de 738 (1337) dir. Hangisi olursa olsun kat'î olarak bilinen şudur ki, Yeniçeri ocağının tesis tarihi 763 (1362) dir, yani Hacı Bektaş

(2) **Sarı Saltuk'a ait bir fetva, Prof. M. Tayyib Okiç, İlâhiyat Fakültesi Dergisi 1951 - I, s. 49 - 50.**

Sarı Saltuk'un Dobruca'da Babadağı kasabasındaki türbesinin methali. (x) işaretli, mezar taşıdır.

Veli'nin en geniş müsamaha ile ölüm tarihi olarak gösterilen 1337'den 25 sene sonradır. Bu itibarla Hacı Bektaş Veli'nin hakikî hayatı hakkında söylenilen ve yazılan şeylerin hemen ekserisi menkabelerin, silsilenâmelerin ihtiva ettiği daha fazla efsanevî malumata istinad etmekte, bu sebeple de hiç bir tarihî kıymeti haiz bulunmamaktadır. Yeniçeri ocağının Hacı Bektaş Veli'den hayır dua' aldığı, hatta Yeniçeri efradının başlarındaki beyaz börk'ün onun tarafından tesbit edildiği hakkındaki iddia ne derece muhalifi hakikat ise, Sarı Saltuk'un, Hacı Bektaş Veli tarafından tavzif edilerek güney - doğu Avrupa'ya gönderilmiş olması da o derece tarihî realiteye uymamaktadır. Çünkü Hacı Bektaş Veli'nin doğuşu 645 (1247), Anadoluya gelişi 680 (1281), vefatı 738 (1337) tarihlerindedir. Sarı Saltuk'un Rumeline geçişi ise 662 (1263), vefatı ise 696 (1269) dır. Buna göre Sarı Saltuk'un Rumeline geçişi, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişinden en aşağı on sekiz sene evveldir.

Son zamanlara kadar gerek Osmanlı ve gerek yabancı tarihçilerin ocağa bizzat Hacı Bektaş Veli'den dua almış olduğu tarzındaki mütalâaları Hacı Bektaş'ın XIII. yüzyılın son yarısında vefatının tahakkuk etmesinden dolayı (3) artık bir efsane halini almıştır. Bu zatın Osmanlı hanedaniyle hiç bir münasebeti olmayıp hiç bir suretle bunlarla görüşmemiş olduğunu ilk defa ortaya koyan Âşıkpaşaoğlu'dur (4). Yeniçeri tarihi olan Kavânin-i Yeniçeriyân'da ise, Hacı Bektaş Veli'den hiç bahsolunmayıp Yeniçeri ocağının kuruluşunda ve askerin börk giyişinde Vezir Hacı Bektaş Paşa ile Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Timurtaş Dede ve Mevlânâ'nın torunlarından Emirşâh Efendinin isimleri zikredilmektedir (5). Yine bu eserde Yeniçe-

(3) **Hacı Bektaş'ın XIII. yüzyılın son yarısı içinde vefat etmiş olduğunu vakıf kayıtlarına dayanarak ilk defa ortaya koyan Amasya tarihi müellifi rahmetli Hüseyin Hüsamettin'dir.**

(4) **Aşıkpaşaoğlu, Yeniçerilerin Hacı Bektaş'tan börk giydiklerini reddettikten sonra, Hacı Bektaş mensuplarından Abdal Musa'nın Orhan Gazi zamanında bir askerin kendisine vermiş olduğu börkü başına giyerek memleketine döndüğünü ve Yeniçeri börkünün bilvasıta bile Hacı Bektaş'la alâkası olmadığını yazmıştır (s. 206 - 207). Yeniçeri börkünün Ahi serpuşu olduğu malûm olduğundan Aşıkpaşaoğlu'nun mütalaası doğrudur.**

(5) **Kavânin-i Yeniçeriyân (varak 33 a ve b.).**

rilerin durmada ve oturmada kanun ve kaidelerinin Hacı Bektaş fıkarasının kul landığı kanunlar olduğu yazılmaktadır (6). (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları 149. s.)

Bu itibarla Sarı Saltuk'un, Bektaşi misyoneri değil, ancak Dobruca, Arnavutluk, Makedonya ve Trakya havalisinde İslâmiyetin intişarına hizmet eden büyük bir kahraman olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bektaşilerin âmme nazarında hürmet ve itibara mazhar olmuş kimseleri kendilerine mal etmeye çalışmaları neticesidir ki, günün birinde Sarı Saltuk Bektaşi ulusu olmuştur.

SARI SALTUK'UN TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişinden 18 sene evvel Rumeline geçtiğine, ve Bektaşi tarikatının Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden sonra intişar ve taazzuv ettiğine göre, Sarı Saltuk'un Bektaşi olmasına maddeten de imkân yoktur.

"Sarı Saltuk'un vefatından yarım asır kadar sonra onun Baba Saltuk'daki, yani Babadağ'ındaki türbesini ziyaret eden meşhur Arap seyyahı İbn-i Batuta (1304 - 1377) nin sözleri bile" (7) onun hakkındaki muhtelif rivayetlere, ona ait menkabelerle aşağıda izah edileceği veçhile Hıristiyan azizlerin menakibi arasındaki irtibata işaret ve onları teyit eder mahiyettedir. İbn-i Batuta, aşağıda hülâsa olarak kaydettiğimiz yazısında "Wa Yadkuma anna Saltuka hada kana mukasıfa, lakin yudkaru anhu aşya'u yukıruha's-Sar'u." (Tuhfat' un - nazzar, II, 416.) Abdülbaki Gölpınarlı, İbn-i Batuta'nın bu kaydından Sarı Saltuk'un Batınî olduğu neticesini çıkarmakta (Yunus Emre, s. 258) ve Rafizî'lere haddinden fazla aleyhtar gösterilmesinin de hakikatta (Saltuknâme) müellifinin Sünnî olmasından ileri geldiği kanaatını taşımaktadır (Yunus Emre s. 260). Sarı Saltuk'un şahsen Batınî olduğuna ve Batınîliği açıkça izhar ettiğine dair kuvvetli bir vesikaya malik değiliz. Gerçi meşhur Heteredoks Barak Baba, onun müridi olarak tanınmaktadır. Sonraları Bektaşiler tarafından benimsenmiş ve kendi namını taşıyan bazı tekkelerde Batinîlerin bulunduğu da malûmdur. Fakat, diğer taraftan Saltuknâme, Evliya Çelebi Seyyahatnamesindeki rivayetler, Sarı Saltuk'un hakikî bir Sünnî, kâfir ülkelerinde hakikî İslâm dinini kahramanca neşreden bir mücahit olarak göstermektedir. Bundan maada, Sarı Saltuk'un güney - doğu Avrupa'daki faaliyet sahalarında gerek ondan evvel ve gerek ondan sonra Sünniliğin ve Hanefiliğin daima hâkim bir durumda bulunduğu tarihî bir hakikattır. Bundan dolayı, Sarı Saltuk'un şahsen Batınî olduğu katiyetle isbat olunamaz kanaatındayız (8).

RUMELİ'YE NE ZAMAN GEÇTİ ?

Viyana Millî kütüphanesindeki aslı esas tutularak 1854'de Helsingfors'da J. J. Lagus tarafından tabedilmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehnamecisi Seyyid Lokman'ın "Oğuznâme" sinden (1. vesika) ve tarihî tetkikattan anladığımıza göre, Bizans İmparatoru Mihail VIII. Paleologos (1261 - 1282) zamanında Konya'dan kaçarak Bizans'a gelen İzz al - Din Kaykâvus, imparatordan maiyetini yerleştirmek üzere arazi istemiş, o da kendisine bu maksatla Dobruca havalisinde bir miktar arazi vermiştir.. Sarı Saltuğun Dobruca'ya geçmesi bu zamana tesadüf etmektedir. "Evliyadan Saru Saltuk aleyhirrahme bazı Türk obaları ile Rumeline geçip Dobruca nevahisinde sakin oldu" (Oğuznâme, s. 2). Yine Oğuznâmedeki :

Sarı Saltuk uburu Rumeline, altı yüz altmış iki idi heman
Hep Oğuznâmeyi tetebbü edüp, yazdı icmal ile Seyyid Lokman

kaydından Sarı Saltuğun Rumeli'ye geçiş tarihinin 662 (1263) olduğunu öğreniyoruz (aynı eser s. 3).

(Devamı var)

(6) Kavânin-i Yeniçeriyân (varak 35).

(7) Sarı Saltuk'a ait bir fetva, Prof. M. Tayyib Okiç, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1952 - I, s. 57.

(8) Sarı Saltuk'a ait bir fetva, Prof. M. Tayyip Okiç, İlâhiyat Fakültesi Dergisi 1952 - I s. 57.

İkinci Meşrutiyet yıllarında yeni Padişah Sultan Reşat, saltanat arabası ile Eyüb'e giderken. (Karşısındaki üniformalı zat, Gazi Ahmet Muhtar Paşadır.)

"Payitaht" ın son devri içinde bir önceki nesil

İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA İSTANBUL HAYATINDAN TABLOLAR

— 3 —

YAZAN : A. CEMALEDDİN SARAÇOĞLU

Bundan 56 yıl evvel, 1910 senesinde, İstanbul'un en ünlü, en pahalı lokantalarının başında "Tokatlıyan" lokantası yer almıştı.

Beyoğlu caddesindeki bu lüks lokanta, o devrin kibar konaklarında, vezir yalılarında hazırlanan alaturka yemeklerin nefasetine, çeşitine ulaşamamış olmakla beraber, alafranga yemekler meraklısı, frenk yaşayışı düşkünü parası bol İstanbullu'ların rağbet ettikleri bir lokaldi. Şu ciheti de hemen belirteyim ki, bu kurnaz lokantacının alafranga yemek çeşitleri arasında Türk mutfağının, tereyağlı, nohutlu pilavı gibi, hamur işleri gibi, kuzu fırını gibi bazı gözde yemekleri de yer alır, listelerinin önemli çeşitlerini teşkil ederlerdi.

Ben Mığırdıç Tokatlıyan ustanın, Beyoğluna taşınmadan evvel, İstanbul'da Çarşıkapı'daki dükkânını hatırlamıyorum. Bilenlerin söylediklerine göre Mığırdıç Tokatlıyan o küçük dükkânda ün kazanmış, para yapmış, sonra Beyoğluna taşınmış...

Diğer taraftan o zamanlar İstanbul'a gelen ecnebiler, başta Perapalas oteli gelmek şartıyla, hep Beyoğlu semtinde oturduklarından, bütün yabancı elçilikler de bu semtte mekân tuttuklarından, açıkgöz Mığırdıç, Beyoğluna yerleştikten sonra mönülerinde Türk mutfağı çeşitlerinden ziyade alafranga isimler taşıyan yemeklere yer verir olmuştu ama, tıpkı bugünler de olduğu gibi, ecnebilerin kulak dolgunluğu kabilinden, istek gösterdikleri şiş kebaplarına, yalancı dolmalara, hamur işlerine ve bilhassa pilava, baklavaya sırt çevirmiş değildi.

Beyoğlundaki Tokatlıyan lokantasının bir özelliği daha vardı: Burası bugünkü deyimle hem bir "aşevi", hem kibar bir çay, kahve ve aperitif lokali idi. Bu yüzden müessesenin Beyoğlu ana caddesine bakan geniş camekânları arkasındaki koltuklara kurulup hem Beyoğlu piyasasını seyretmek, hem de o kibar lokalde kendisini gösterip caka satmak heveslisi züppelerin devam ettikleri bir yer olmuştu.

1908 temmuzunda Meşrutiyet ilân edildikten sonra ise Tokatlıyana rağbet büsbütün arttıydı. Çünkü o zamana kadar, Sultan Hamid'in istibdad yıllarında, bir hafiye tarafından Zaptiye Nazırına, hatta doğrudan doğruya Yıldız sarayında padişaha : "Ecnebilerle temas ediyor... Zararlı Avrupa gazeteleri okurken gördük!.." diye jurnal edilip, sorgusuz, sualsiz sürgün edilmekten çekinildiği için, vakti ve kesesi müsait olduğu halde, korku belâsı, ecnebilerin uğradıkları yerlere ayak atamayanlar da Tokatlıyanda boy gösterir olmuşlardı. Lâfın kısası, Sultan Hamid'in istibdad devri de, İkinci Meşrutiyetin milleti coşturan hürriyet yılları da Tokatlıyan lokantasının ününü arttırdıkça arttırmıştı. Buna lokantanın üstündeki otelin bol geliri de katılacak olursa (ki, burada yüksek kumar oynatıldığı söylenirdi) Mığırdıç Tokatlıyan ustanın ve lokantasının sosyal durumları anlaşılmış olur.

YANİ ve NİKOLİ LOKANTALARI

O devirde Tokatlıyan'da bir öğle yahut bir akşam yemeği 20, 25 kuruşa maloldüğü için, orta halli aile gençleri oraya pek nadiren uğrayabilir, yine Beyoğlu caddesi üzerinde, Tünele daha yakın Yani ve Nikoli lokantalarına devam ederdik.

Bu iki lokanta da, bilhassa Yani lokantası, o devrin ünlü ve birinci sınıf aş evlerindendi ve Tokatlıyan'dan sonra hemen gelen kibar, temiz lokalleerdi. Bunların üç parmak kalınlıkdaki, bol garnitürlü bonfileleri, hele her müşteri için küçük sahanlarda hazırladıkları, Permazana peynirli, mis gibi tereyağı kokulu ograten fırın makarnaları pek meşhurdu.

Bir kadeh duble halis sakız mastikası da dahil, bu iki lokantada dört başı mamur karın doyrulur, üzerine de nefis bir sade kahve içilir ve hesabınız sekiz, on kuruşu pek geçmezdi. Hele size hizmet eden terbiyeli, ağırbaşlı garsona, bahşiş olarak, iki üç metelik, yâni yirmi otuz para bıraktınız mı, yerlere kadar eğilerek selâmlanır, yine beklendiğiniz ısrarla tekrarlanır ve kapıya kadar uğurlanırdınız.

Şimdi madalyanın bir de ters tarafına göz atalım : Büyüklerimiz Beyoğlunda şöyle felekten bir gün çalmaya çıktıkları vakit, Tokatlıyan'da

20, 25 kuruşa, biz gençler de Yani'de 7, 8 kuruşa yemek yer, keyif çatardık ama nezih aile baba ve evlâtları için de eğlencenin devamı alanında, gidilecek yer bir iki tiyatrodan öteye geçemezdi. Evet o devirde de Beyoğlunda çalgılı gazinolar, Galata'da "Baloz" denilen hafif meşrep kadınların kantolar söyledikleri, göbek attıkları lokaller yok değildi ama biz toy gençler, bir sürü sabıkalı şerirlerin, külhan beyi denilen rezillerin uğrak yerleri olan bu "Bitirim" yerlerine pek ayak atamaz, semtlerine uğrayamazdık.

Arasıra İstanbul'a gelen bir, iki, Avrupa tiyatro kumpanyasını bir tarafa bırakacak olursanız, güneş batmasıyla koca İstanbul'da hayat hemen hemen söner olduğundan, ya Şehzadebaşındaki Kel Hasan, Mınakyan, Abdi Efendiler tiyatrolarına kadar uzanmak, ya da akşam ezanına doğru eve dönüp yemek sofrasındaki yerinizi almak gerekirdi. Her ne kadar o devrin dişe dokunur eğlence yeri olarak Tepebaşı Belediye bahçesi, bir de ondan daha sönük, fakat yeşilliği daha bol, tabiî manzarası çok daha güzel Taksim bahçesi vardı ama her gece de bu iki umumî bahçeye gidilmezdi ya... Az daha unutuyordum: bir de tekerlekli patenlerle kayılan, şimdiki Melek sinemasının civarında "Sketin Palas" vardı. Burada çalan orkestranın temposuna ayak uydurup, kadınlı (tabiî azınlıklara mensup yosmalarla ecnebi kadınlarını kasdediyorum. Çünkü o zamanlar bir Müslüman hanımı böyle umumî eğlence yerlerine ayak atamazdı) erkekli kayarak dans numaraları, maharetleri gösterilirdi. Ben kendi hesabıma buraya iki, üç defa girdikten sonra hevesimi aldımdı. Biraz dikkatsizlik, küçük bir karambol insanı sırt üstü yerlere serebilir, etraftaki masalarda oturup içkilerini yudumlayarak kayanları seyredenleri kahkahalara boğabilirdi. Hamdolsun ben ihtiyatlı davranıp düşmemiştim ama düşmek, bir sürü tatlısu frenginin, devrin gözde yosmalarının alaylarına hedef olmak ihtimali moralimi bozmuş, zaten bir zevk de almadığım bu tekerlekli eğlenceden beni ve benim gibi düşünen bir kaç arkadaşı soğutmuştu.

Görüyorsunuz ya, hayat ucuz olmasına sudan ucuz, paranın satın alma kudreti de alabildiğine engindi ama nezih bir tarzda eğlenmek, vakit geçirmek bakımından da fakirin fakiri olduğumuz bir devirdi o günler...

O GÜN ve BUGÜN

İşte bunun içindir ki, ben bugünü durup dinlenmeden yeren ve geçmişi hasretle anıp, muttasıl ahlar, vahlarla karışık :

"— Nerede o eski günler?.. Ne idi o zamanlar?.." diye göğüs geçirmeyi marifet sayanlara pek hak veremiyorum. Evet kaybolmaması, tarihe karışmayıp yaşatılması gereken bâzı hususiyetlerimiz vardı. Hatta Turizme önem vermeye başladığımız bu devirde İstanbulun, kendisine has, bu hususiyetlerinin artık birer tatlı hatıra olmaları bence büyük kayıplardır ama, her vesile ile :

"— Ah, nerede o eski patlıcanlar?.." kabilinden ipe, sapa gelmez bir takım yersiz yerinmeleri de gülünç bulduğumu saklamıyacağım. Her şehrin, her devrin bir takım iyi veya kötü âdetleri, hususiyetleri olabilir. Hüner bunların iyilerini, faydalılarını yaşatıp kötülerini atmaktır. İşte biz bunu yapamadık, Boğaziçini süsleyen o güzelim ecdat yalılarını, Anadolu yakasının o canım ahşap köşklerini, kıyılardaki salaş gazinoları yıkıp yerlerine

zevksiz, şahsiyetsiz beton bloklar yığdık. Bence asıl üzülmemiz gereken kusurumuz budur. Yoksa Bursanın o pamuk gibi çekirdeksiz bostan patlıcanı aynı nefis cennet sebzesidir, ama şayet biz ihtiyarladık da ağızlarımızın o eski tadı kalmadıysa, yahut zamane zengini :

"— Adam Bursa'nın patlıcanı da neymiş? Şuradan iki kilo ne bulurlarsa alıversinler!.." diyecek kadar zevk züğürdü davranırsa, bu işde patlıcanın günahı ne?

Her ne ise, biz yine konumuza dönelim de gelecek sohbetimizde size İkinci Meşrutiyet yıllarında, yani bundan 56 yıl evvel Beyoğlunun, yine tanınmış lokallerinden "İsponik" de şarabı ile, balık, et, sebze ve hamur işleriyle dört kap yemeğin, "Tabldot" usulile sadece 6 kuruşa nasıl yenebildiğinden, Galatadaki Ziraat Bankasının arka sokağındaki açık hava balık lokantalarından laf açayım. Balık bahsinde bu satırları yazarken o günleri hatırladım da ağzım sulandı. Gerçekten ağzının tadını bilen bir eski İstanbul'lu için balık konusu engin bir âlemdir. Hangi mevsimde hangi balık yenir?.. Bu da bir zevk bilgisidir. Yüce Tanrı ecelden aman verirse bu alanda sohbet eder, karşılıklı yutkunur, dururuz.

Ölümünün 400. Yıldönümünde

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN ve MİMAR SİNAN'A YAPTIRDIĞI ESERLER

— 2 —

Yazan :
İBRAHİM HAKKI KONYALI

Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı Süleymaniye camiinin minaresi.

Dünyanın adları bize kadar gelen mimarları bir dağ zinciri halinde sıralansalar, Osmanlı İmparatorluğunun altın çağının Koca Ağası Mimar Sinan, bu dağlar silsilesinin içinde başı bulutlarla ölçüşen bir şahikadır, bir zirvedir. Ötekiler bu muhteşem dağın önünde çömelmiş tepecikler gibi kalırlar. O'nun imparatorluk topraklarına serptiği âbideler, dünya mimarisi tesbihinde altın imameler gibidir.

Sinan, ölmez eserlerinin pırlantalarını Kanunî ve O'nun ailesi adına yapmıştır. Bunların başında, İstanbul'un Halice, Boğaza, Marmaraya, iki karaya, Avrupa ve Asyaya bakan Fatih'in Eski Sarayından ayrılmış yere kurulan Süleymaniye Külliyesi gelir. Geçen yazımızda bu külliyeyi anlatmıştım.

Sinan, Kanunî ailesi fertleri ve damadı adlarına şunları yapmıştır :

Camiler ve Mescitler : İstanbul'da Süleymaniye, Şehzade, Üsküdar iskelesinde ve Edirnekapı'da Mihrimah, Fındıklı'da Cihangir, İstanbul'da Rüstempaşa, Konya'da Mevlânâ Celâleddin Rumî, Edirne'de Haseki Sultan, İznik'te Kanunî, Şam'da Gökmeydan'da ve Rodos'ta Süleymaniye, Çorum'da Sultan Alâeddin, İstanbul'da Tüfekhane camileri ve mescitleri.

Medreseler ve Darülkurralar : İstanbul'da Süleymaniyede altı, Şehzade, Edirnekapı ve Üsküdarda Mihrimah, iki Haseki Sultan, babası adına Sultan Selim, Rüstem Paşa, Mekke'de Süleymaniye medreseleri ve Süleymaniye'de Süleymaniye darülkurrası.

İmaretler : İstanbul'da Süleymaniye, Şehzade, Mihrimah, Üsküdar'da Mihrimah, Şam'da Kasırablık'da Sultan Süleyman Han, Çorlu'da Sultan Süleyman, Kâbe'de Haseki Sultan, Rusçuk'ta Rüstem Paşa imaretleri.

Darüşşifalar (Hastahaneler) : İstanbul'da Süleymaniye külliyesi içindeki Süleymaniye, Hasekideki Haseki Sultan Darüşşifaları.

Hamamlar : Yeni Sarayda (Topkapı) üç hamam, Dökmecilerde Süleymaniye, Sultanahmette ve Yahudiler içinde (Eminönünde İş Bankasının arkasında), iki Haseki Sultan, Kefe'de iki, Üsküdar

sarayında üç, Edirnekapı'da Mihrimah hamamları.

Türbeler : Yavuz Sultan Selim, Kanunî, Haseki Hürrem Sultan, Şehzade Mehmet, Rüstem Paşa, Sultan Selim'de şehzadeler türbeleri.

Köprüler : Büyük Çekmece - Silivri köprüleri.

Kervansaraylar : İstanbul'da Süleymaniye'de Süleyman Han, Büyük Çekmece, Rüstem Paşa'nın İstanbul'da Bit Pazarında, Gebecilerde, Akbıyıkta, Galatada, Sıçanlıda, Karıştıranda, Sapancada, Karaman Ereğlisinde, Tekirdağında kervansarayları vardır.

Saraylar : İstanbul'da yanan Eski Sarayın yerine yapılan saray, Yeni Saray (Topkapı Sarayı), Galata Sarayı, At Meydanı, Yenikapı, Kandilli, Fenerbahçe, İskender Çelebi, Halkalı, Kadırga ve Üsküdar'da Rüstem Paşa Sarayları.

Mahzenler, depolar, mutbak ve kilerler : Galata'da Buğday, Haliç'te, Tersane'de Zirf, Unkapanı mahzenleri, Topkapı Sarayında anbar, mutbak ve kiler.

Suyolu Kemerleri : Kanunî'nin İstanbul'a getirttiği Kırkçeşme suyunun dört kemeri ile büyük havuz (bend).

Kanunî'nin Mimar Sinan'a yaptırdığı eserlerin en mühimlerinden bazılarını tanıtıyorum :

ŞEHZADE CAMİİ

Şiirde "Muhibbî" mahlasını taşıyan Kanunî, çok sevdiği Şehzadesi Mehmet öldüğü zaman, ona ağlayan tarihî mersiyesinde - ölüm yılını da (Ebced hesabile) içine alan - şu mısraı vardır :

Şehzadeler güzidesi Sultan Mehmedim — 950

Padişah çok sevdiği oğlunu, İstanbul'un tam ortası ve göbeği sayılan bir yere gömdürmüş ve sonra bu yer, Şehzade adını almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun fütuhat ve tekamül devrinde büyük hükümdarın gözbebeği Şehzade Mehmed'in ölümü, Türk mimarisinde çok parlak bir devrin doğmasına yol açmıştı. Yavuz devrinin devşirmesi Ağırnaslı Abdülmennan oğlu (1) Haseki Sinan Ağa, mimarlık tahsilini, stajlarını ve yurt içi incelemelerini yapmış, meyvelerini verecek olgun bir çağa erişmişti. İşte Şehzade camii ve onu bir ay ağılı gibi saran medrese, türbe, imaret, tabhane ve misafirhaneden müteşekkil külliyesi, Sinan'ın ilk muvaffak ve büyük eserlerindendir.

Sinan bu manzume ile bir mimarî ekol kurmuştur (2). Bu manzumenin tarih kitabeleri Farsçadır. Bu kitabelere göre türbe, H. 950 (M. 1543), medrese H. 954 (M. 1547) de yapılmıştır. Camiin kıble kapısı üzerindeki kitabeye göre, yapılmasına H. 951 (M. 1544) yılında başlanmış ve H. 955 (M. 1548) yılında bitirilmiştir.

Şehzade manzumesinin Topkapı Sarayı müzesinde, yeni kütüphanede 398 numarada kayıtlı 109 yapraklık bir vakfiyesi vardır. Gazi asker Pir Mehmet Efendi zade Mustafa Efendinin tasdikini taşıyan bu vakfiye de, cami kadar muhteşemdir. Klâsik bir deyimle zarf, mazrufuna çok uygundur. Birisi sedef, birisi incidir.

Camiin dış avlusunun beş kapısı vardır. İç şadırvan avlusuna üç kapıdan girilir. Kıble kapısının istalaktitli tâkı bir şaheserdir. Son cemaat yerini örten beş kubbeli revak, dört sütun üstünde yükselir. Avluyu da üç taraftan sekiz sütünun tuttuğu on bir kubbe sarar. Sütün başlıkları istalaktitlidir. Son cemaat yerinde yanlara açılan dört pencere ile, şadırvan avlusundaki yirmi pencerenin üst aralıklarına mozaiklerle süslenmiş alçı oymalar konulmuştur. Soldakilerden birisi aşırılmıştır. Bunlardaki hendesî şekiller ve çiçekler baş-

---

(1) **Dönmelerin babalarının adları Allahın güzel adlarından birisinin önüne "kul" anlamına gelen "Abd" kelimesi eklenmek suretile yapılırdı. Kadılar, naipler ve başka ilgililer, bir dönmenin meselâ bir vakfiyesini tanzim ederken, ona adını sormazlar, kendileri böyle yapılmış adlardan birisini yazıverirlerdi. Tarihçiler de öyle yaparlardı. Kafiye ve seci gözetilerek verilen böyle bir çok adlar vardır. Sinan, Tanrının güzel adı "Mennan" ile kafiyeli düşeceği için Sai, kitabında onun babasının adını Abdülmennan olarak göstermiştir. Biz onun babasına arşiv vesikalarında ve kitabelerde Abdülkerim ve Abdullah gibi de rastladık.**

(2) **Mimar Sinan'ın yaptığı ilk eser, Eyüb'deki Ayaspaşa Türbesidir. Bu kubbeli türbenin dört tarafı açıktır. Türbe, Eyüb camiinin Halice açılan avlu kapısından çıkınca sağdadır.**

Mimar Sinan'ın yaptığı Şehzade camiinin umumî görünüşü.

ka başkadır. Fatih ve Bayezid camilerinin avlu pencerelerinde de böyle süsler vardır. Avlunun ortasındaki sekiz sütunlu şadırvan, etrafına neşe ve ferahlık dağıtır.

Büyük camilerin tunç sütun bilezikleri, aynı zamanda birer tarih kitabıdır. Buralara meşhur kazıcılar tarafından mühim tarihî olaylar yazılmıştır. Bu önemli olayların birçoklarına tarih kitaplarında rastlanmaz. İşte meselâ son cemaat yerinin kıble kapısının sol tarafındaki bilezikte şu satırları okuyoruz :

"Azim ateş göründü hava yüzünde. Kadir gecesi fi yevmi yekşenbih 1022".

Bugünkü ifade ile: "1022 yılı pazartesi günü kadir gecesinde havada büyük bir ateş görülmüştür (Milâdî 1613).

İkinci sütunun bileziğinde "İstanbul'da ateş vaki oldu. Rebiülahirin 11 inde. Sene: 1022" yazılıdır. 1022 yılı rebiülahirinin 11 inde (Milâdî 1613) İstanbulda yangın olmuştur. Başka birisinde de Osman Çelebi imzalı şu yazılar okunur: "Altınoluk işlendi. Sene: 1021. Camii şerif meremmet (tamir) olundu. 10 recep sene 1025."

Bunlardan şunları öğreniyoruz : Birinci Sultan Ahmet İstanbul'da Kâbe-i Muazzama için altın oluk yaptırıyordu. H. 1021 (M. 1612) yılında bu oluğun yapılması tamam olmuştur. H. 1025 yılının 15 inde de (Milâdî 1616) Şehzade camii tamir edilmiştir.

Camiin kıble kapısı zengin istalaktitlidir. Farsça yedi satır halinde on dört mısralık tarih kitabesi okunur. Cami, eteğinde 24 pencere bulunan tek büyük ve ana kubbelidir. Bu kubbeyi dört tarafından yarımşar kubbe destekler. Bu yarım kubbeler de daha küçük ikişer yarım kubbeye dayanır. Caminin dört köşesinde Sultanahmet camii gibi birer küçük kubbe vardır. Büyük yarım kubbelerde dokuzar, küçüklerinde ikişer pencere saydım. Büyük kubbe, dört büyük fil ayağına dayanır. Mabedin renkli alçı pencereleri, devrinin sanat şaheserleridir. Soldaki hünkâr mahfeli, dört mermer ve dört zarif başlıklı ağaç sütun üzerinde yükseliyor. Mihrabı ve minberi mermerdendir.

Camiin ikişer şerefeli, sülün endamlı iki minaresi vardır. Bu minareler, kitabe denilen kabartmalarla, hendesî şekillerle süslenmiştir. Mermer şerefe kor-

kulukları şebekelidir. Cami, üç kapılıdır. Nakkaş Saî, Sinan'ın ağzından alarak hazırladığını söylediği "Tezkeret-ül-Bünyan" adlı kitabında camileri yazmaya, Şehzade Camiinden başlamıştır.

Saî, camiin kubbelerini, letafet denizinin su kabarcıklarına, renkli kemerlerini Gökkuşağına benzetiyor ve camiin yapılmasına H. 950 yılı rebiülevvelinde başlanıp, H. 955 yılı recebinin içinde namaz kılındığını ve Arap harflerile "Ma'bed-i Rasul-i Emin'in (3) camiin tamamlanmasına tarih düştüğünü yazıyor.

Cami için 151 yük akçe sarfolunmuştur. Bir yük, yüz bin akçe olduğuna göre, 15 milyon 100 bin akçe sarfedilmiş demektir. O devirlerde bir at, 4-5 akçeye satın alınabilirdi.

Sinan, camiin padişah tarafından çok beğenildiğini şu mısralarla söyletmiştir :

Bana ol şah istihsanlar etti
Nice ummadığım ihsanlar etti.

Topkapı sarayı müzesi arşivinde bulduğumuz 2895 numarada kayıtlı bir deftere göre, H. 1060 (M. 1650) yılında Mehmet oğlu Hüseyin Halife ile, Abdullah oğlu Mehmet Halife, Şehzade camiinin, medrese, imarethane, tabhane, mektep ve fırının kubbelerinin kurşun tamirlerini yapmışlardır.

ÜSKÜDAR'DA MİHRİMAH CAMİİ

Bu muhteşem cami, Üsküdar iskelesinde, Üçüncü Ahmet çeşmesinin tam karşısındadır. Kanunî'nin kızı, Sadrazam Rüstem Paşanın karısı Mihrimah Sultan, camiini Üsküdar'ın Sultan tepesinin hafif meyilli bir eteğine yaptırmıştır. Boğazı, Halic'i ve Marmarayı göz çerçevesi içine alır. Bu mamure cami, medrese, imarethane, kervansaray ve mektepten müteşekkildir. Koca Ağa Sinan, yaptığı herhangi bir âbidenin plânını tekrarlamamış, böyle yapmayı bir kusur saymıştır. Her eserini yeni bir plâna göre yapmıştır. Mihrimah camiinin plânı da eşsizdir. Cami yonca yaprağı şeklinde bir plâna göre yapılmıştır. Camiin şerefe altları istalaktitli iki sülün minaresi vardır. Bir billûr damlası gibi olan mektebi, yol aşırı kıblesinde, medresesi kuzeyinde, kervansaray ve imareti de medresenin solunda idi. İzzet Çağpar adlı bir Üsküdar kaymakamı, imareti ile kervansarayı yıktırmış, sıra medreseye gelmişken, benim Son Posta gazetesinde şiddetli neşriyatım üzerine Atatürk ilgilenmiş, kaymakam azledilmiş, pırlanta medrese de kurtulmuştur.

Camiin kapısının üstündeki Arapça kitabesini dilimize çevirerek sunuyorum :

"Sağlam temelli bu cami, doğudaki ve batıdaki hakanların hakanı, sultanların sultanı, adl ve ihsanile yer yüzünü imar eden, müminler için güven ve eman kuran sultan oğlu Sultan Süleyman ibn-i Sultan Selim Hanın kızı, hayrat ve hasenat sahibi, din ve devletin, yurdun ismeti, Tanrının kendisini fazla ihsan yapmakla seçkin kıldığı hanım sultan tarafından yaptırıldı. Bu cami 954 yılı zilhiccesinde bitti."

Kitabeye göre cami, H. 954 (M. 1547) yılında tamamlanmıştır. İslâm geleneğine göre kadınların adları, kitabelerde ve sayım defterlerinde ve başka vesikalarda yazılmadığı için, bu kitabede de Mihrimah Sultanın adı "Hanım Sultan" şeklinde geçiyor.

Mabedin bina emini, Üsküdar'da Taşçılar camiini yaptıran ve H. 955 (M. 1548) yılında, yani Mihrimah camiinin tamamlanmasından bir sene sonra ölen Mehmet Ağa idi. Camiin solu ve kıble tarafı kabristandır. Mihrabı önündeki muhteşem sandukalı açık türbe, Rüstem Paşanın kardeşi Derya Kaptanı Sinan Paşanındır. Sinan Paşanın Beşiktaşta kendi adile anılan camiini de Mimar Sinan yapmıştı. Gazi Sinan Paşa, "Daldı rahmet denize kaptan" ın arap harflerile Ebcet hesabına vurularak çıkarılan H. 961 (M. 1553) yılında ölmüştür.

Camiin son cemaat yerinin solunda sandukasının üstünde hançer kabartması bulunan ölü, Rüstem Paşanın başka bir karısından olan ve H. 984 (M. 1576) yılında ölen Osman Beydir.

(3) Saî'nin verdiği harfler, Ebced hesabına vurulunca 512 tarihi çıkar. "Mabed" kelimesinden sonra bir "Ümmet" kelimesi lâzımdır. O vakit camiin H. 950 (M. 1543) de tamamlandığı anlaşılır. "Hadika" sahibi de bunu "Mabed-i Ümmet-i Rasul-i Mübin" derken hata etmiştir.

Rüstempaşa camiinin içinden bir görünüş.

EDİRNEKAPI'DA MİHRİMAH CAMİİ

Cami, medrese, mektep, türbe, hamam, çeşme ve çarşıdan doğan bu muhteşem külliye, İstanbul'un en yüksek tepelerinden birisinin üstüne Edirnekapı'da, surun hemen yol aşırı önüne kurulmuştur. Bu cami de Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan adına yapılmıştır. Bu manzumenin hiçbir yerinde, yapıldığı tarihi, yapanı, yaptıranı, mimarını gösteren bir kitabe yoktur.

Mihrimah Sultan, H. 964 (M. 1557) de ölmüştür. Vakıflar Umum Müdürlüğünde bulunan bir vesikaya göre cami, H. 978 (M. 1590) da sultanın ölümünden on beş sene sonra yaptırılmıştır. Cami, medrese ve mektep bir zelzelede harap olmuş, son yıllarda tamir edilmiştir. Evliya Çelebi camiyi tasvir ederken derki :

"— Bu, diğer sultan camilerinin bir köşkü gibidir. Süleyman Han, kızı adına yaptırarak bütün masraflarını kendi hazinesinden vermiştir. Mihrab ve minberi gayet sanatlıdır. Hünkâr mahfeli yoktur. Dış haremi baştan başa çınar ağaçlarile kaplıdır. Dört tarafı medrese odalarıdır. Bir hamamı ve bir çarşısı vardır."

Şimdi hamamı haraptır, dükkânları da tramvay yolu açılırken yıktırılmıştır. Güney batısındaki türbe, Sinan tarafından Rüstem Paşanın damadı Sadrazam Ahmet Paşa için yapılmıştır. Mektebinin üstünü iki kubbe örter. Sinan, öğrencilerin kışın soğuktan, yazın sıcaktan müteessir olmamaları için mektebi çift kubbeli yapmıştır. İçiçe olan bu kubbeler arasında hava boşluğu kaldığı için sıcak ve soğuk içeriye tesir etmemektedir.

CİHANGİR CAMİİ

Camiler için hâkim tepeler ve yerler seçilirdi. Kanunî Sultan Süleyman da Fındıklı'nın üstünde Boğaza, Marmaraya, İstanbul'a hâkim bir yer seçmiştir. Camii H. 960 (M. 1552) yılında Haleb'de ölen oğlu Cihangir adına H. 967 (M. 1559) yılında Sinan'a yaptırmıştır. Camiin yerinde eski putperestlerin veyahut Bizanslıların bir harab mabedi vardı.

Tepeye şahin yuvası gibi kurulan camiin yanında zaviyesi, imareti ve mektebi vardı. Bu külliye altı defa yangın felâketi geçirmiştir. Ben bunlardan H. 1132 (M. 1719), H. 1178 (M. 1749), H. 1238 (M. 1822) ve H. 1291 (1874) yıllarında geçirdiği yangınları tesbit edebildim. İlk yangından sonra yenilenen cami, 1822 de yine yanmış, Sadrazam A-

li Paşa tarafından tekrar müdevver ahşap kubbeli ve iki kanatlı olarak yaptırılmış ve etrafı genişlettirilmiştir. Ali Paşa, camiin minaresini de yenilemişti. Bundan sonra cami iki defa daha yanmış ve nihayet Sultan İkinci Abdülhamid tarafından H. 1307 (M. 1899) yılında bugünkü halini almıştır. Cami çift minareli yapılıyordu, birisinin yalnız küpüne kadar olan kısım yapılmış ve öylece kalmıştır. Kapısının üstündeki kitabe bize, camiin 340 sene içinde altı defa yenilendiğini gösteriyor.

RÜSTEM PAŞA CAMİİ

Kanunî'nin damadı ve Sadrazamı Rüstem Paşa, hakikaten talihli bir Hırvat oğludur. Dünyanın en çirkin bir adamı idi. "Hadikat-ül Vüzera" sahibinin ağzile "O'nun gerçi güzellik ve cemal sermayesi pek az idi" fakat ensesini kemiren topal bir bit, bahtının bir mayıs gülü gibi kat kat açılmasına hizmet etti. O, damatlığını, sadrazamlığını, karun kadar zenginliğini hep o gömleğinde bulunan bir kehleye (bite) borçlu idi. Şair, onun müstesna talihini bir atalar sözü kadar yayılan şu iki mısraa söyletmiştir :

Olucak kişinin bahtı kavi talii yar
Kehlesi dahi mahallinde onun işe yarar.

Rüstem Paşa öldükten sonra talihi yaverliğini kaybetmemiş, Sinan gibi dahi bir san'atkâr, mezarının üstüne zarif, pırlanta gibi bir türbe ve adına da bir cami yaptırmıştır.

Bu camiin yerinde eskiden "Kilise Mescidi" denilen Halil Ağa tarafından yaptırılmış bir mescit vardı. Bu yıkılarak yerine fevkani cami yapılmıştır. Şimdiye kadar yerli yabancı hiç bir tarihçi - bu camiin inşa tarihini tesbit edememiştir. Bizim Ankara'da Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivinde 635 mükerrer numaralı defterde bulduğumuz, üstünde "Tahtakale kurbünde vaki cami-i şerifin icazetnamesi hükmü" yazılı bulunan H. 969 (M. 1561) tarihli bir fermandan öğrendiğimize göre, Sadrazam Rüstem Paşa, medrese, mescit, kervansaray gibi birçok irfan ve içtimaî yardım müesseseleri kurduktan sonra, bir de cami yaptırmak tasavvurunda iken ölmüştür. Ölmeden evvel tayin ettiği mütevelli Mehmed'e bunun yaptırılmasını vasiyet etmiştir.

Camiin bulunduğu yerde hiç mülk yoktur. Hepsi Ayasofya'nın vakfı idi. Kanunî'nin fermanlarile bunlar mukataaya bağlanarak camiin inşasına başlanmıştır. Daha evvel de cami yerinin satın alınmasında Sinan Ağa bilirkişi olarak çalışmıştı. Bir ticaret merkezi olan Yemiş'in cemaati pek çoktu. Sinan Ağa, düz bir yerde kurduğu âbidenin tufeylî binalar arasında kaybolması ve bu ticaret merkezinin hayhuyundan mabedin harimini uzaklaştırmak için bu camii yüksek olarak yapmıştır. Altında on altı mağaza vardır.

Mabedin avlusuna, köşelerindeki kemerli ve dehlizli yollardan çıkılır. Son cemaat yerinin duvarlarındaki çinilerin renk ihtişamı insanı büyülemeye başlar. Altı sütunun yükselttiği beş kubbe, son cemaat yerini örter. Buradaki mermer sütunlardan bazılarının çatlak olması, bize camiin bir yangın geçirmiş olduğunu anlatmaktadır. Son cemaat yerinin kıble tarafı tamamen çinilerle kaplanmıştır. Kapının solundaki çini pano, İstanbul âbidelerinde eşine rastlanmıyan bir sanat ve renk tablosudur. Sağındaki çiniler, hırsızlar tarafından çalınmış, yerlerine gelişi güzel çiniler konulmuştur.

Camiin altındaki mağazalardan avlusuna dokuz pencere açılır. Bu mağazaların hepsi hususî ellere geçmiştir. Bir mağaza sahibi içeriden minaresinin kaidesini iki metre kadar oyarak genişlettiği için sülün minaresi çatlamıştır. Vakıflar idaresi minareyi yıktırmış ve mağazayı sahibinden satın almıştır. Yakında minaresi yeniden yapılacakmış.

Bu pırlanta âbide, dinamit deposunun üstünde oturuyor gibidir. Altındaki mağazalardan birisinde kâğıt gibi çabuk parlayacak maddeler vardır. Bir yangın, mabedi havaya uçurabilir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün dikkatini çekeriz.

NOT : Geçen sayımızın 2615 nci sahifesindeki klişe, Hürrem Sultanın türbesi idi. Yanlışlıkla Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi olarak çıkmıştır. Düzeltir özür dileriz.

PADİŞAHIM!.. ÇOK YAŞA!..

Bir kültür müessesesinde, devrin siyasî iktidarına övgünün işi ne? Prens Sabahattin, öz dayısı Sultan Hamid'in saltanatı devrinde birçok mektep açtığını söyliyen Salih Münir Paşaya şu cevabı vermişti : "— Evet!... Fakat bu mekteplerde ilmin haysiyeti ve istiklâli var mıydı? Evvelâ âlim, sonra onun ilmi ile âmil olan, hakikatten gayrısına YAŞASIN derse bu ilim, kuvvetin zebûnu, dolayısiyle de hakiki ilmin zilleti olur."

Mayası böyle olan ilim ve âlim için PADİŞAH, sadece hanedân'ın tahtta olan şahsı değildir: Vatana hâkim görünür görünmez kuvvetlerdir. Bu kuvvetler, ilim adamına tâviz olarak refah yolu gösterir, o da, gerçek ilmin temeli feragati ikbale fedâ ederse, ülke nefsini ilme vakfetmişlerin yurtlarına getirecekleri nâsibeden mahrum kalır.

Bizim bugünkü hâlimiz gibi!..

Gerçek İlmin Devir Nimetleriyle Çarpışmasına Dair İbretli Hadiseler

— 2 —

YAZAN : CEMAL KUTAY

Üçüncü Selim, Nizam-ı Cedid adını verdiği kurtuluş yolu arama çabasının nasıl bir dayanağı olabileceğini, fikrine ve görüşüne değer verilen kişilere sormuş, düşüncelerini hiç bir sakıncaya bağlı kalmadan açık ve gönülden anlatmalarını istemişti. Böyle bir teminata lüzum da vardı: Çünkü, daha sonra, Mustafa Fazıl Paşanın Yeni Osmanlılar hareketi dolayısiyle Sultan Azize söylediği gibi "— Sarayların kapısından en güç giren doğru söz" dü. Üçüncü Selim, kendisinden önceki tâcidarlara, hoşa gitmiyen doğru sözü söyliyebilmişlerin acı ve kanlı âkibetleri hafızalarda iken, böylesine bir denemeye girebilmenin çetinliğini elbet de biliyor ve teminat veriyordu :

"— Devletimiz yıkılıyor. Çâreler benim de serhadlerde bir Yeniçeri gibi savaşmamı veya baruthanede bir işçi gibi hizmet etmemi icap ettiri-

yorsa, Allah şâhid olsun ki, bir ân tereddüd etmem. Yeter ki, aklına ve bilgisine güvendiğimiz Sizler, kurtuluşun gerçek yolunu gösterin ve samimî olun."

Üçüncü Selim'in çoğu beyaz üzerine, yâni padişahın bizzat yazdığı Hatt-ı Hümâyunları, ülkesini kurtarma hâlis niyetinde olan bir tâcidarın gönülden feryatları ve hatta yalvarışlarıdır. Bu çağrıya, kalblerinde kendilerinden önce doğruyu söyliyenlerin kanlı akıbetlerinin korkusu ve acı hatırası ile çoğu kişiler, ya susmuşlar, ya da, yaşanılan devrin nizamını temelinden değiştirmiyecek idare-i maslahat cevapları vermişlerdir. Birkaç istisnâsı ile... Ki, bu istisnâlar arasında Anadolu Kadıaskeri Tatarcık Abdullah Efendi önde gelir. O, kısaca, ilim müesseselerinin devri temsil etmesini ve bu müesseselerin "politika ve iktidar nimetlerine kafasını ve kalbini kapamış, nefisini sadece ilme vakfetmiş gerçek bilim kadrosuna sahip olması..." nı istiyor, bunun dışındaki ıslâhatın ve kurtuluş çabalarının, iktidarlar ilimden fetvâ istedikleri zaman, bir çeşid bab-ı meşihât haline gelecek ilim müesseselerinin doğruyu asla müdafaa edemiyeceklerini ve hataların ilimden tasdik gördüğü zaman da bütün ümitlerin yıkılacağını, nefsini müsbet ilmin icadlarına vermiş hakikî bilginden mahrum ülkelerin ise, daima tâbi ve arkada kalacağını söylüyordu (1).

Üçüncü Selim, kendisine verilen ve sayısı 27'yi bulan ıslâhat lâyihaları içinde, Tatarcık Abdullah Efendininkini, bu cesur ve kökden görüş değeri ile ele aldı. Osmanlı Padişahlarının İkinci Selimden sonrasının acı akıbeti ile, o da kafes ardından saltanat makamına çıkmıştı. Kendi ülkesindeki gerçek hâkim kuvvetlerin iç dokusunu bilmiyordu. Nitekim, önce tahtını, sonra başını, bilmemezlik uğruna verdi. Heyecanla bağlandığı Tatarcık Abdullah Efendinin tavsiyesi, gırtlağına kadar iktidar nimetine bulanmış, İLMİYYE kadrosuna, dünya nimetlerinden elini çekme yolunu gösteriyordu. Ne mümkündü bu netice? Arpalıklar, refahı temsil eden mütevellîlikler, imtiyazlar, ülkenin varlığına hükmedebilme rahatı önünde, hakikî ilmin şartı feragat ve gerçek âlimin hayat tevazuu, zayıf ve çâresiz kaldı : Naimâ'nın vatanı yıktığını acı acı söylediği müdahâne-i âliman (dalkavuk bilginliği) üstün geldi: Bir sebebini buldular, Tatarcık Abdullah Efendi "— ... Vâfir meşgale zihnine zaaf târi eylediğünden bir eyyam kûşegüzîn olmağ kaydiyle mahruse-i Bursada ikameti..." tensib edildi!

Yâni, söyledikleri akıllı bir adamın harcı olmadığından, dinlenmesi kaydıyla, Abdullah Efendi Bursa'ya sürülüyordu!

İKİNCİ MEŞRUTİYETE KADAR

Kabakçı Mustafa, Nizam-ı Cedid'i yıkmak için, devrin nimetleri içinde çürümüş İLMİYYE'den fetvâ aldı: Şeyhülislâm Topal Ataullâh Efendinin fetvasında, bir ıslâhat hareketinin ölüm fermanı değil, nimetlerini hakikate fedâ etmiyen düşmüş bir ilim kadrosunun iskeleti vardı.

Sultan Hamid devrinde bir Üryanîzade misâlinden gayrı, ilmin, yaşanılan devre eğilmesi şerefi, hazin bir boşluktur: Çadır köşkü faciası, hâkim politika önünde iki büklüm ilmin haysiyetsizlik vesikası idi. Münif Paşa

(1) **Lütfen, 32 inci sayıda sahife 2631 - 2635 "Gerçek İlmin Devir Nimetleriyle Çarpışmasına Dair İbretli Hadiseler" yazımıza bakınız.**

MUKAYESE **Yukarıdaki klişe, bizimkilerin "PADİŞAHIM, ÇOK YAŞA..." sadakatinin altına sığınarak bir araya geldikleri devirde ve aynı yılda, İstanbula gelen Batılı - sadece Batılı diyoruz milliyet değil, mühim olan zihniyettir... - üniversitelileri profesörleriyle beraber gösteriyor. İLMİN, İLİM İÇİN yapıldığı ülkelerde, âlim'in itibarını, değişen iktidarın önündeki kıymeti değil, milletine ve dolayısiyle insanlığa armağan ettiği icadlar, buluşlar, ortaya koyduğu yeni hakikatler temsil eder.**

bile, MEKTEP diye feryât ederken yazma - okuma'yı kasdediyordu: Kendini sadece İLİM'e veren, seçtiği bilim dalında dünyanın ardından gideceği YOL'ların ve BULUŞ'ların sahibi olabilecek, bu uğurda fânî saadet ve refahı tereddütsüz itebilecek Osmanlı İlim Adamı, Münif Paşa için de tatlı rüya idi. Maarif'in başında olan şahsiyet için hasretle anılması bile düşünülmiyen merhale, ülke için nasıl gaye olabilirdi?

1908, bu fakir ve yoksun şartlar içinde, derlenip toparlanmanın ümidi olunca, iki elin parmakları arasına sığacak kadar az kişi, Meşrutiyet denilen rejim değişikliğinden umulan neticeleri, müstakil ilim ve bu ilmi politikaya zebûn etmemiş âlim'den beklemenin realizmi içinde bir şeyler yapmak istediler: Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı Mustafa Hayrı Efendi, Islâh-ı Medâris (Medreselerin devrin ilim ocağı olması) teşebbüsüne girişti, Maarif Nazırı Emrullah Efendi Darülfünûn (Üniversite) tedris kadrosunun mensup oldukları ilim şubesinde maddî huzur ve manevî tamamiyet içinde çalışabilmelerini temin edecek tedbirlerin kanunlaşmasına çalıştı.

Bu lâyihanın İkinci Meşrutiyet Meclisindeki müzakeresi sırasında, kürsü ve şöhret sahibi kişilerin, daha sonra Maarif Nazırı olan Baban Zade İsmail Hakkı Beyin, Millî Mücadelede aynı makamın sahibi Dr. Rıza Nur'un, Filozof Dr. Rıza Tevfiğin, Lutfi Fikri'nin, Medrese'nin son mümessilleri Eyup Sabri ve Zeynelâbidin Hocaların, neler düşünmüş olduklarını, aradan altmış yıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen hatırlamak cidden ibret vericidir. Netice olarak şöyle söylemişlerdi :

"— İlim müesseselerine istiklâl vermek, münhasıran malî mevzuat meselesi değildir: Her şeyden evvel hakikî ilim adamında, ilim yolunda feragat ve fazilet mikyasının kifayeti ve hatta teşekkülü meselesidir. Çünkü bu şuur teşekkül etmemiş ise, bir ölçü tesis edebilmek gayr-ı mümkündür.

Şu sebeple ki, ilim, menfaat terazisine girer ve bu ilmin temel kaidesi olursa, karşı kefeye konulacak menfaat daima havada kalır ve ilim, bir ticaret metâı hüviyetini iktisab eder."

CUMHURİYET DEVRİNDE

Cumhuriyet devrinde de aynı dava, zaman zaman ele alınmış ve hatta Osmanlı Darülfünün'unun Cumhuriyet Üniversitesi haline getirilmesi arzu ve hareketi de, aynı hasretin ilhamı sayılmıştır. Bu gaye ile davet edilen Prof. Malche'a mevzu olan meseleler arasında, ilim adamının nefsini ilmine vakfetmesi şartları da vardı. Bu gerçeği, rahmetli Maarif Vekili Dr. Reşid Galib'in Hukuk Fakültesinde kürsü sahibi şahsiyetlerin Avukatlık yapıp yapamıyacakları mevzuunda, millî mücadele devri Adliye Vekillerinden merhum Refik Şevket İnce'nin sual takririne verdiği cevabın içinde bulmak mümkündür.

İlmi, politikanın dışında tutmak arzusu, profesörlükle mebusluğun bağdaşıp bağdaşmıyacağı gibi, Meclisin kadrosunun ihtisas kudretini alâkadar eden temel meselelerden birisi ile doğrudan doğruya ilgili olduğu ânda bile, Atatürk, İLMİN İSTİKLÂLİni müdafaa etmiştir: Halbuki, Tarih Kurumu, Dil Kurumu gibi faaliyeti ile doğrudan doğruya alâkalandığı ilim müesseselerinin kadrolarında vazifeli bilim şahsiyetlerini, mebus yaparak, bir çeşid maddî manevî tâvizi benimsediği zamanlarda bile, nefsini sadece mensup olduğu ilim dalına vakfetmek istiyenlere her türlü imkânın verilmesinde tereddüd göstermemiştir. Fakat ne yazık ki, bizim ilim kadromuz, muhtariyet derken, sağlanan binbir imkân içinde kendilerinden gelebilecek feragat ve fedakârlığın kapısını sımsıkı kapamıştır. Bu muhtariyet bir çeşid dokunulmamazlık sayılmış, fakat kürsü sahibliği'nin, umumî hayat üzerindeki kıymeti, maddî refahın ve gelirin hücceti olmuş, ülemay-ı rüsûm'un arpalığı karşılığı sayılmıştır.

İKİ HAZİN NETİCE

Ve, bu yol, iki hazin neticenin düğümüyle önümüzdedir: Birincisi, ilim kadrosunun hâkim kuvvetler önünde çoğu zaman, yapılana tasvip belgesi veren bir çeşid Bab-ı Fetvâ oluşudur. Olup bittikten veya onu terkib eden hâkim kuvvet sahneden çekildikten sonra üzerinde münakaşalar yapılan binbir temel olaya bakınız: Hepsinin müdafaasında bir ilim müessesenin hücceti eklidir!..

İkinci hazin gerçek şudur: Devrimizde, bizim ilim müesseselerimiz ve âlimlerimiz, dünyanın hayranlığını ve tasdikini kazanmış hangi buluş'un, hangi icad'ın, insanlığı saadete ve dertsizliğe bir adım daha yaklaştırabilmiş hangi keşfin ve sistemin sahibidirler? Bilhassa müsbet ilimlerde, tıb' da, fen'de, matematik'de, tarım'da, teknolojinin hangi dalında, hatta onları şöylece bırakınız, nazarî ilimlerin hangisinde, edebiyatta, tarihte, hukukda, güzel sanatların bir branşında, hangi Ord. Prof. Doçent vesairemiz, sayıları tam mevcutlu bir tümeni aşacak kadar dolgunken Türk ilmine şeref ve seviye getirmiş icad'ın sahibidirler ?

Manzara budur...

Ünlü Tarihçi Atâ Melik Cüveynî Tarih-i Cihânküşâ'sında, görünürde ne kadar kudretli olursa olsun, her iktidarın ilmin fetvâsı'na olan ihtiyacını ve bu sebeble âlimi kendi safında veya kendi hevâ ve hevesinde görmenin çâreleri içinde olduğunu anlatırken, ilmi politikaya zebûn etmiyecek asıl tedbirin, âlimin hayata istikamet verme kudretini temsil etmeye sahip olabilmesiyle mümkün olduğunu da izah eder. Üzerinden devirler geçmiş olmasına rağmen değerini zerrece kaybetmemiş bu ebedî hakikatın günümüzdeki kıymeti, ilim adamlarımızın nefislerini dünya zevklerinden ve maddî çıkarlardan mümkün olduğu kadar uzak tutabilmiş olmak feragatindedir. Zaman zaman, idare edenlerde, ilim müesseselerinde, parlâmentolarda görülen derlenip toparlanmalar, saman alevi misali hayatsız olmuş, ve :

Minnet Hûdaya devlet-i dünyâ fenâ bulur,
Bâki kalır sahife-i âlemde âdımız

hasret ve inancı da, kapanan devirlerin hatırası olmuştur.

Düşen iktidarlardan hesap sorma çabası

İKİNCİ MEŞRUTİYETTE DİVAN-I ÂLİ HAREKETLERİ

— 5 —

Yazan :
NECMEDDİN SAHİR SILAN

Birinci Dünya Harbine iştirakimiz sırasında ve sonra sadaret makamında bulunduğu zamanların hesabını vermek için Divan-ı Âliye sevkini bizzat istiyen eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Âyandan Prens Mehmet Sait Halim Paşa. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Beşinci Şubenin çalışacağı yer meselesi kadar, halli gereken önemli bir konu vardı: Şubenin zabıt ve yazı işleri nasıl düzenlenecekti? Bunun için Beşinci Şubenin Reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, şubedeki kâtip arkadaşı Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey ile mutabık kalarak Meclis-i Mebusan Reisinden önce doğrudan doğruya Mebusan Meclisi Baş Kâtibi Mustafa Asım (Çalıkoğlu) ile yalnızca görüşmeyi daha uygun buldu ve hemen kendisile görüştü.

Böylece, tahkikat işinin ehemmiyet ve mahremiyeti yanında eski Sadrazam ve Nazırların ifadelerini tek başına zapt ve tesbit ve şubenin gerekli yazı işlerini tedvir için kabiliyetli, liyakâtli, çalışkan bir kâtibin şube emrine verilmesini ve Beşinci Şubece başlanılacak tahkikatın sonuna kadar münhasıran şubede çalıştırılması lüzum ve zaruretine işaret etti ve bu vasıflarda bir memurun tensip ve temini halinde adını Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Beye duyurmak suretile gerekli müsaadeyi alacağını söyledi.

Bu konu gerçekten çok önemli idi. Meclis-i Mebusan Başkâtibi, Mebusan Meclisi Heyeti Umumiyelerindeki görüşmelerin, bugün olduğu gibi, stenografi sistemi ile değil, özel bir sistemle zaptedilmekte olduğuna işaretle bunların arasından bir kâtibin tefrik ve tahsisinde her bakımdan zorluklar olabileceğini ve fakat Beşinci Şubeye tevcih edilen tahkikat vazifesinin ağırlığı karşısında belirtilen vasıflara sahip, şahsına ve işine güvenilen genç bir k â t i b i n müstakillen tavzifi için düşüneceğini ve bu yöndeki intihabı neticesinde keyfiyeti Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Beye arz ile müsaadesini alacağını ve şube reisi sıfatı ile Riyaset Makamına ayrıca müracaata hacet kalmıyacağını Beşinci Şube Reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendiye bildirdi.

Eski ve tarihî Fındıklı Sarayının Sarayburnu ile Üsküdar'ı, Kızkulesi, Harem ve Salacak ile Haydarpaşa ve Kadıköyü kucaklayan, Marmara denizine uzanan geniş pencereli odalarından Kabataş cihetindeki müştemilât binasına tepeden bakan büyük oda ile yanın-

daki küçük oda Meclis-i Mebusan Reisine, buna bitişik diğer geniş oda Mebusan Meclisi İdare Âmirlerinin teşkil ettiği "İdare Heyeti" ne ve onun yanındaki küçük oda da Meclis-i Mebusan başkâtibine tahsis edilmişti.

TAHKİK HEYETİ KÂTİPLİĞİNE NASIL GETİRİLDİM ?

Meclis-i Mebusan Başkâtibi, Beşinci Şube Reisinin şahsen vâki müracaatı üzerine bir hayli düşündükten sonra kararını verdi ve Meclis-i Mebusan Reisi ile görüşmek suretile, günün ilerlemiş saatlerinde, kararını uygulamaya geçti. Çünkü, Beşinci Şube 6 kasım 1334 (1918) çarşamba günü ilk defa toplanacak ve tahkikat işlerine başlayacaktı. Beşinci Şube Reisi, kendisile vâki görüşmede, bu ilk toplantıyı da duyurmuştu. Bu arada vakit hayli ilerlemiş ve gün dolmuştu. Mebusan Meclisindeki vazifeli memurlar günlük çalışmalarını bitirdikleri için birer ikişer Fındıklı Sarayından ayrılmıya başlamıştı.

Bu sırada, Meclis-i Mebusan Zabıt Kâtiplerine mahsus odadan, mümeyyizimiz rahmetli Nuri ve zabıt kâtibi arkadaşımız rahmetli Nail Beyle birlikte ayrılmak üzere iken, Meclis-i Mebusan Başkâtibinin beni istediği haber verildi. Bu vaziyet karşısında adı geçen arkadaşlarımla birlikte sokağa çıkmak kâbil olamadı.

Fındıklı Sarayının denize bakan kısmında, ikinci kattaki "İdare Heyetine" mahsus geniş odanın altında bulunan ve Zabıt Kalemi Müdürlüğüne, bizlere ayrılmış olan geniş odadan koridora çıkarak ve birinci kat ile ikinci katı bağlayan halılarla döşeli ve bol ışıklı geniş merdiveni aşarak, hürmet duyguları içinde, Meclis-i Mebusan Başkâtibinin odasına girildi. Yaradılışı itibarile ciddî ve vakur hüviyeti içinde sert görünüşlü olan Muhterem Başkâtibimiz Mustafa Asım (Çalıkoğlu) yüzüme dikkatle baktıktan ve beni baştan aşağı süzdükten sonra bana şu sözleri söyledi :

"— Necmeddin Sahir Bey, Meclis-i Mebusan'ın güzide memurlarla dolu kadrosu içinde yıllardan beri birlikte çalışmaktayız. Diğer arkadaşlara olduğu kadar size de geniş itimadım var. Bu itimad ile ve diğer arkadaşlar arasında bir tercihte bulunmak suretile Size çok mühim ve çok mahrem bir vazifeyi vermek kararındayım. Tek başınıza göreceğiniz bu vazife sırasında göreceklerinizi ve öğreneceklerinizi, zamanı gelinceye kadar, hiç kimseye ifşa etmiyeceğinize dair okuyacağım yemini tekrar eder misiniz ve böylece Allah'ınız, namusunuz ve vicdanınız üzerine doğruluktan ayrılmıyacağınıza söz verir misiniz?"

MUSTAFA ASIM BEYİN YENİ VAZİFEME AİT SÖYLEDİKLERİ

Hiç beklenilmiyen bir anda işitilen bu sözler bir yandan gurur verici idi, diğer yandan da düşündürücü ve ürkütücü... Fakat muhterem başkâtibimizin canlı ve güvenli bakışları yanında gür sesle okuduğu yemini tekrarlamak bana ayrı bir ferahlık vesilesi oldu. Böylece, ikili bir tahlif merasiminden sonra Başkâtibimiz sözlerine şöyle devam etti:

"— Sizi tahlif etmiş bulunuyorum. Demin de işaret ettiğim gibi tek başınıza göreceğiniz bu vazife, eski Sad-

Meclis-i Âyan'da Harp Kabineleri ile ilgili olarak verilen takrirler üzerine kurulan "Encümen-i Mahsus" âzası Âyandan Nuri Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Divan-ı Âli tahkikatına memur Beşinci Şubenin zabıt ve yazı işleri ile görevlendirilen Meclis-i Mebusan Zabıt Kâtibi Necmi Eddin Sahir (Sılan) Bey o zamanki kıyafeti ile.

razam Mehmet Said Halim ve Mehmed Talât Paşaların idare ettikleri harp kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevki hakkında Divaniye Mebusu Fuat Bey tarafından verilen takrir üzerine Tahkikat Heyeti Hüviyetile yarın çalışmalarına başlayacak olan Beşinci Şubenin Kâtipliğidir. Bu itibarla, Beşinci Şubenin Reis ve Kâtibi ile derhal temas edecek ve verecekleri vazifeyi mahremane bir şekilde göreceksiniz. Eski Sadrazam ve Nazırların ifadelerini zapt ve tesbit edeceksiniz ve Şubeye müteveccih bütün yazıları yazacak, muhabere işlerini yürüteceksiniz.

Mebusan Meclisindeki arkadaşlarınızdan Sizin bu vaziyetinizi çekemeyenler olabilir. Sizin genç ve imanlı hüviyetinizle "İttihad ve Terakki Cemiyeti" ne taraftar olduğunuzu söylecek memurlar ve mebuslar da olabilir. Bütün bunların hiç birisine iltifat etmeyerek çalışmalarınıza devam edeceksiniz. Tabiî, Meclis-i Mebusan Başkâtibi emrinde bulunmanız itibarile de benimle olan temaslarınızı eskisi gibi, fakat daha sıkça idame eyleyecek ve bütün zorluklarınızı bana duyuracaksınız. Tahkikat işleri ile ilgili bütün evrakı benim odamdaki geniş dolapta muhafaza edeceksiniz. Bu dolabın ikinci anahtarını Size veriyorum. Bu çalışmalarınızda beni hiç bir suretle mahçup etmiyeceğinize eminim. Meclis-i Mebusan Reisimiz Halil (Menteşe) Bey de intihap ve tavzifinizi tasdik ve emniyet ve itimadını aynı şekilde ifade etmişlerdir. Hayırlı olmasını temenni ederim."

Gösterilen bu geniş itimat ile söylenilen sözler karşısında muhterem Başkâtibimize teşekkürlerimi bildirmekle yetindim ve hemen yanından ayrıldım. Biraz sonra, denize nazır olan odamızda idim. Kısa bir müddet, denizin akşam karanlığında kabaran dalgacıklarını gözlerimle okşadıktan sonra Meclis-i Mebusan binasından uzaklaştım. Ana caddede Tranvaylar ve insanlar gelip geçiyordu. Muhterem Başkâtibimizle geçen konuşmalarımızın tesiri altında, birçok düşünceler içinde, Fındıklıdan Karaköye ve Karaköy Köprüsünü aşarak Eminönüye ve nihayet hayatımızın ilk yıllarını geçirdiğimiz Cağaloğlunda Nurosmaniye Caddesinde şimdi bir kısmına Sofra Lokantasının yerleşmiş olduğu 10 - 12 numaralı üç katlı mütevazi binaya ulaştım. Uzun yol yürüyüşüme rağmen düşünceli tavırlarım rahmetli hayat arkadaşım Cemile Necmeddin Sahir Sılan'ın da dikkatini çekmişti. O'na Mebusan Meclisindeki esas vazifeme ilâveten, uhdeme verilen yeni vazifeyi açıkladım ve geceleri belki de geç vakitlere kadar Beşinci Şubede çalışmak zaruretinde kalacağımı da ilâve ettim. O herzaman olduğu gibi, şefkatli bakışları ve sözleri ile beni destekledi :

"— İnşallah, bu yeni vazifeyi de yüz akı ile başarırsın, âmirlerinin takdirlerini kazanırsın!"

Mütevazi soframızda akşam yemeğimiz tamamlanmıştı. Fakat, yeni kurulan bir aile yuvasının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere resmî çalışma saatleri dışındaki faaliyetlere devam etmek g e r e k i y o r d u : Geceleri, gazeteci hüviyetile, gazetedeki çalışmalara katılmak! Ne kadar zevkli idi o çalışmalar, ne kadar yetiştirici ve olgunlaştırıcı idi o çabalar! Şimdi, arkamızda bıraktığımız uzun yıllarda basımevlerinde ve yeşil masa etrafında geçen zahmetli, fakat ülkücü çalışmalarımızın o temiz hatıraları başlıca özleyişlerimiz! Bugün, Basın dünyamızda ve memleketimizin her yönünde görülen verimli gelişmeleri kendi köşemizden zevkle temaşa etmekle yetiniyoruz, ne mutlu Bizlere.

"ENCÜMEN-İ MAHSUS" ÂZALARININ SEÇİMİ

Böylece, Meclis-i Mebusan'da Divan-ı Âli Tahkik Heyeti işleri ile görevlendirilen Beşinci Şubenin çalışacağı odalar ile yazı ve zabıt işlerini düzenliyecek olan vazifelinin sağlandığı 5 kasım 1334

(1918) salı günü Meclis-i Âyanda da, bu konu ile ilgili olarak, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut ve eski Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşalar tarafından verilen takrirler ve bu yönde geçen görüşmeler üzerine teşkili kararlaştırılan "Encümen-i Mahsus" âzasının şubelerce intihabına geçilmiş bulunuyordu.

Mebusan Meclisi'nde olsun, Âyan Meclisi'nde olsun bütün işler o yıllarda yürürlükte olan mevzuata göre görülüyor ve sonuçlandırılıyordu :

O zamanlarda uygulanan "Kanun-u Esasi" hükümleri ile Mebus intihabatına ve İdare Teşkilâtına ait mevzuat dairesinde Meclis-i Mebusan'ın üçüncü intihab devresine rastlıyan 1330 (1914) yılında iki yüz elli altı mebus seçilmiş ve 1330 - 1334 (1914 - 1918) yıllarını kapsıyan ve beş yıl süren bu faaliyet devresi içinde ebediyet âlemine göçenlerin yerlerine bazı vilâyetlerde yeni mebuslar intihab edilmekle beraber, Birinci Dünya Savaşının yarattığı zorluklar ve imkânsızlıklar yüzünden, bazı vilâyetlerde intihabat olamamıştı.

İkinci Meşrutiyetin 1324 (1908) yılında ilânından sonra yeniden teşekkül eden Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci intihab devrelerinde olduğu gibi, üçüncü intihab devresinde dahi seçilen mebuslar, Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi mucibince, her içtima yılı başında, teşkili gereken beş şubeye kur'a ile tefrik edilmişler ve yine bu toplantı yıllarında, ayrı ayrı intihab edilmek suretile, teşekkül eden yirmi bir encümende âza olarak vazife görmüşlerdi.

Bu mebusların, Birinci Dünya Savaşına rastlıyan 1330 - 1334 (1914 - 1918) yılları içinde Hicaz, Yemen, Irak, Suriye ve Doğu bölgelerindeki bazı vilâyetlerimizin düşmanlar tarafından işgal edilmiş olması gibi acıklı ve önemli vaziyetler yüzünden olduğu kadar bazı vilâyetlerimizde muvasala zorlukları ve diğer bazı sebep ve zaruretlerle Meclis-i Mebusan'ın beşinci ve sonuncu toplantı yılına katılamıyanlar vardı ve bunlardan bazıları da kırk beş mebusun tefrik edilmiş olduğu Beşinci Şube âzasından bulunmakta idi.

Âyan Meclisinde Harp Kabineleri hakkında tahkikat açılması ile ilgili takrirler üzerine teşekkül eden "Encümen-i Mahsus" azası Âyandan Abdülhalim Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

O GÜNKÜ ÂYAN AZALARI VE BUGÜNKÜ SENATÖRLER

Yine o zamanlarda uygulanan "Kanun-u Esasi" ye göre, Meclis-i Mebusan intihabatında Milletin vekâletini üzerlerine alan bu iki yüz elli altı mebusa mukabil Meclis-i Âyan'da, o günlerdeki deyişle "Ba İrade-i Seniyye" kırk sekiz âyan âzası "nasb ve tayin" edilmiş bulunuyordu. Bu "âyan", bugün yürürlükte olan Anayasaya göre "Cumhuriyet Senatosu" na giren "Tabiî Senatör" lerle "Kontenjan Senatör" lerini ve hatta bugün iptizale uğratılmış olan "Demokrasi" mefhumunun asalet ve faziletine, salabet ve saffetine gölge düşürecek surette tertiplenen oylama sistemi ile, hatta yaş düzeltmeleri ve sair şekiller ile seçilen bazı "senatör" ler ile mukayese edilemiyecek vasıf ve vaziyette gerçek "âyan" idi.

O zamanki deyimle "Heyet-i Âyan" genel olarak, saçlarını ve başlarını millet ve memleket uğrunda ağartmış, harp cephelerinde fiilen dövüşmüş, devlet hizmetlerinde ve hükümet teşkilâtında,

muhtelif mevkilerde ve kademelerde yetişmiş ve olgunlaşmış, eski deyişle "umurdide" hüviyetleri ile tanınmış, ikisi "Damad-ı Şehriyari" olmak üzere çoğu vali ve sefir, edib ve şair, seyyit ve şerif, kumandan ve müşir, müfettişi-i umumi ve Temyiz Mahkemesi Reisi, Divan-ı Muhasebat ve Şûray-ı Devlet Reis ve âzası, Müftiül enam ve Şeyhülislâm, Nazır ve Sadrazam sıfatlarile ve sair unvanlarla devletin ileri kademe ve saflarında yıllarca hizmet etmiş, muhitine hürmet, emniyet ve muhabbet telkin eden ve etrafındakilerden de hürmet ve itibar gören seçkin "âyan" idi.

Bu "âyan" azası arasında sonraları, millî hüviyet ve mevcudiyetimize aykırı görüş ve düşünüşlerde bulunan, millet ve memleketin istiklâl ve istikbal mücadelesine cephe alan biri "Damad-ı Şehriyari", diğeri "Seyyid" hüviyetlerile "hiyanet-i vataniyye" de bulunanlar da oldu ve bunlar yine eski deyişle "Padişah-ı Zaman" olan "Altıncı Mehmet Vahideddin Han" ile birlikte yüce milletin cezasını ve yüce Tanrı'nın ilâhi gazabını buldu.

Ancak, sayısı bir ikiyi geçmiyen bu bahtsızların dahi o zamanlarda katılmış bulunduğu Âyan Meclisi'nde uygulanan Meclis-i Âyan Nizamname-i Dahilisinin on ikinci maddesi mucibince, Mebusan Meclisi'nde teşekkül eden beş şubeye mukabil, toplantı yılı başında kur'a çekilmek suretile iki şubeye tefrik edilmiş olan âyan âzası, âyan umumi heyetince 4 kasım 1334 (1918) pazartesi günü verilen karara göre, Meclis-i Âyan Reisi Ahmet Rıza Beyin yazılı bildirisi üzerine, 5 kasım 1334 (1918) salı günü toplandı ve sekiz kişi ile kurulması gereken "Encümen-i Mahsus" âzasını intihap etti.

KİMLER SEÇİLMİŞTİ?

Böylece, vuku bulan intihap sonunda, "Encümen-i Mahsus" a Birinci Şubeden eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa ile Aram Efendinin ve Topçu Feriki Rıza Paşa ile Abdülhalim Beyin seçildikleri, İkinci Şubeden de emekli kumandanlardan Ömer Rüştü Paşa ile Mavroyeni Beyin ve Birinci Ferik Ali Rıza Paşa ile Nuri Beyin intihap olundukları tesbit ve keyfiyet yazılı olarak Meclis-i Âyan Reisliğine arzedildiği gibi, "Encümen-i Mahsus" a havale edilen her iki takririn taşımakta olduğu ehemmiyet hasebile derhal görüşmelere başlanılması seçilen sekiz aza arasında kararlaştırıldı.

Bu suretle, Fındıklı sarayının Kabataş cihetindeki Meclis-i Mebusan dairesinde Divan-ı Âli Tahkik Heyeti halinde Beşinci Şube tarafından gerekli teşebbüslerde bulunulurken, Salıpazarı cihetindeki Meclis-i Âyan dairesinde de, yine bu konu ile ilgili çalışmalara mütenazır olarak, "Encümen-i Mahsus" toplanmış oluyordu.

Fındıklı sarayının Meclis-i Âyana tahsis edilmiş olan kısmı, o zamanlarda "Damad-ı Hazret-i Şehriyari" Zülkefil Paşaya tahsis edilen ve bugün Atatürk Kız Lisesi olarak kullanılmakta olan binanın bitişiğinde idi. İnşaat tarzı itibarile Fındıklı sarayının benzeri olan bu ikinci saray binası, sonraları Fındıklı sarayı yandığı ve yerine yenisi yaptırıldığı halde, yangından masun kaldı ve böylelikle her iki saray binası da şimdi yetişmekte olan yeni kuşaklar için birer bilgi ocağı oldu.

"Encümen-i Mahsus" Meclis-i Âyan'ın denize bakan cephesinde, en üst katta Meclis-i Âyan Reisine mahsus geniş odanın altındaki Hariciye Encümeni'ne mahsus geniş odada çalışmalara başladı. Reislik vazifesinin eski sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa ve bulunmadığı zamanlarda emekli kumandan Ömer Rüştü Paşa tarafından görülmesi ve düzenlenecek zabıtların da Nuri Bey tarafından yazılması uygun görüldü.

Mebusan Meclisi'nde, Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi mucibince kurulan yirmi bir encümene mukabil Âyan Meclisi'nde, Meclis-i Ayan Nizamname-i Dahilisi gereğince, her toplantı yılında yedi encümen kurulmakta idi ve her iki mecliste de gerektiği hallerde "Encümen-i Mahsus" lar teşkili de mevzubahs meclis'lerin dahili nizamnamelerinde belirtilen amir hükümler arasında bulunmakta idi.

Gelecek sayıda :

"Encümen-i Mahsus" ta Çürüksulu Mahmut Paşanın anlattıkları.

Lübnan'ın her karış toprağı bir tarih devrine sahne olan harabelerle doludur.

Tarihin Efsaneleşmiş Sahifeleri Arasında...

Maan Yıldızı Şems (Bin Kocalı Kadın) ve Cebel-i Dürûz'da Kudret Savaşları

— 2 —

YAZAN: ZİYA HANHAN

İki dakika sonra yedisi de atlanmışlardı. Şems, ince, narin silûetiyle en öndeydi. Kısa da olsa bu dinlenme atları da, atlıları da yeniden canlandırmıştı.

Genç kız, soylu bir arap kısrağına binmişti. Öteki atlı fedai geriden geliyordu. Sabah güneşi Şems'in açık kumral saçlarında hâre hâre altınlaşıyor, altı dağlı fedai, kendilerini bu kızıl menevişli saçların cazibesine kaptırmış, adeta uyur - gezer'ler gibi genç kızı takip ediyorlardı.

Ovaya inmişlerdi artık.... Gece geçtikleri sedir ve ardıç ormanları geride kalmış, portakal ve limon bahçeleri başlamıştı. Ortalık yavaş yavaş ısınıyordu. Fedailerden en atağı, en cesuru, atını ökçeledi, Şems'in yanına sokuldu :

"— Biz, ne olacağız Emire?" diye sordu.

Şems, sol gerisine döndü. Tâ yanıbaşına kadar sokulan ve kendisine "Biz ne olacağız?" sorusunu soran delikanlıya baktı. İri, bal renkli gözlerinde acıma ve arzulama duyguları ışıldıyordu :

"— Siz, ne olmak istiyorsunuz?"

Delikanlı önce tereddüt etti, sonra bütün cesaretini toplayarak, bir çırpıda :

"— Sana köle olmak istiyoruz Emire," dedi.

Bu, uzun boylu, geniş omuzlu, yağız bir dağlı tipiydi. İstese bir aslanı boğar, bir ayının kemiklerini kırabilirdi. Ne

çare ki, ince, narin yapılı, açık kumral saçlı, yüzü altın tozlarıyla örtülü Dürzi Beyinin kızı karşısında, çok zarif, çok mukavemetsiz görünüyordu.

Şems, tombul çenesini daha da tombullaştırıp güzelleştiren bir tebessümle sordu :

"— Benim kölelerim değil misiniz zaten?"

"— Senin kölelerinizi Emire... Fakat, bizi azat edebilirsin... Biz, azat olmak istemiyoruz, yaşadıkça yanınızda köle olarak kalmak istiyoruz."

Şems, ucu havaya kalkık küçük burnunu kıvırdı :

"— O kadar çok kölelerim var ki, dedi. Oysa ki, ben cariye olmak istiyorum."

Dağlı genç, Şems'in ne demek istediğini anlamadı.

TEHLİKE GEÇMİŞTİ...

Cennet Vadisi, gerçekten bir cennet köşesiydi. Ortadan berrak, serin bir ırmak akıyor, derenin iki kenarında portakal ve limon bahçeleri uzanıyordu. Kıyıdan yukarı doğru yükselen hafif meyilli yamaçlar ise, zeytin ağaçlarıyla örtülüydü. Beşir Oğlu Necmettin Beyin bölgesine girmişlerdi artık. En geç iki saat sonra prensin sarayında olacaklardı. Ne var ki, Şems yeni bir emir verdi :

"— Dere kıyısında konaklayalım, bizim de, atlarımızın da dinlenmeğe ihtiyaçları var. Hem elimizi yüzümüzü yıkar, kendimize biraz çeki - düzen veririz."

Muhafız delikanlıların canına minnetti. Şems ile bir dakika daha fazla geçirmek, onlar için bulunur nimet değildi.

"— Heybelerinizde yiyecek bir şey var mı?"

Şems soruyordu bunu. Çünkü, kendi halı heybesinde 30 - 40 kilo tutarında altından başka bir şey yoktu.

Bir kaç kişi birden cevap verdi :

"— Heybelerimiz yiyecek dolu Emire. Bir haftalık tedarik gördük, ne olur, ne olmaz."

"— O halde, şuraya inelim. Atlara yem takılsın, siz de övünlerinizi yiyiniz."

"— Ya siz Emire? Ya siz... Siz yemek yemiyecek misiniz?"

"— Hayır... Ben, biraz ilerde, suların kayalardan süzüldüğü yerde yıkanacağım. Beşir Oğlu Necmettin Bey'in evine temiz girmeliyim."

Ve, başını alıp derenin akıntısına doğru ilerledi. Daha tamamiyle gözden kaybolmamıştı ki, durdu. Ağır ağır soyunmağa başladı. Delikanlılar, yemeği de, atları da unutmuş, Şems'in soyunmasını seyrediyorlardı. Hepsinin nefesi tutulmuştu. Bir anda akıllarını kaybedebilir, bir anda hepsi birden ölebilirdi.

Şems, parlak Lübnan güneşinin altında, anadan doğma soyundu, mermer beyazlığına altın tozları karışmışcasına pırıl pırıl vücudunu sulara bıraktı.

Bu yanda, heyecandan nefesi kesilen altı delikanlı, Yunan ilâhesi Artemisi gözetleyen çoban (Akteon) misali, bey kızının harika vücuduna dalmışlardı.

Şems, derenin berrak ve serin sularında gönlünce yıkandı, sonra kıyıya çıktı. Fildişi vücudundan kayan elmas damlası suları kuruladı. Soyunduğu gibi umursuz, telâşsız, ağır ağır giyindi. Yol arkadaşlarının yanına döndüğü zaman, saçları hâlâ ıslak, yüzünün altın çilleri hâlâ nemliydi :

"— Artık Prens Necmettin'e gidebiliriz," dedi.

Altı fedaiden en genci sızlandı :

"— Biraz daha kalamaz mıyız Emire? Daha güneş de dönmedi. Hiç değilse ikindi serinliği düşsün."

Şems, delikanlıların, kendisiyle bir süre daha kalmak istediklerinin farkındaydı. Onları üzmek, örselemek, hayal kırıklığına uğratmak istiyordu :

"— Cennet Vadisi her zaman serindir, dedi. Hem önümüzde çok yolumuz var."

Ormandan çıkarken, atını Şems'in yanına süren iri yapılı genç tekrar sordu :

"— Biz ne olacağız Emire, ya biz ne olacağız?"

"— Siz de benimle geleceksiniz."

"— Ya Beşir Oğlu Necmettin bizi istemezse?"

"— O zaman geri dönersiniz."

Derin bir sessizlik oldu. Atlıların en genci, kırık, ümitsiz bir sesle :

"— Kendimizi öldürürüz, daha iyi", dedi.

Kısa bir sessizlik daha oldu, Şems'in alto sesi tekrar duyuldu :

"— Haydin atlara!.."

Lübnanlı kızlar millî oyunlarını oynarlarken.

BEŞİR OĞULLARININ YENİ MİSAFİRLERİ

Necmettin Beyin sarayı, uzaktan görünmüştü. Şems, yanındaki atlılardan birine :

"— Haydi hızlan, dedi. Bey'e geleceğimizi haber ver."

Ve, emri alan atlı, tozu dumana katarak, çılgın bir dörtnalla, Beşir Oğullarının sarayına doğru uçtu.

Şems, ağır alıyordu. Necmettin Beyin kendisini karşılaması için gerekli müddetin geçmesini istiyordu. Hatta bir ara, atının dizginlerini çekti :

"— Konakta hiç hareket yok," dedi. Sonra, zehir gibi acı bir gülümsemeyle ilâve etti :

"— Elbette olmaz. Maan Oğlu yenik bir prenstir. Onun kızı da Beşir Oğullarına "dahîl" düşmeğe gelen bir kaçgındır. Buraya muzaffer bir prenses olarak geleydim, bulunduğumuz yere kadar halı döşetirdi Necmettin Bey..."

Hayal kırıklığı içinde yola devam ettiler. Beyin sarayını kuşatan duvarı aştıkları halde, ortalıkta kimseler görünmüyordu.

Şems, çevik bir hareketle atından atladı, adamlarından biri koştu, Dürzî Beyin kızının atını aldı. Genç kız, kendisini toparladı, kapıda duran uşaklardan birine seslendi :

"— Heyy, buraya gel! Beşir Oğullarının konukseverlik âdeti değişti mi?.. Menziline misafir geldik, misafir böyle mi karşılanır?.."

Genç kızın ince kaşları çatılmıştı. Bu sert çıkış karşısında şaşıran uşak, kekeledi :

"— Buyurun sayın hanım. Beşir Oğullarının kapısı bütün misafirlere açıktır."

Şems bir çıkış daha yaptı :

"— Evvelâ şunu bil, ben "hanım" değil, Emireyim. Bana emire veya prenses diye hitap edilir. Sonra hemen beyine haber ver, bizi, emirelere yakışır bir şekilde konuklasın."

Uşak, rüzgâr gibi içeri süzüldü, iki dakika sonra Beşir oğlu Necmettin Bey, kapıdan göründü .

ŞEMS'İN BÜTÜN ÇABALARI NETİCE VERMEMİŞTİ...

Necmettin Beyle Şems'in görüşmesi bir gece boyunca devam etti. Şems, genç prensi büyülemek için bütün dişiliğini ortaya koymuştu. Fakat Necmettin Bey, başından korkuyordu. Bağlı bulunduğu Osmanlı Hükümdarı Dördüncü Murad'ı kızdırmaktan korkuyordu :

"— Seni saklamağa gücüm yetmez Emire, diyordu. Karşımızdaki Sultan Murat Han'dır, gazabından korkarım."

"— Fakat prens, kapına sığınmış, sana, "dâhîl" düşmüş bir kızı, hem de bir bey kızını geri çeviremezsin."

"— Haklısın emire!.. Ne çare ki, seni alıkoymağa, yanımda barındırmağa gücüm yetmez. Ancak.."

"— Evet, ancak?"

"— Ancak şunu yapabilirim emire : Birkaç gün, en çok bir hafta yanımda kalır, dinlenirsin. Sonra sana para ve muhafız vererek emniyetli bir yere gönderirim."

"— Bu davranışınla, Arap âdetlerine, özellikle soyundan geldiğin Beşir Oğulları hanedanına karşı küçük düşmez misin?"

"— Emire haklıdır, ne var ki, ben de haklıyım. Cihanı titreten bir sultana karşı nasıl durabilirim?"

"— Babam durdu.., Durdu ve yenildi. Benimle birlikte ölmek istemez misin?"

"— Seninle beraber ölmeği canıma minnet bilirim. Ne var ki, bütün ilim, mülküm harap olur. Şu da var: Ya ölmez de padişah eline esir düşersek, sonumuz neye varır bilir misin?"

"— Gene ölüme!"

"— Yaşasak daha iyi değil mi? Seni çok emniyetli bir yere göndereceğim. Diyarbakırda Urumyeli Şeyh Mahmut derler bir kişi var. Uğrunda ölecek doksan bin adamı var, seni ona göndereceğim. Bugün için Sultan Murad'ın hışmından korkmayacak bir adam varsa, o da Şeyh Mahmut'tur.

Şems, aklıyla, zekâsıyla ve dişiliğiyle sarfettiği bütün gayretlere rağmen Necmettin Beyi kandıramadı. Nihayet, Diyarbakır'a Urumyeli Şeyh Mahmut'un yanına gitmeğe razı oldu. Bir hafta kaldığı Necmettin Beyin konağından çıkarken, elli muhafızı, babasının verdiği 40 kilo altından ayrı olarak 150 kilo altını ve karnında bir de bebeği vardı. Necmettin Beyden gebe kalmıştı.

YENİ AŞKLARI

Şems, erkek kılığında seyahat ediyordu. Diyarbakır'a da bu kılıkla girdi. İnce, narin yapılı, dal gibi bir delikanlı olarak girdiği şeyhin huzurundan, sırma cepkenli, gümüş işlemeli şalvarıyla bir genç kız olarak ayrıldı. Gebeliği henüz ilk aylarında olduğu için, sülün endamı bozulmamıştı.

Şeyh, dilber Dürzî güzelini delice sevdi. Yaşlı ve yorgun vücudunu Şems'in hayat dolu canlı varlığına adamıştı.

1638 ilkbaharında Dördüncü Murat, İranlıların elinden Bağdadı almağa gidiyordu. Orduyu hümayun Konya'ya gelince, Diyarbakır üzerine bir ulak müfrezesi çıkarıldı. Padişah, adı dillere destan olan Urumyeli Şeyh Mahmud'u görmek istiyordu. Buluşma yeri olarak Halep tayin edilmişti. Ordu, doğuya doğru yol alırken, Şeyh Mahmut da güneye, Halebe doğru iniyordu. Yanında on binden fazla müridi, bir de sevgilisi Şems vardı. Yaşlı şeyh, sevgilisinden bir saniye bile ayrılamıyordu.

Nihayet, şeyhle padişah Halepte buluştular. Padişah, şeyhin beraberinde bir de kadın olduğunu öğrenince sordu :

"— Ehlinizi de beraber mi getirdiniz?"

Şeyh, akıllar almayacak bir cevap verdi:

"— Ehlim değildir şevketlüm. Bilgin avrattır, simya ilmi bilir, topraktan altın yapar."

"— Gerçek mi dersin?"

"— Gerçek derim sultanım. Ordunuza faydası olur diye birlikte getirdim. Haznenize bir miktar olsun yardım edelim, dedik."

Gerçekteyse, böyle bir şey yoktu. Şeyh, beraberinde birkaç yüz kilo altın getirmişti. Padişahın gazabından korkuyor, O'nu altınlarıyla avutmak ve uyutmak istiyordu. Sultan Murat :

"— Bu iyiliğinin altında kalmayız, dedi. Bağdat'tan Şah'ın haznesini alınca ödeşiriz."

Urumyeli Şeyh Mahmut, her akşam, beş - on kilo altın eritiyor ve bu külçeleri, Şems'in yaptığını söyliyerek Padişaha takdim ediyordu. Sultan Murat, topraktan altın yapan bir genç kıza, hem de çok güzel bir genç kıza rastladığı için memnundu. Öte yanda, Şems de hayatından çok memnundu. Halep'te, Lübnan delikanlılarına benzer genç erkekler bulmuştu. Bunlarla sabahlara kadar sevişiyor, dişi vücudunun doymaz açlığını gideriyordu.

Şems, bir kaç defa da Sultan Murad'ın yatağına girdi. Genç kız için padişah veya çoban müsaviydi, elverir ki, yanındaki "erkek" olsundu. Sultan Murat, genç olmasına karşılık yorgundu. Vücudu türlü zevk âlemlerinde bir hayli örselenmişti, ayrıca nikris hastalığından da mustaripti. Şems, başkaları için

büyük bir mutluluk olan padişah sevgilisi olmağı istemiyordu. Genç, sıhhatli ve kuvvetli olması şartıyla, bir çobanın koynunda sabahlamayı, padişah koynuna tercih ediyordu. Sultanın ipekli yatağına mukabil, çıplak bir hasır üzerinde daha rahat, daha mesut olabilirdi, elverir ki, yanındaki gönlünce olmalıydı...

DÖRDÜNCÜ MURAT İNTİKAMINI ALIYOR

Şems, Beşir oğlu Necmettinden peydahladığı çocuğu Diyarbakır'da bırakmıştı. Halep'ten Diyarbakır'a dönerken karnında bir bebek daha vardı. Fakat, bunun babasını bilemiyordu. O kadar çok erkek tanımıştı ki, çocuğunun babası Padişah mı, yoksa yoksul bir sokak delikanlısı mı, farkında değildi. Fakat çocuğuna sahip çıkacak biri vardı : Şeyh Mahmut...

Lübnan'dan getirdiği çocuğun da, Halep'ten edindiği çocuğun da şeyhten olduğunu söylüyor ve Urumyeli Şeyh de buna zerre kadar itiraz etmiyordu.

Yüksek kalite, ucuz fiat,
sevdiğiniz renk ve desen

Yalnız

SÜMERBANK

Mağazalarında.

Zarif Biblolar, Vazolar,
Porselen takımlar

SÜMERBANK'ta

Zevkini ve kesesini düşünenlerin
uğrıyacakları yer : Daima

SÜMERBANK

Mağazalarıdır.

Tasarruflarınızı verimli hale
getirmek

SÜMERBANK'a

Para yatırmakla mümkündür.

SÜMERBANK

Tarih — 188 (Basın: 20466 - A - 12293)

Şeyh Mahmut ve Şems Diyarbakır'a döndükten sonra, padişah fecî şekilde aldatıldığını öğrenmişti. Şems'in topraktan altın yapan bir simyacı değil, aşka doymaz bir dişi olduğunu söylemişlerdi ona. Padişah fena içerledi. İran seferinden dönünce Şemsin ve Şeyh Mahmud'un hesabını görecekti.

Osmanlı Orduları, İran seferinden dönerken Şems de ikinci çocuğunu dünyaya getirmişti. Bu çocuk da kızdı. Lübnan'dan ve Halep'ten getirdiği iki aşk mahsulü de, kız olarak doğmuştu.

Padişahın, Diyarbakır üzerine doğru geldiği duyulunca Şeyh Mahmut büyük hazırlıklara başladı. Dünya padişahını o misafir edecek, o ağırlayacaktı. Başına gelecekleri bilmiyordu.

Ordu şehre inince Dördüncü Murat'ın ilk işi Şemsi davet etmek oldu :

"— Gel bakalım, dedi. Nasıl altın yaptığını görmek isteriz, gözümüzün önünde altın yap, görelim."

Şems, sonunun yaklaştığını anlamıştı. Fakat dayattı:

"— Padişahım, bu bir tılsım işidir. Yabancı göz bakarken tılsım bozulur."

Padişah kaşlarını çattı :

"— Ölüm bir tılsım işi değildir. İnsan yalnız da ölür, başkalarının gözü önünde de ölür."

"— Haklısın padişahım. Eğer bize ölüm varsa, iki kuzumu görüp helâllaşmak isterim.

"— İki kuzun mu var?"

"— Evet padişahım, iki kızım, iki cariyeniz var. Onları öpüp koklamak isterim."

"— O halde onları da yanına al. Son yolculukta sana arkadaşlık etsinler."

Ve, bir karanlık gecede, Dürzi Beyi Maan Oğlu Fahrettin Beyin kızı Şems, yanında iki kızı olduğu halde boğularak Diclenin siyah sularına atıldı.

Padişah, bir kaç defa yatağına aldığı genç ve güzel kızın yüzündeki örtüyü kaldırdı :

"— Yazık oldu sana, dedi. Sana da, kuzularına da.. Ama, ne çare, dünyayı fitneye verecektin."

Sonra emir verdi :

"— Kaldırın."

Diclenin karanlık suları, anne ile iki kızını koynuna aldı.

Sarihten ibretli fıkralar

BİR BİR SÖYLEYİN !

Şair Haşmet bir mecliste bulunuyordu. Oradakilerin hepsi birden konuştukları için meclisi kadınlar hamamına döndürmüşlerdi. O sırada sokakta bir eşek anırmağa başladı. Bunun üzerine Haşmet :

"— Efendiler!.. sözü birer birer söyleyin, zira dışarıda zırlayan ile içeride dırlayanı farkedemiyoruz" dedi.

EFENDİM HALTETTİM

Abdülaziz devri Sadrazamlarından Mahmut Nedim Paşa sadaretten azledildiği zaman Bab-ı âlinin ileri gelenlerinden biri, aleyhinde atıp tutmaya başladı. Kendisine ihtiyat tavsiye edildiği zaman da :

"— Adam sen de derdi, neden çekineyim? Bu adam bir daha sadrazam olamaz ki..."

Aradan zaman geçti. Mahmut Nedim Paşa ikinci defa sadarete geldi. Alaydan sonra o zamanki usul icabı olarak bütün rical tarafından tebrik edildiği zaman, mazul iken aleyhinde bulunan zat da, tebrikâtını arzetti. Mahmut Nedim Paşa meseleyi bildiği için eğildi, kulağına yavaşça :

"— Tekrar sadarete gelmekliğimize ne buyurulur beyefendi?" dedi.

Sadrazamın sözü kulağında bir top gibi patlıyan adam, yerle beraber bir temenna ederek, söyliyecek bir söz kalmadığı için :

"— Efendim, dedi, haltettim, haltettim, haltettim..."

GÜRÜLTÜ İSTEMEM

Erzincan'lı Hacı İzzet Paşa Edirnede vali iken hocalarla, dervişler arasında çıkan ihtilâf büyüyerek iş sövüşmeden dövüşmeye varınca iki tarafı çağırdı. Ayrı ayrı dinledikten sonra :

"— Ben dâvanın faslına karışmam. Kavgalara da vali sıfatile müsaade etmem. Bu dâvâ kıyamette faslolur," dedi. Hocalara hitapla siz kitaplarınızı hazırlarsınız, sonra dervişlere dönerek siz de nay, def, dünbelek ne varsa getirirsiniz, huzuru ilâhide muhakeme olursunuz. Biz de görüp haklıyı haksızı anlarız. Haydi çıkın gürültü istemem.

BAHÇIVANLARLA İŞİM YOK !..

Karadağ Prensi Nikola İstanbul'a geldiği zaman Sultan İkinci Abdülhamid'in daveti üzerine Ahmet Vefik Paşa saraya gelir. Bir müddet bekledikten sonra niçin çağırılıp, niçin bekletildiğini sorar. Diğer paşalarla beraber prensle tanıştırılmak için davet olunduğunun söylenmesi üzerine Ahmet Vefik Paşa :

"— Benim bahçıvanlarla işim yok" der ve hiddetle yürüyüp gider.

İDARE-İ MASLAHAT

Trabzon Valisi Kadri Bey öfkelendiği zaman en yüksek makamlara bile gönderdiği yazılarda "resmî kitabet" in çerçevesine değil, havsalasına bile sığdıramıyacağı tabirleri ulu orta kullanırdı. Kapitülâsyonlardan istifade ederek vilâyetin her işine burnunu sokan Rus konsolosu hakkında Bab-ı âliye gönderdiği bir şikâyetine "idare-i maslahat edilmesi" tavsiye edilince hemen şu şifreli telgrafı çekti :

"— İdareyi konsolos eline aldı; bize yalnız maslahat kaldı."

TARİHTE KARTAL

— 4 —

YAZAN : MUZAFFER BATUR

Erzurum'da Çifte Minareli' nin portalinde bulunan çift başlı kartal arması.

Erzurum'da : On üçüncü yüzyılda inşa edilen Çifte Minarelinin çıkıntılı portalinin ön yüzünün her iki tarafında, hafif sivri kemerli, derinliği olmıyan işler içinde yüksek kabartma olarak işlenmiş çift başlı kartal armaları vardır. Bu kartallar yarım ay biçimli bir bağdan çıkarak etrafa açılmış olan hurma veya hayat ağacının dörderli dal ve yaprağının uçlarında yuvarlak ve elips düğmeler halinde, alttan ikinci yaprakta ise, normal duruşta bir kuş kabartması şeklindedir. Alt kısımdaki yılan veya ejder gövdeli sarkmaların uçları da, ağzı açık ejder başlarile sonuçlanır. Yaprakların en üstünde de Kartal arması bulunmaktadır. Buradaki kartal, geniş gövdesinden ayrılan iki başı ile sağ ve solundaki kanatların üst kısımlarını hırsla gagalamakta, pençeler hurma dallarına konmuş, kuyruk yelpaze gibi açılmıştır. Bu armanın etrafı sivri kemerli bir çıkıntı ile çerçevelenmiştir.

1308 yıllarında yapılan Erzurum'daki Yakutiye medresesinin portalinin iki yanında birbirine benzeyen panolar içinde çok alâka çeken bir takım kabartmalar bulunmaktadır. Sivri kemerli niş içinde karşılıklı iki aslanın aralarında geometrik dolgulu kabartmalardan çıkan hurma, yani ölümsüzlüğü temsil eden hayat ağacı ve bunun tam üstünde çift başlı kartal arması bulunmaktadır. Buradaki kartalın sağındaki baş kırılmış, soldaki kalmıştır. Başının üstünde bir gülçe bulunan bu armadaki kartalın kuyruk ve kanatları sade ve basit, fakat son derece dolgun bir üslûpla yapılmıştır.

Yine Erzurum'da, 1308 yıllarında inşa edilen Emir Saltuk Kümbetinin dış yan yüzlerinde bulunan nişler içinde de bir takım kabartmalar bulunmaktadır. Bu kabartmalar arasında bir de kartal arması vardır.

Kayseri'de : On ikinci yüzyılda kesme taştan, rampalı bir çıkışla yuvarlak ve yüksekçe bir kaide üzerine inşa edilen Kayseri'deki Döner Küm-

bet, silindirik geniş duvarları, hafif sivri kemerli etrafı ve kabartmalı çerçevelerle bir takım bölmelere ayrılmıştır. Bu bölmelerin iç yüzeyleri, tamamile geometrik motiflerle dolgulu taş oymacılığının en güzel örneklerini vermektedir.

Döner Kümbette bulunan bölmelerden birinin iç yüzeyinde yerden yükselen hurma dalları yelpaze gibi yanlara açılmıştır; bu dalların altında bir hayvan figürü, yaprakların en üstünde de çift başlı bir kartal arması bulunmaktadır. Bu arma kırık ve harap bir haldedir.

Niğde'de : 1312 yıllarında inşa edilen Niğde'deki Hüdavent Hatun Kümbeti kubbeli ve sekiz cephelidir. Dıştan kubbeye yakın üst kısım ve cepheler Selçuklu üslûbunda taş kabartmalı motiflerle donanmıştır. Bu motifler hafif sivri kemerli, etrafı dikdörtgen bir bordürle çevrilidir. Cephelerden birisinde, sivri kemer içerisinde stilize olarak kabartma yapılmış bir kartal arması bulunmaktadır. Buradaki kartalın başları kemer eğriltisine uymak mecburiyetinden dolayı basık, gagalarile kanatlarını ısırır durumda, kanatları ve ayakları yanlara doğru açıktır.

Akşehir'de : Kileci Mescitte ceviz ağacından yapılmış bir dolap kapağının üzerinde bir kartal arması vardır. Bu arma ve etrafındaki tezyini rumi motifler, kabartılarak oyulmuştur.

Kileci Mescitteki dolap kapağı üç kısımdır : En üstte kitabe yazısı, alt aynada rumi motif, dolgulu ve ortadaki büyük dikdörtgende de kartal ve diğer motifler bulunmaktadır. Buradaki kartal rumi kıvrımlar arasında kaybolmuştur.

Beyşehir'de : Beyşehir gölünün batı kıyısında 1949, 1951, 1953 ve 1965 yıllarında yapılan kazılar sırasında Kubadâbâd Sarayının duvarları meydana çıkmış ve buraya ait bazı kalıntılar bulunmuştu.

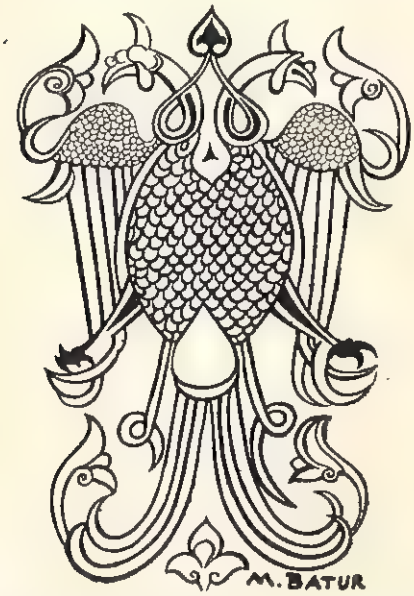

Solda : Hacıbektaş türbesinin cümle kapısı üzerine alçak kabartma olarak işlenmiş stilize ve dekoratif çift başlı kartal arması. Sağda: Erzurumdaki Yakutiye medresesinin portalinde bulunan çift başlı kartal arması.

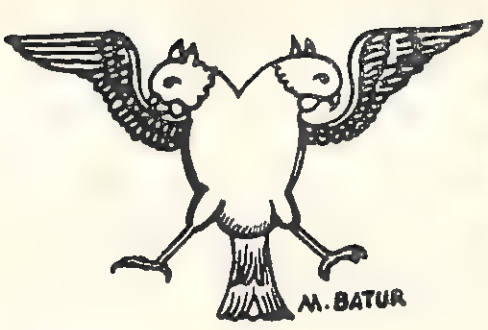

Solda : Divrik'te Ulu camiin medrese kapısının yanında bulunan ve kartaldan ziyade bir kuşa benzeyen çift başlı arma. Sağda: Amasya'dan Ankara Etnoğrafya Müzesine getirilmiş Osmanlılar devrine ait bir mezar taşı alınlığı üzerinde stilize edilmiş çift başlı kartal arması.

Sultan Alaeddin Keykubad'ın dinlenmek ve avlanmak maksadile Kubadâbâd Valisi Bedreddin Sutaş'a H. 633 (M. 1235) yılında yaptırdığı bu sarayın duvarları sekizgen ve haç biçimli çinilerle kaplanmıştır. Sekizgen çinilerin içinde insan, hayvan ve bitki motifleri; haç biçimli çinilerde de rumî dolgular vardır. Hayvan motifli sekizgen çinilerde çeşitli kuşlar ve bilhassa tek ve çift başlı kartal motifleri bulunmaktadır. Buradaki kartal motifleri tamamen Selçuk stilinde, yani cepheden görünüşlü, kanat ve pençeler yana açık, başlar sağa ve sola dönüktür.

KARAMANLILARDA ve OSMANLILARDA KARTAL

Konya'da Karamanlılar devrine ait H. 827 (M. 1424) yılında inşa edilen Meram hamamının toprağa gömülü kapısının basık kemeri üzerinde gagaları karşılıklı duran, yılan vücutlu ve birbirine sarılmış tamamen stilize iki kartal motifi vardır. Buradaki kartalın başlarını simetrik olarak iki balık sarmaktadır.

Amasya'dan Ankara Etnoğrafya müzesine getirilmiş H. 815 (M. 1412) yılına ait bir mezar taşı alınlığı üzerinde çift başlı kartal arması bulunmaktadır. Buradaki kartal stilize edilmiş, adeta başlar bozulmuştur. Yine aynı müzede bu mezar taşının bir benzeri daha vardır.

Bu iki mezar taşından başka Osmanlılar devrine ait kartal motifli eserlere tesadüf edilmemektedir. Kartal motifine Osmanlılar devrinde itibar edilmemiş olmasının daha ziyade islâmi düşüncelerden ileri geldiğini tahmin ediyoruz. Osmanlılar, kartal motifine, bitki ve çiçek motiflerini tercih etmişlerdir.

KARTAL ARMASI AVRUPA'YA NASIL GEÇTİ ?

Bizans İmparatorluğu Onikinci Yüzyılda kartal armasını Anadolu Selçuklularından almıştır. Avrupalı bilginlerin kartal arması hakkındaki etüdlerine ve araştırmalarına göre, Haçlılar Anadolu'ya girdikleri vakit, Selçukluların kartal armasını kullandıklarını görmüşlerdir.

Haçlı seferlerine iştirak eden Savoy ve Vitsburg kontları, Selçuklular-

da gördükleri kartal motifini pek beğenmişler ve kendi kontlukları için arma olarak almışlardır.

Çift başlı kartal arması Bizans ve Haçlılar vasıtasile Avrupa'ya yayılmıştır. Kartal armasının menşeini bilmiyenler, bunun Bizanslılara ait olduğunu zannetmişlerdir.

Türklerden Avrupaya geçen kartal arması, Onüçüncü Yüzyılda Rusya'da, Ondördüncü Yüzyılda Sırbistan'da, Onbeşinci Yüzyılda Arnavutluk, Karadağ ve Eflâk'ta, Onsekizinci Yüzyılın sonlarına doğru da Amerika'da kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün memleketimizde Kara ve Hava Kuvvetlerinde arma, Millet Partisinde sembol, Türk Tarih Kurumunda amblem olarak kullanılan kartal motifi, bazı ticarî ve sanayi müesseselerimiz tarafından da reklâm ve süs vasıtası olarak kullanılmaktadır.

1966 YILINDA

3.5 MİLYON

Liralık

tam konforlu, kaloriferli, gömme banyolu,
Marley döşemeli ve deniz manzaralı

APARTMAN DAİRELERİ İLE ÇEŞİTLİ ZENGİN PARA İKRAMİYELERİ

AKBANK

İlâncılık — 5522

Tarih — 189

Cedlerimizin el emeği, göz nuru, sanat zevkinin ölümsüz şaheserleri

Selçuklulardan Günümüze Kadar Türk Halıcılığı

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan Onaltıncı Asra ait bir Uşak halısı.

Halıcılığın bir sanat olarak kabul edilmesi ve bunlar üzerinde ciddi çalışmaların başlangıcı çok yakın bir maziye sahiptir. Bu konu ile meşgul olan yabancı yazarların daima İran halıları üzerine eğilmiş olmaları, onları hatalı bir yola sürüklemiş ve hiç bir sağlam nesnede istinat etmeden halıcılığın menşei İrana bağlanmıştır.

Fakat son yüz yıl içerisinde başlıyan ve bitaraf bir tetkik süzgecinden geçirilen incelemeler, tarihteki ilk halı örneklerinin daima Türk kavimlerinin yaşadığı yerlerde veya onların göç yolları üzerinde bulunduğunu meydana çıkarmıştır.

Bugün elimizde bulunan yazılı Yunan kaynakları, doğunun lüksü diye bahsettikleri halıların Asurlular'da, Ahameniş şehirlerinde, Sardis ve Babylon'da yapıldığını yazmaktadır. Mamafih, sonradan Bizanslılar tarafından da geliştirilmiş olan bu halılar, anladığımız manada düğümlü olmayıp, örülmüş bir nevi dokumalardan ibarettir.

Bilinen en eski düğümlü halı, 1947-1949 yılları arasında Altay dağları eteklerinde yapılan kazılar sırasında Rus arkeologu Pr. Rudenko tarafından Pazırık mevkiinde bir İskit mezarından çıkarılmıştır. M. Ö. 5. yüzyıla ait olan ve dikkate şayan bir işçiliği bulunan bu halı, 1. 83 X 2.00 m. ebedında olup ayrıca da Türk düğümü ile örülmüştür (1).

Bundan başka, M. Ö. 5. yüzyıldan daha yakın zamanlara ait bazı halı parçaları da Moğolistanda Noyan Ulu'daki mezarlarda bulunmuştur. Bu parçalar iyice incelendiği zaman, bir cins dokumadan yapıldıkları ve üzerlerinde o devirde adet olduğu veçhile ejder ile geyik mücadelesinin işlendiği görülmüştür.

1903 yılında Le Coq, Turfan bölgesinde yaptığı kazılar sırasında bazı halı parçalarını daha meydana çıkarmıştır. Bu parçalar üzerinde ise tamamen Uygur fresklerinde görülen temalar işlenmiştir.

1906 - 1908 yılları arasında Sir Aurel Stein'in Doğu Türkistandaki araştırmaları sırasında ilk halılara ait M. Ö. 3. yüzyıla ait bazı örnekler daha meydana çıkarılmıştır (2). Üzerlerinde bilhassa stilize edilmiş nebati motiflerin, baklavaların bulunduğu bu halı parçalarındaki renkler, daha parlak ve daha canlıdır.

(1) Bu halı halen Leningrad müzesindedir.
(2) Bu halı halen Viktoria Albert müzesindedir.

TÜRKLER ve HALICILIK

Bütün bu örnekler, halıcılığın çok eskiden Türklerin anayurdunda bilindiğini ve Orta Asya Türklerinin eski çağlardan itibaren bu sanata aşina olduğunun kesin birer delilidir. Orta Asyadaki bu ilk örneklerden sonra halıcılık Türkler tarafından batıya intikal ettirilmiş ve Türkler bu sanatı gittikleri yeni memleketlerine de beraber götürmüşlerdir.

11. yüzyıldan itibaren halı sanatının tamamen Türklerin elinde olduğu görülmektedir. Örneklerin zamanımıza kadar gelememiş olmasına rağmen Selçukluların İran'ın hemen her yerine bu sanatı yerleştirdiklerini biliyoruz. Halıcılığın bu devrine ait malumatı tamamen İran ve Arap yazarlarının eserlerinden öğrenmiş olmamıza rağmen onların yapı, teknik ve hususiyetlerini maalesef tam olarak bilemiyoruz. Fakat buna rağmen düğümlü halıların ilk defa 11. yüzyılda Selçuklular tarafından İran'a sokuldukları da bugün artık kabul edilmiş bir gerçektir.

Bundan sonra daha batıya, Anadoluya yerleşen Selçuklular halı sanatını da beraber getirmişler ve ancak bunlara ait bazı örnekler günümüze kadar gelebilmiştir. Bugün, Selçuk halılarının Konya'da en parlak devrine ulaştığını da artık kabul etmek icap eder.

Belki de Konya, saraya bağlı ilk halı atölyelerinin merkezi olmuştur (3).

Anadolu Selçuklarına ait ilk örnekler 1905 yılında Alman konsolosu Loytved tarafından tesadüfen Konya Alâeddin camiinde bulunmuştur. 18. yüzyıl sonlarına ait olduğu tahmin edilen bu halılar, beş parçadan ibarettir ve bunlardan sadece üçü bütün bir haldedir.

Selçuk halılarının en bariz hususiyetini, onların karekteristik görünüşlerini temin eden iri kûfi yazılı geniş bordürleri meydana getirir. Bordür üzerindeki kûfi yazıların uçları adeta birer ok başı gibi sivri üçgenler ile nihayetlenmekte ve bu görünüş insan üzerinde bilhassa kuvvetli bir etki yaratmaktadır. Kezâ birçok batılı ressamlar, tablolarında bu kûfi yazılı bordürü çeşitli şekillerde sık sık kullanmışlardır.

Kuvvetli renkleri ve stilize edilmiş bitki motifleri ile muhteşem bir görünüş arzeden Selçuk halılarında, umumiyetle koyu kırmızı ve koyu mavi zeminler üzerine aynı renklerin daha açık nüansları ile motifleri kullanılmıştır. Bundan da anlaşıldığı gibi, çeşit olarak renklerin çok az olmalarına mukabil, aynı rengin muhtelif tonları ile zengin kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Esas zemin üzerindeki motifler geometrik, umumiyetle yanyana veya üstüste sonsuz sıralar halinde biribirini takip eden sekiz köşeli yıldızlar, kancaları iç ve dışa doğru kıvrık çengelli kartuşlardan ibarettir.

SELÇUK HALICILIĞINA AİT YENİ ÖRNEKLER

Konya'da bulunan bu ilk örnekler, nazarları derhal üzerine çekmiş ve hemen bunun akabinde 1930 yılında Beyşehir Eşrefoğlu camiinde parça halinde üç halı daha R. Reiefsthl tarafından meydana çıkarılarak Konya müzesine getirilmiştir (4). 13. yüzyıl sonlarına ait olan bu halılar da, daha önce bulunanlara gerek renk ve gerekse kûfi yazılı bordürleri ile çok yakın bir benzerlik göstermektedir.

1935 - 1936 yıllarında ise eski Kahire Fustat şehrinde C. J. Lamm, 100 kadar halı parçasını daha meydana çıkarmıştır. Umumiyetle 13 ilâ 14. yüzyıllara ait olan bu örneklerin buraya Anadoludan ihraç edilmiş olmaları icabeder. Zira içlerinden yedi tanesi Konya Selçuk halıları ile çok yakın bir benzerlik göstermektedir. Bu halılar üzerinde de geometrik motifler alternatif olarak bir aşağı, bir yukarı sıralanmış ve ayrıca sarı renkte yatık S şekilleri de aralarına yerleştirilmiştir.

Fustat'da ele geçen bu halıların bir kısmı halen Stokholm milli müzesinde, bir kısmı C. J. Lamm'ın hususi koleksiyonunda, bir kısmı da Atina Benaki müzesindedir. Bütün bu halılarda kullanılan değişik motifler, her halı üzerinde başka bir temanın işlenmiş olması, Selçukluların inanılmıyacak derecedeki

(3) **E. Diez, O. Aslanapa, Türk sanatı, İst. 1955, s. 242.**

(4) **R. M. Riefstahl, Primitive Rugs of the Konya type in the Mosque of Beyşehir, "The Art Bulletin" 1931, c. 13.**

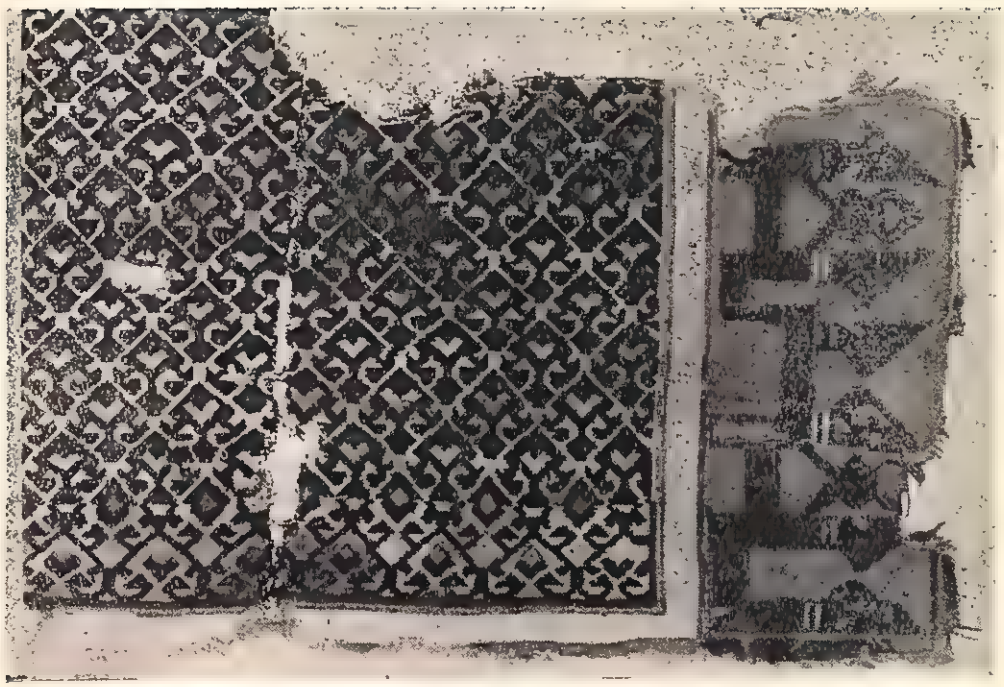

Konya'da Alaeddin Türbesinden Türk ve İslâm Eserleri Müzesine getirilen Onüçüncü Asra ait bir Selçuk halısı.

yaratıcı kuvvetlerinin güzel birer nişanesidir.

13. yüzyılda Anadoluyu gezen Ebu Elfido Seit Seit İbni Sait, Aksaray'da Türkmen halılarının yapıldığını ve buradan her tarafa ihraç edildiğini naklediyor. Kezâ 13. yüzyıl sonlarında İran ve Anadoludan geçen Marko Polo, her iki memleket halılarından bahsetmekte, Selçukluların dünyanın en ince ve en güzel halılarını imal ettiğini anlatmaktadır. Ayrıca Konya'dan başka Kayseri ve Sivasta gördüğü halıların da, Alâeddin camii halıları kadar güzel olduğundan bahsetmektedir.

14. yüzyıl başlarında Anadoluyu ziyaret eden İbni Batuta, burada yapılan halıları övüyor ve bunların Mısır, Suriye, Irak, İran, Hindistan ve Çine ihraç edildiklerini kaydediyor. Gerçekten Fustat'da bulunan Selçuk halıları da bu ifadeyi teyid etmektedir (5).

Anadolu Selçuk halılarındaki bu güzel sanat anlayışı, onların uzun bir gelişme mahsulü olduklarına işaret etmektedir. Buradan da kolayca anlaşılacağı veçhile Selçuklular, kendi ana vatanlarından, cedlerinin meydana getirdiği bu güzel sanatı tekâmül ettirerek Anadoluya getirmişlerdir.

15. YÜZYILDA HALICILIK

Anadolu Selçuk halıları ile 15. yüzyıl Türk halıları arasında henüz izah edilemiyen karanlık bir boşluk bulunmaktadır.

15. yüzyıl halı örneklerinin daha çeşitli olmasına rağmen, Selçuk halılarında görülen o zengin ihtişam bunlarda görülmemektedir. Bilinen çeşitli misallerde, halı deseni muhtelif bölümlere ayrılmış, her bölümün içerisi muhtelif kuşlar ve deniz hayvanları ile doldurulmuştur. Daha gelişmiş örneklerde ise, birbirleriyle boğuşan muhtelif hayvan grupları da görülmektedir.

Bu yüzyıla ait orjinal bir örnek, mer-

(5) **Z. Özgür, Türk halıcılığının tarihi gelişmesi ve bu günkü durumu, "Sümerbank halı semineri özel sayısı" S. 49 - 52, İst. 1965, s. 9 - 15.**

kezi İtalya'daki bir kilisede bulunmuştur. Halının o kiliseye Anadoludan 15. yüzyılda ihraç edilmiş olduğuna şüphe yoktur. 15. yüzyıla ait bir Berlin halısı da, W. Von Bode tarafından 1896 yılında Roma'da bir antikacıdan satın alınmıştır. Bu tip halıların bu tarihlerde Anadolu'da gayet mebzul olarak yapıldıkları muhakkaktır (6).

15. yüzyıl halılarında asıl üzerinde durulması icab eden bir nokta da, bu devirde Holbein ismi altında toplanan halı tiplerinin gelişmiş bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır. Alman ressamı Hans Holbein'in tablolarında tâli derecede bu halıların görülmüş olması, onların bu isimle anılmalarına sebep olmuştur. Belki de bir halı tüccarı tarafından onlara verilen bu isim, şaşırtıcı olduğu kadar da yanlıştır.

Kendi içerisinde dört ayrı gruba ayrılan Holbein halılarının birinci tipinde, zemin baklava ve sekizgenlerin alternatif bir tarzda sıralanmasıyla meydana gelmiştir. Ayrıca kûfi yazıyı andıran bir bordür de halıyı çevrelemektedir. İkinci tip Holbein halılarında, zemin baklava ve artık kontur hatlarını iyice kaybetmiş sekizgenler ile doldurulmuştur. Fazla olarak da bunlarda muhtelif yerlere üçgen şekilde stilize yapraklar ilâve edilmiştir. Üçüncü tip Holbein halıları oldukça büyük ve içlerinde sekizgen şekiller bulunan karelerin üstüste sıralanmasıyla meydana gelmiştir. Dördüncü tip Holbein halıları ise, üçüncü tipin nispeten değişik bir şeklidir. Bu tipde içerisinde sekizgenler bulunan büyük karelerin alt ve üstlerine ayrıca ikişer sekizgen madalyon ilâve edilmiştir.

Böylece 15. yüzyılda görülen bu dört tip Holbein halısı daha sonraki devirlerde karşılaşılan Uşak ve Bergama halılarına bir nevi geçiş sağlayan ilk örneklerdir.

UŞAK HALILARI

16. yüzyıldan itibaren Türk halıcılığında ani bir şekil ve formasyon değişikliği kendini gösterir. Bunda da, şüphesiz o devirde en yüksek noktasına ulaşmış olan Osmanlı imparatorluğunun gelişmesinin büyük rolü olmuştur.

Bu yüzyılda, bilhassa Uşak havalisinde ilk defa başlıyarak etrafa yayılan ve Türk halı sanatı içerisinde, "Uşak halıları" ismi altında toplanan çok önemli yeni bir grup meydana gelmiştir. Bugün Uşak halılarının menşei hakkında tam bir malumatımız yoktur. Fakat elimizdeki örneklerin gayet mükemmel oluşu, bunların uzun bir gelişmenin mahsulü olduklarını ortaya koymaktadır. Yabancı ressamların tabloları üzerinde bazı örneklerine rastladığımız bu grubun elimizdeki en eski parçası, 1584 - 1585 yıllarına aittir.

Umumiyetle yünden imal edilmiş olan bu halılarda, bazen pamuk da kullanılmıştır. En başta kırmızı, lâcivert ve sarı, sonra da yeşil ile mavi renklerin kullanıldığı, ebatça çok büyük, desen bakımından da pek zengin olan bu halılar, madalyonlu ve yıldızlı olmak üzere belli başlı iki ayrı grup içerisinde mütalâa edilmektedir.

Madolyonlu Uşak halıları : Uşak halıları içerisinde en önemli grubu teşkil eden bu tip, ilk defa 16. yüzyıl başlarında Avrupa ressamlarının tablolarında görülmüştür. İçlerinde 10 m. uzunluğunda olanlara da rastlanan madalyonlu Uşak halıları, bütün bu yüzyıl içerisinde nefasetini, parlaklığını kaybetmemiş ve onları daima muhafaza etmiştir. Bunlarda, umummiyetle esas zeminin ortasında bir tek madalyon ile, köşelerde de dörtte bir madalyonlar görülmektedir. Bazen mükerrer madalyon örneklerine de rastlanan bu halıların menşeinin İran olması ve 1514 de Tebrize giren Türkler vasıtasıyla bu motifin oradan alınmış olması akla gelmektedir.

Yıldızlı Uşak halıları : Uşak halıları üzerindeki madalyonların birer yıldız şeklini alması ile Yıldızlı Uşak halıları meydana gelmiştir. Umumiyetle bir sonsuzluk düşüncesinin hakim olduğu bu halılarda esas zeminin ortası belirtilmemiş ve üzerlerindeki yıldızlar bir sonsuzluk düşüncesine göre sıralanmıştır.

(6) **K. Erdmann, 15. Asır Türk halısı, İst. s. 117 - 118.**

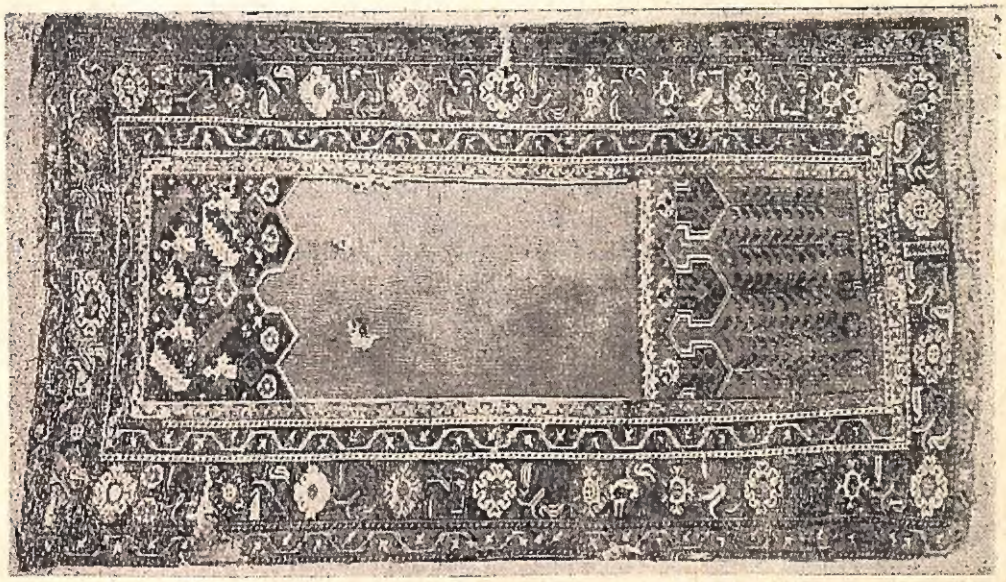

Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan Onyedinci Asra ait bir Lâdik halısı.

Ayrıca bu yıldızların arasında görülen baklavalar da, birbirlerine göre alternatif bir şekilde sıralanmışlardır. Zemini ekseriya kırmızı renkte olan bu halıların motifleri lâciverttir ve bordürleri üzerinde de konturları sarı çin bulutları, çiçekler, bazen de yazı örnekleri görülmektedir.

16. yüzyılda Uşak halıları, meydana bazı yeni orjinal örnekler daha getirmişlerdir ki, bunların en dikkat çekici olanlarından birisi de hiç şüphesiz Türk halı sanatı içerisinde kuşlu halılar ismi ile tanınmış olanıdır. Bu halıların zemini üzerindeki şekiller, ilk nazarda kuşları andırdıkları görülürse de, gerçekte bunlar birbirleriyle karşılaşan iki ayrı yaprak motifi ile aralarındaki renkli zeminin gözü aldatmasından meydana gelen şekillerdir.

Diğer bir grup Uşak halıları ise kaplan çizgileri ve pars beneklerini andırdıklarından, kaplan postu veya pars benekli isimleriyle tanınmıştır.

"Uşak halıları" ismi altında toplanan bütün bu gruplar, 16. yüzyıl başlarından 18. yüzyıl sonlarına kadar bütün Türk halıcılığına hakim olmuş ve bu sanatın en parlak devresini meydana getirmiştir. Bununla da kalmayarak şöhretini Avrupa içerilerine kadar yaymış ve bunun bir neticesi olarak birçok yabancı asil aileler, ısmarladıkları Uşak halıları üzerine kendi armalarını işletmişlerdir.

BERGAMA HALILARI

16. yüzyıl Uşak halılarının yanı sıra ayni zamanda Bergama halıları da oldukça büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bilhassa bu devirde 15. yüzyıl Holbein halılarının üç ve dördüncü tipleri geliştirilerek meydana yeni bazı orjinal örnekler çıkarılmıştır.

Bergama halılarının esas zemini üzerinde enine yerleştirilmiş büyük karelerin üstüste sıralanmasıyla meydana gelmiş bazı şekiller görülmektedir. Bunlar içerisinde de ayrıca sekizgenler, altıgenler bulunmakta olup, köşelere de muhtelif üçgenler ilâve edilmiştir. Umumiyetle mavi ve kırmızı renklerin hakim olduğu geometrik örneklere göre yapılan bu tiplerde, kullanılan nebati motifler de aynı şekilde geometriktir.

16. yüzyılın ikinci yarısında, teknik ve dekor bakımından tamamen bildiklerimizden farklı yeni bir halı grubu görü-

lür ki, bunlara "Osmanlı Saray Halıları" ismi verilmektedir (7).

İlk defa K. Erdmann tarafından ortaya atılan ve sonra E. Kühnel tarafından benimsenen bir fikre göre, bu halıların Mısır'ın fethinden sonra, Memluk halı tezgâhlarının Türkleştirilmesi ve İstanbul sarayından gönderilen örneklere göre orada yapılmış olmaları icab etmektedir.

Diğer Türk halılarından farklı olarak İran düğümü ile yapılan bu halıların desenleri çok ince ve on spette de zengindir. Osmanlı saray halılarında zemin sonsuzluğa göre çizilmiş, madalyonlar ve köşe dolguları oldukça küçültülmüştür. Hançer yaprakları, kıvrık dallar, rozet ve nar çiçekleri bunlarda sık sık rastlanan belli başlı motiflerdir. Bazen de lâleler, karanfiller, sümbüller ve güller bu motiflerin aralarına uygun yerlere serpiştirilmiştir.

ON YEDİNCİ YÜZYILDAN SONRAKİ HALICILIK

17. yüzyıldan itibaren Anadolu'da küçük atölyelerin geniş çapta yayılması ile yapılmağa başlanan seccadeler, Türk halı sanatının en son ve en güzel devirlerinden birini daha meydana getirmiştir. Bilhassa bu yüzyılın sonlarına doğru gittikçe zenginleşen Gördes seccadeleri, kıvrık konturlu mihrapları ve bazen bunların iki yanına ilâve edilen tezyini mahiyetteki sütuncukları ile çok dikkat çekici bir görünüş arzederler. Düğüm bakımından da İran düğümlerine nazaran çok üstün olan bu seccadelerde umumiyetle mihrap rengi lâcivert, mavi, kırmızı veya yeşildir.

Gördes seccadelerinin yünleri daha kısa ve donuk olan çifte mihraplı bir başka şekilleri vardır ki, bunlara "Kız Gördes" adı verilmektedir.

Antika seccadeleri pek meşhur olan Kula ise, Gördes'e işçilik bakımından çok yakındır. Fakat Kula seccadelerinde görülen mihrap nişleri, Gördese nazaran daha sade olup, üzerleri düz veya basamaklı olarak nihayetlenir. Bu seccadelerde bazen mihrap nişi üzerine ayrıca bir de kitabelik ilâve edilmiştir. Kula seccadelerinde bilhassa sarı, mavi ve kırmızı renkler çok fazla kullanılmış olmasına rağmen, bütün bu renkler Gördes seccadelerine nazaran daha mat bir görünüştedir.

Kalite itibariyle Gördes ve Kula seccadelerinden sonra Lâdik seccadeleri gelmektedir. Lâdik seccadelerinde yünler daha yumuşak, renkler kuvvetli ve parlaktır. Desen olarak görülen mihrap nişinin alt ve üstü, bir eksen üzerinde başta lâleler olmak üzere çeşitli çiçeklerle tezyin edilmiştir. Bu seccadeler üzerinde bulunan mihrap, bazen bir, bazen de üç nişlidir ve bu nişler de ayrıca dekoratif mahiyetteki sütuncuklara istinad etmektedir.

Orta Anadolu'da bulunan ve bu devirde yapılan Kırşehir seccadeleri ise iki veya üç konturlu mihrapları ile hemen diğerlerinden ayrılır. Renkler umumiyetle parlak yeşil, kırmızı ve mavidir. Ayrıca Kırşehir'in kazası Mucur seccadeleri de, desen ve teknik bakımından Kırşehire çok benzerlerse de, bunlarda daha ziyade mor renkler kullanılmış ve üzerlerine birbirine paralel bir kaç tane de mihrap resmedilmiştir.

18. yüzyılda halılarda umumi bir kalite düşmesi göze çarpmakla beraber bu devirde daha ziyade eski örneklere sadık kalınmıştır. Bu sıralarda başlıyan inhitat, 19. yüzyılda gittikçe artmış ve bu yüzyılın ortalarında bilhassa Avrupa pazarlarının etkisiyle Türk halı sanatı dejenere bir şekle bürünmüştür.

Zamanımızdaki halı sanatı üzerinde Prof. O. Aslanapa şunları söylemektedir : "Bizim öz malımız olan halı sanatımızı yeniden canlandırmak ve korumak için, son yıllarda gittikçe yayılan sine düğümüyle halı yapılmasını, İran halılarının lüzumsuz yere taklit edilmesini önlemek ve kök boyaların kullanılmasını sağlamak yerinde olacaktır" (8).

NOT : "Tarihte Bursa" adlı geçen sayıdaki yazımızın 2677. sahifesindeki resim, Yeşil camii idi. Sehven Ulucami olarak çıkmış, düzeltir özür dileriz.

(7) **O. Aslanapa, Türk sanatı, İst. s. 58.**
(8) **O. Aslanapa, Türk sanatı, İst. s. 65.**

TASARRUFLARINIZIN

En iyi şartlarla

DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN:

TÜRKİYE
EMLÂK KREDİ
BANKASI

(Basım: 850 —A— 483) Tarih — 190

(Basım : 20777

REKLÂMINIZI
GAZETE VE DERGİLERLE
DEĞERLENDİRİN!

BASIN İLÂN KURUMU

YURT İÇİ VE YURT DIŞI REKLÂMLARINIZ İÇİN
HİZMETİNİZDEDİR . . .

Genel Müdürlük
Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi No. 1
İstanbul
Telefon : 27 66 00 - 27 66 01
Telgraf adresi : BASINKURUMU

Tarih — 191

ŞİMDİ akfil ALAN

OTOMOBİL KAZANIYOR

8

TALİHLİYE OTOMOBİL

400

TALİHLİYE AKFİL KUMAŞI

AKFİL kumaşı veya AKFİL'den mamul eşya alırken Satıcıdan ikramiye kuponunu isteyiniz. Kuponun yeşil tarafını doldurup "Akfil İkramiye Servisi, Bakırköy-İstanbul" adresine postalayınız. *(Not: İsteyenlere, müracaatı üzerine tam izahname gönderilir.)*

Hakiki AKFİL kumaşlarının kenarlarında AKFİL markası basılıdır